

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Δεκέμβριος 2002 • τεύχος 106 • € 4

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Δεκέμβριος 2002
τεύχος 106 • 4 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €

Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €

Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €

Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη

Έτήσια (12 τεύχη): 50 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης

Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος

ύποκ. 132 αριθ. λογαριασμού

401740-48 (παρακαλούμε να

αναγράφεται τό όνομα του

καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή

στή διεύθυνση του περιοδικού

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης

Ζωναρά 10, Αθήνα 11472

τηλ. 210-6470079 &

fax: 210-6470696

e-mail: poliths@otenet.gr

Έκτύπωση: Άφοι Χρυσοχού

Στυμφαλίας 8,

Περιστέρι, τηλ. 210-5719937

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Μετά τήν Κοπεγχάγη5

Δημήτρης Χριστόπουλος, Η Ελλάδα της όμογένειας:
άπό μητέρα-πατρίδα, καπιταλιστική
μητρόπολη9

Κώστας Κόμης, Κοινωνικά στερεότυπα
καί ιστορικά τεκμήρια. Τό γυναικείο φύλο
στίς άπογραφές του παρελθόντος21

Νίκος Θεοτοκάς, Μεταμοντερνισμός
καί ιστοριογραφία. Περί αλήθειας
καί αληθειών στήν ιστορία24

Δ.Μ. Μαρωνίτης, Μίμης Κοκκινίδης,
Εικαστικός Άπόλογος36

Βασίλης Λαδάς, «Ο Αιώνας τών Λαβυρίνθων»
Τό μυθιστόρημα τής Ρέας Γαλανάκη38

Γιώργος Μπαλούρδος, Μεταμοντερνισμός
καί ποιητική μετάφραση41

Μαριάννα Τόλια, Georges Vigarello
Ιστορία του Βιασμού (16ος-20ός αιώνας)44

Άπό τίς τελευταίες εκδόσεις48

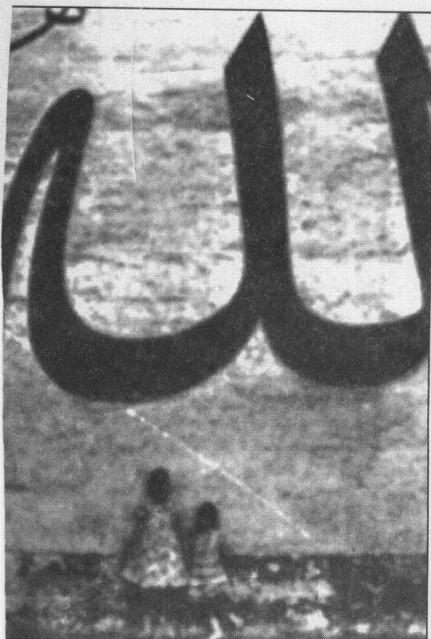

Μετά τήν Κοπεγχάγη

Ἡ διεύρυνση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως θά ἔχει πολλές καί σημαντικές συνέπειες γιά τό μέλλον τῆς Εὐρώπης καί τούς λαούς της. Μία ἀπ' αὐτές εἶναι ὅτι στό ἐξῆς ἡ Ε.Ε. δέν θά περιορίζεται στή «Δυτική Εὐρώπη» ἀλλά ἐπεκτείνεται πολύ πέραν τῆς γραμμῆς Ὀντερ-Νάισε καθώς περιλαμβάνει πλέον καί ὀρισμένα κράτη τοῦ πρώην Ἀνατολικοῦ μπλόκ. Κατά κάποιον τρόπο, μόνον τώρα αἶρεται ἡ διαίρεση τῆς Εὐρώπης σέ δύο στρατόπεδα πού εἶχαν προκαλέσει ὁ Β' παγκόσμιος πόλεμος καί ὁ Ψυχρός πόλεμος. Μιά ἄλλη συνέπεια τῆς διεύρυνσης εἶναι ὅτι αἶρεται ἡ ἀπομόνωση τῶν λαῶν Ἀνατολικῆς καί Δυτικῆς Εὐρώπης, παρόλο πού ἀκόμη τά Βαλκάνια, ἡ Ρωσία καί ἡ Οὐκρανία παραμένουν ἐκτός. Ὑπάρχει πολὺς δρόμος ἀκόμη γιά τήν ὀλοκληρωτική ἐνοποίηση. Ὡστε, ἐνοποιοῦνται καί οἱ ἐργατικές τάξεις Ἀνατολῆς καί Δύσης, ὑπό τήν κοινή στό ἐξῆς ἐκμετάλλευση ἐκ μέρους τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ κεφαλαίου, καί ἰδιαίτερα τοῦ γερμανικοῦ. Μήπως ἄραγε δέν θά ἀναπτυχθοῦν ἔτσι καί κοινοί ἀντικαπιταλιστικοί ἀγῶνες; Ἰδῶμεν ἀλλά τίποτε δέν εἶναι αὐτονόητο.

Κοσμοϊστορικές συνεπῶς οἱ ἀλλαγές πού ἡ ἐλληνική Ἀριστερά πρέπει νά στοχαστεῖ καί νά λάβει σοβαρά ὑπόψη. Ὁ ἀπομονωτισμός δέν εἶναι τό δικό της πεδίο. Ἀλλωστε τό πεδίο τοῦ ἀπομονωτισμοῦ τό καταλαμβάνει ἐπαξίως τό ΚΚΕ.

Συνέπεια τῆς διεύρυνσης μέ τά δέκα νέα κράτη-μέλη εἶναι καί ἡ ἔνταξη τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας στήν Ε.Ε., πού τόσο ἡ ἐλληνική κυβέρνηση ὅσο καί ἡ ἐλληνοκυπριακή ἐξυπηρέτησαν μέ συνέπεια, ἐγκαταλείποντας δόγματα καί ἀγκυλώσεις τοῦ παρελθόντος, ὅπως ἐκεῖνο τοῦ «ἐνιαίου ἀμυντικοῦ δόγματος». Καί ναι μέν ἡ ἔνταξη τῆς Κύπρου στήν Ε.Ε. συντελέστηκε χωρίς ὄρους καί «ἀστερίσκους», ὡστόσο ἐκκρεμεῖ ἀκόμη, καί εἶναι ἀβέβαιον ἂν θά ἐπιτευχθεῖ, ἡ ἐνοποίηση τῆς μεγαλονήσου. Πρέπει δέ νά γίνει σαφές ὅτι ἂν δέν ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐνοποίηση τῆς Κύπρου, μέ βάση τό σχέδιο Ἀνάν καί τίς ὅποιες, ἀναγκαῖες ἄλλωστε, τροποποιήσεις, τότε ὁ ὀριστικός διαμελισμός της θά εἶναι λίαν πιθανός καί τό ἐνδεχόμενο αὐτό θά ἐπικρέμεται ὡς δαμόκλειος σπά-

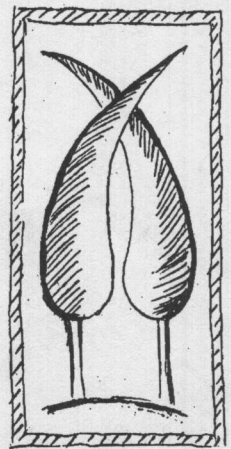

θη πάνω ἀπό τό μέλλον τῶν λαῶν της. Ἐπειδή δέ πιστεύω ὅτι ὁ διαμελισμός τῆς Κύπρου εἶναι χειρότερη λύση, ἢ καταστροφική λύση, καθόσον ὀριστικοποιεῖ τά ἀποτελέσματα τοῦ πολέμου τοῦ 1974, τό ἐνδεχόμενο αὐτό πρέπει νά ἀποτραπεῖ ὀπωσδήποτε. Εἶναι ὁ κύριος στόχος. Κατά συνέπεια ἡ προτεινόμενη ἀπό τό σχέδιο Ἐναν ἐνοποίηση τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας, ὡς ἀνεξάρτητης κρατικῆς ὀντότητας, ὡς ἰδιότυπης ὁμοσπονδίας δικαιοδικῆς καί διζωνικῆς συναμά, εἶναι ἡ λύση πού θά ἀποτρέψει ὀριστικά τόν διαμελισμό. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ ἑλληνική πλευρά, τῆς Κύπρου καί τῆς Ἑλλάδας, πρέπει νά ἀποδεχθοῦν τό σχέδιο Ἐναν ὄχι ὡς ἀντικείμενο διαπραγματεύσεων ἀλλά ὡς λύση καί μέ βάση τήν κατ' ἀρχήν ἀποδοχή αὐτῆς τῆς λύσης νά διαπραγματευτοῦν τά ἐπίδικα σημεῖα.

Δέν εἶναι ὅμως λίγα τά ἐμπόδια πού ὀρθώνονται. Τό πρῶτο εἶναι ἡ ἴδια ἡ Τουρκία. Φάνηκε καί ἀπό τή στάση πού κράτησε στήν καί μετά τήν Κοπεγχάγη καλύπτοντας τόν Ντενκτάς. Ἀλλά ἡ κατάσταση στήν Τουρκία εἶναι ρευστή. Ὁ πρόεδρος τοῦ ΣΥΝ Νίκος Κωσταντόπουλος χαρακτήρισε τήν κατάσταση τῆς Τουρκίας ὡς «ἰδιόμορφη μεταπολίτευση», καθῶς τό ἰσχυρότατο στρατιωτικοπολιτικό κατεστημένο ἀντιδρᾷ στόν ἐκδημοκρατισμό τῆς χώρας, τόν οἰκονομικο-κοινωνικό ἀναπροσανατολισμό της καί, ἐπομένως, στόν εὐρωπαϊκό προσανατολισμό. Ἐδῶ βρίσκεται τό κύριο ἐμπόδιο καί γιά τή λύση τοῦ κυπριακοῦ. Ὑπάρχουν κι ἄλλα ἐμπόδια. Τό πρῶτο ἀπ' αὐτά εἶναι ὁ ἴδιος ὁ Ντενκτάς μέ τήν ἀδιάλλακτη στάση του πού συνοψίζεται στόν ντά φάκτο καί ντέ γιοῦρε διαμελισμό τῆς Κύπρου.

Παραδόξως, (καί οὐδόπως παραδόξως τελικά), ἴδια εἶναι ἡ κατάληξη τῶν θέσεων καί τῶν Ἑλλήνων «ὑπερπατριωτῶν», Ἑλλάδας καί Κύπρου. Διότι στό βαθμό πού ἀπορρίπτουν τό σχέδιο Ἐναν, τῆς δικαιοδικῆς καί διζωνικῆς ὁμοσπονδίας, στό βαθμό δηλαδή πού θεωροῦν ὅτι ἡ Κύπρος εἶναι ἑλληνική, ὀχυρωμένοι στόν ἐθνικισμό τους (καί ἐπομένως ὅτι οἱ Τοῦρκοι εἶναι μειονότητα, ὅπως π.χ. οἱ Τοῦρκοι τῆς Δυτικῆς Θράκης) ἀπορρίπτουν τή μόνη δυνατή καί ρεαλιστική λύση. Ὅσοι βέβαια στήν Ἑλλάδα ἐκφράζονται μέ βάση αὐτόν τόν «ἀπορριπτισμό» δέν συγκροτοῦν ἐνιαία πολιτική δύναμη. Δέν παύουν ὡστόσο νά πυροδοτοῦν παρόμοιες ἐκρήξεις στήν ἑλληνική κοινή γνώμη καί νά συνενώ-

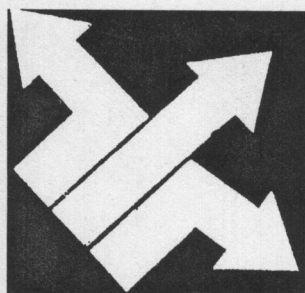

νουν δυνάμεις «άντιμπεριαλιστικές», λαϊκιστικές καί ὑπερπατριωτικές. Ἐπ' αὐτό τό συνονθύλευμα μπορεῖ νά γευτεῖ ὁ κάθε πικραμένος τή δόση ἔθνικισμοῦ πού τοῦ ταιριάζει, ἀπό τόν Γιωτόπουλο τῆς 17Ν ὡς τόν Τσοβόλα καί τόν Παπαθεμελῆ.

Παρόμοιες ἀντιλήψεις ὑπάρχουν καί στήν Κύπρο, ἴσως μάλιστα ἔχουν πολύ μεγαλύτερη ἀκρόαση ἀπ' ὅ,τι φαίνεται. Ἄλλά στήν περίπτωση τῆς Κύπρου πολλές ἀπό τίς ἀντιστάσεις στό σχέδιο Ἄνάν μποροῦν νά ξεπεραστοῦν ἂν ἡ ἑλληνοκυπριακή ἡγεσία ἐπιδείξει ἀποφασιστικότητα καί καταφέρει νά πείσει τόν κόσμο. Ἐδῶ, καίριος, θά εἶναι ὁ ρόλος τοῦ ΑΚΕΛ. Ἄλλωστε αὐτή ἡ δυναμική ἔχει ἤδη ἐκφρασθεῖ καθόσον οἱ θετικές γνῶμες τῶν Ἑλληνοκυπρίων γιά τό σχέδιο Ἄνάν ἔφθασαν τό 52% ἀπό 37% πού ἦταν πρὶν τήν Κοπεγχάγη. Σέ αὐτήν ἄλλωστε τή δυναμική βασίζεται καί ἡ νέα ὑποψηφιότητα τοῦ Γ. Κληρίδη πού ἐπιδιώκει τήν ἀνανέωση τῆς λαϊκῆς ἐντολῆς, γιά νά ἡγηθεῖ, ἀκριβῶς, τῶν διαπραγματεύσεων.

Καίριος θά ἀποβεῖ, ἐπίσης, καί ὁ ρόλος τῆς ἐλληνικῆς Ἀριστεράς. Αὐτή τήν ἰδεολογική καί πολιτική μάχη ἡ ἐλληνική Ἀριστερά ὀφείλει νά τήν ἐπωμισθεῖ, ὀφείλει νά καταπολεμήσει τούς ὑπερπατριωτισμούς, στή δική μας τή χώρα κατ' ἀρχήν ἀλλά καί νά συνεργασθεῖ μέ ὅποιες δυνάμεις στήν Τουρκία καί τήν Κύπρο παλεύουν γιά τούς ἴδιους στόχους. Μήν ξεχνᾶμε ἄλλωστε ὅτι οἱ Τουρκοκύπριοι – ὄχι οἱ ἔποικοι – εἶναι κατηγορηματικοί ὑπέρ τοῦ σχεδίου Ἄνάν καί ὑπέρ τῆς ἀπομάκρυνσης τοῦ Ντενκτάς. Τόν τελευταῖο καιρό διαδήλωσαν μαζικά κατά τοῦ Ντενκτάς, καί πρὶν καί μετά τήν Κοπεγχάγη. Ἄν οἱ Ἑλληνοκύπριοι δέν συνεργασθοῦν μέ τούς Τουρκοκύπριους, ἂν δέν ἐνώσουν τίς δυνάμεις τους, μέ ποιόν ἄλλο θά συνεργασθοῦν; Καί στό σημεῖο αὐτό ὁ ρόλος τοῦ ΑΚΕΛ εἶναι ἐπίσης ἀποφασιστικός ἂν πάρουμε ὑπόψη τήν παραδοσιακή ἐγγύτητα θέσεων τοῦ ΑΚΕΛ καί τῶν Τουρκοκυπρίων. Ἄλλωστε αὐτές οἱ δύο κοινότητες θά ζήσουν μαζί στό νησί, αὐτές θά βρουν τίς λύσεις, ἀπ' αὐτές ἐξαρτᾶται ἡ εἰρηνική συμβίωση, ἡ ἀνεξαρτησία τῆς Κυπριακῆς Δημοκρατίας καί ἡ λειτουργικότητα τῆς λύσης.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΑΓΓΕΛΟΣ ΕΛΕΦΑΝΤΗΣ

Μας πήραν την Αθήνα...

ΞΑΝΑΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ 1941-50

Βιβλόραμα
ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΟΜΟΓΕΝΕΙΑΣ: ΑΠΟ ΜΗΤΕΡΑ-ΠΑΤΡΙΔΑ, ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΤΙΚΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ

του Δημήτρη Χριστόπουλου*

Η ήθικη άπροσφορότητα της προστασίας μειονοτήτων από τις «μητέρες-πατρίδες»

Η εμπειρία της συνταγματικής ιστορίας και των διεθνών σχέσεων του 20ού αιώνα στην Ευρώπη προσφέρει αρκετά παραδείγματα προστασίας ή διακρισιακής μεταχείρισης μειονοτήτων από όμορα κυρίως κράτη, που εμφανίζονται ως οι πατρίδες πληθυσμών με τους οποίους μοιράζονται κοινή εθνική συνείδηση, αλλά για λόγους κάποιου «ιστορικού άτυχήματος» οι πληθυσμοί αυτοί βρίσκονται εκτός της επικράτειάς τους. Ήδη λοιπόν στην άφετηρία θεμελίωσης του έγχειρήματος προστασίας πληθυσμών εκτός επικράτειας, έντοπίζεται ένα έσχατολογικό έπιχειρήμα ολοκλήρωσης αυτού που ο έθνικός λόγος δέν κατάφερε νά τελειώσει μέσα στο κράτος. Αυτή είναι έξ άλλου και ή ρίζα άξιών της άλυτρωτικής ιδεολογίας.

Το ΔΙΕΘΝΕΣ ΔΙΚΑΙΟ προστασίας τών δικαιωμάτων του ανθρώπου συνιστά μιά άπόκλιση άπό τόν κανόνα της άποκλειστικής δικαιοδοσίας τών κυρίαρχων κρατών επί τών δικαιωμάτων τών ανθρώπων που βρίσκονται στην επικράτειά τους, και σέ τελευταία άνάλυση μιά κατάκτηση του φιλελεύθερου νομικού πολιτισμού. Η

* Ίδρυτικό μέλος του Κέντρου Έρευνών Μειονοτικών Ομάδων (www.kemo.gr). Τό κείμενο αυτό όφείλει πολλά σέ συζητήσεις μέ τούς φίλους Μίλτο Παύλου, κοινωνιολόγο και Άνδρέα Τάκη, νομικό, άμφοτέρους ειδικούς έπιστημονες στόν Σνήγορο του Πολίτη. Εύχαριστώ επίσης τό Δημήτρη Δημούλη, καθηγητή Δημοσίου Δικαίου στό Πανεπιστήμιο του Sao Paolo, για τά σχόλια.

έμπλοκή τρίτου κράτους επί τή βάσει ενός γενεολογικού έπιχειρήματος συγγένειας μέ τμήμα τών πολιτών άλλου κράτους είναι μιά *a priori* πολιτική διακρίσεων, ή όποία όμως προτάσσεται για λόγους πλήρωσης έθνοτικού καθήκοντος και άλληλεγγύης μέ πληθυσμούς που δέν βρήκαν χώρο στην «έθνική» τους επικράτεια, αλλά άλλου, συνήθως γιατί είχαν γεννηθεί σέ αυτό τό «άλλο» έδαφος. Η προστασία λοιπόν τών μειονοτήτων άπό τις «μητέρες-πατρίδες» τους προτάσσεται έν είδει άποζημίωσης για τήν εύθύνη τών κρατών, τά όποία τήν κρίσιμη στιγμή δέν κατάφεραν νά έκπληρώσουν τό ιστορικό χρέος ταύτισης της κρατικής μέ τήν έθνική επικράτεια που προκύπτει άπό τήν κατηγορική προσταγή του έθνικισμού: ένα κράτος, ένα έθνος και άντιστρόφως.

Η άποζημίωση που προσφέρεται στους πληθυσμούς αυτούς είναι μιά τμηματική και έξαιρετική επέκταση της δικαιοδοσίας τών κρατών «πατριδών» στις συγγενικές τους μειονότητες εκτός επικράτειάς τους, συνήθως δέ στην επικράτεια όμορων κρατών. Εάν λοιπόν ή προστασία τών μειονοτικών, όπως όλων τών ανθρώπων άπό διεθνείς θεσμούς πρέπει νά ιδωθεί ως κατάκτηση – ως βήμα προς τά μπρός – ή προστασία τών μειονοτήτων άπό τις «μητέρες-πατρίδες» πρέπει νά ιδωθεί ως άδρανιακή έπιβίωση προεδαφικών μορφών όργάνωσης της πολιτικής έξουσίας, θεμελιωμένων όχι στην ιδιότητα του πολίτη ή του ανθρώπου αλλά στην έξόχως διαφορούμενη και προβληματική έννοια του γένους. Τό «γένος», πέραν του ότι ιστορικά έχει άποτελέσει τήν πρώτη ύλη για τή γέννηση του ναζισμού, παραπέμπει σέ μιά προπολιτική προ-φιλελεύθερη ανθρώπινη ένότητα. Η ένότητα αυτή δέν όφείλει τούς δεσμούς της στή δούληση τών ανθρώπων που τή συγκροτούν αλλά στή φαντασιακή και άναπόδεικτη ύπαγωγή όλων τους σέ ένα κοινό βιολογικό κώδικα, τό «γένος».

Υπ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, ἡ προστασία τῶν μειονοτήτων ἀπὸ αὐτὰ τὰ κράτη εἶναι ἀναντίρρητα ἓνα ἤθημα πρὸς τὰ πίσω. Ὡστόσο, στὴν ἱστορία τοῦ δικαίου καὶ τῶν διεθνῶν σχέσεων, κάθε ἤθημα – ἔστω καὶ πρὸς τὰ πίσω – κάτι σημαίνει καὶ κάτι σηματοδοτεῖ, τὸ ὁποῖο χρήζει ἐρμηνείας καὶ κατανόησης.

Ἦδη ἀπὸ τὴν ἀφετηρία του, τὸ ἐπιχείρημα θεμελίωσης τῆς προστασίας τῶν μειονοτήτων ἀπὸ τίς «μητέρες-πατρίδες» συναντᾷ ἐξαιρετικά προβλήματα, κατὰ τὴν ἀποψή μου ἀνυπέρβλητα, ἀπὸ τὴν ὀπτική τῶν καθολικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου. Γνωρίζουμε πῶς κάθε μέτρο θετικῶν διακρίσεων τύπου *affirmative action* διέπεται ἐξ ὀρισμοῦ ἀπὸ δύο αὐστηρῆς προϋπο-

θέσεις: πρῶτον, τὴν ὕπαρξη μιᾶς πολὺ συγκεκριμένης ὁμάδας στόχου ἢ ὁποῖα ἀναγνωρίζεται ὅτι διῶνει κοινωνικά ἓνα καθεστῶς ἀνισότητος καὶ δυσμενῶν διακρίσεων πού μπορεῖ καὶ πρέπει νὰ διορθωθεῖ, καὶ δεύτερον, ἓνα πολὺ συγκεκριμένο χρονικὸ ὄριζοντα γιὰ τὴν ἐπιτέλεση αὐτῆς τῆς διορθώσεως. Στὴν περίπτωση τῆς προστασίας τῶν μειονοτήτων ἀπὸ «μητέρες-πατρίδες» οὐδεὶς ἀπὸ τοὺς δύο προαναφερθέντες ὅρους πληροῦται. Ἄφ' ἐνός ἡ ὁμάδα δέν συγκροτεῖται μὲ ὄρους κοινωνικούς ἀλλὰ μὲ προϋποθέσεις συνειδησιακῆς ὑποταγῆς στὴν πατρίδα, καὶ ἀφ' ἑτέρου, ὁ προβλεπόμενος χρονικὸς ὄριζοντας ἐφαρμογῆς τῶν μέτρων αὐτῶν εἶναι ἀπεριόριστος, καθὼς στόχος δέν εἶναι ἡ

έπαναφορά της ισότητας μέσω της διόρθωσης της κοινωνικής ανισότητας, αλλά, όπως είδαμε, η αποξήμωση έναντι του ιστορικού «άτυχήματος» που έντοπιζεται στη συγκρότηση των σύγχρονων συνταγματικών κρατών και για το λόγο αυτό προϋποθέτει πολέμους και άλλες ριζικές λύσεις εκτός διεθνούς νομιμότητας. Το άτυχημα αυτό μπορεί να έννοιολογηθεί με όρους που ανατρέχουν στο ιστορικό δίκαιο των πολιτισμικών όντοτήτων ενός Σαβινύ και τόν ρομαντικό έθνικισμό των Χέρντερ και Φίχτε, ωστόσο απέχει πολύ από το να μπορεί να αναλυθεί με όρους καθολικής ένότητας της ανθρώπινης προσωπικότητας που στοιχειοθετεί τη βάση της σύγχρονης προστασίας των δικαιωμάτων των ανθρώπων.

Σύμφωνα λοιπόν με τα προηγούμενα, μπορούμε να καταλήξουμε στις εξής θέσεις. Η προστασία των μειονοτήτων από τις «μητέρες-πατρίδες» τους συνιστά:

Πρώτον, διάρρηξη πραγματικής και συμβολικής ενότητας επικράτειας και δημοσίου δικαίου όχι από το διεθνές δίκαιο, αλλά από τρίτο κράτος, και μάλιστα συνήθως με βεβαρημένη ιστορία απειλών της εδαφικής ακεραιότητας και σταθερότητας άλλων κρατών. Το πιο ενδιαφέρον στην περίπτωση αυτή είναι ότι και τα δύο κράτη αποδέχονται το ενδιαφέρον της «πατρίδας» για τη μειονότητά «της» ως φυσικό.

Δεύτερον, διάρρηξη του ιδιότητας του πολίτη, καθώς τμήμα των πολιτών ουσιαστικά στρέφεται για το εύ ζειν του όχι στο κράτος του οποίου φέρει την ιθαγένεια, αλλά σε αυτό του οποίου φέρει την εθνική καταγωγή. Άρα, η συνταγματική κυριαρχία του κράτους αδυνατώντας ή μη θέλοντας να παράγει τις απαραίτητες έγγυητικές λειτουργίες στους πολίτες ουσιαστικά αδυνατεί να συγκροτήσει τα απαραίτητα νομοποιητικά αποτελέσματα για την αναπαραγωγή της.

Τρίτον, ανισόμετρα ανάπτυξη δικαιωμάτων στο έσω-εωτερικό μιας επικράτειας όχι με βάση ενδογενείς ανάγκες, διεκδικήσεις και έσωεωτερικές πρακτικές, αλλά ως αποτέλεσμα διεθνών διαβουλεύσεων και σχέσεων.

Το σύστημα των πολλαπλών εξαιρέσεων στο οποίο υπόκεινται οι εθνικές μειονότητες είναι, για τους παραπάνω λόγους ένας «άνοιχτός λογαριασμός» που πρέπει να κλείσει. Αυτά που δίνει ή «πατρίδα» στη μειονότητα, μπορεί να τα δίνει το κράτος της. Άρα, αυτά που η μειονότητα ζητά από την «πατρίδα», μπορεί να τα ζητήσει από το κράτος της. Το κράτος στην δικαιοδοσία του οποίου υπάγεται ή μειονότητα μπορεί να μεριμνήσει για εκείνα που συγκεντρώνουν την αποσταθεροποιητική και σπάνια ανυστερόβουλη φροντίδα του κράτους-«πατρίδα».

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ προϋποθέτει μία συγκεκριμένη διαλεκτική σχέση ανάμεσα στον προστάτη και αυτόν που την επιθυμεί. Ιστορικό και πολιτικό προαπαιτούμενο της προστασίας των ανθρώπων από τα κράτη δεν είναι απλώς η συγκρότηση πολιτικά οργανωμένης εξουσίας, αλλά και η παραδοχή – έστω θεω-

ρητική στις αφετηρίες της – ότι αυτή ή πολιτικά οργανωμένη εξουσία είναι δυναμική πηγή παραβιάσεων των δικαιωμάτων. Η εκχώρηση ή αναγνώριση δικαιωμάτων είναι καταρχήν μία πράξη αυτοκριτικής, θεδιασμένα προερχόμενης από την ένταση των ανθρωπίνων διεκδικήσεων. Όπως σωστά έχει γραφτεί «κάθε δικαίωμα είναι στην αρχή μία διεκδίκηση. Η μετάβαση στο δικαίωμα γίνεται τη στιγμή που η διεκδίκηση γίνεται τόσο επικίνδυνη για την πολιτική κοινότητα, που αυτή αναγκάζεται να αναγνωρίσει τη διεκδίκηση ως δικαίωμα προκειμένου να καθουχασθεί, να αυτοσυντηρηθεί ως πολιτική κοινότητα. Εάν δεν αναγνωρίσει μία τέτοια ανάγκη ως δικαίωμα, κινδυνεύει να διαλυθεί».¹

Αυτός που προστατεύει κατά κανόνα είναι ο κυρίαρχος. Διά της κυριαρχίας του προστατεύει. Προστατεύει από τον «κακό εαυτό του»: τις αυθαιρεσίες, τον αυταρχισμό του, την άδικαιολόγητη βία, τις έγγενεις τάσεις ολοκληρωτισμού του, κτλ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ουσιαστικά αυτοπροστατεύεται. Άρα η ίδια ή έννοια της προστασίας των δικαιωμάτων των ανθρώπων θεμελιώνεται στο σκληρό πυρήνα του παραδόξου της νεωτερικής κυριαρχίας, που έντοπιζεται στις σχέσεις υποκειμένου και κράτους. Αυτός που προστατεύει είναι και αυτός από τον οποίο κινδυνεύουμε. Η πλήρωση λοιπόν της προστασίας προϋποθέτει μία συγκεκριμένη πρόσληψη εκ μέρους του υποκειμένου. Δεν αφήνουμε όποιον κι όποιον να μας προστατεύει διότι δεν αφήνουμε όποιον κι όποιον να μας εξουσιάζει.

Έρχομαστε λοιπόν στο ζήτημα που σε τελευταία ανάλυση είναι και το μείζον: οι σχέσεις νομιμότητας και νομιμοποίησης της κυριαρχίας. Με άλλα λόγια η σχέση των έγγυητικών με τις νομιμοποιητικές λειτουργίες των κανόνων προστασίας άτομικών δικαιωμάτων των σύγχρονων Συνταγμάτων. «Ζητώ προστασία» ισοδυναμεί με το γεγονός ότι νομιμοποιώ κάποιον να με προστατέψει. Ο κανόνας εδώ είναι η νομιμοποίηση της κυριαρχίας, δηλαδή της κρατικής νομιμότητας. Το κράτος εξακολουθεί να είναι ο βασικός δέκτης της προσδοκίας μας για προστασία. Η προστασία είναι λοιπόν μία σχέση υποταγής.

Η ΠΟΡΕΙΑ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ του διεθνούς δικαίου προστασίας των δικαιωμάτων είναι – σύμφωνα με τη συλλογιστική που αναπτύχθηκε ανωτέρω – μία κατάκτηση, ακριβώς γιατί η σχέση υποταγής υποκειμένου προς το κράτος, μία σχέση την οποία τα κράτη θα επιθυμούσαν να διατηρήσουν στεγανή, τίθεται σταδιακά υπό την έποπτεία και τόν δικαιοδοτικό έλεγχο διεθνών θεσμών.

1. Rousso-Lenoir D., «La philosophie du droit», in Giordan H., *Les minorités en Europe, Droits linguistiques et droits de l' homme*, Paris, KIME, 1992, p. 81.

Όστόσο, δέν μπορεί νά παραβλεφθεῖ πώς ἡ προστασία τῶν μειονοτήτων ἀπό τίς «μητέρες-πατρίδες» τους εἶναι ἓνα πραγματικό δεδομένο, τοῦ ὁποῖου οἱ ιστορικές αἰτίες θά ἦταν παραπλανητικό νά ἀναζητηθοῦν ἀποκλειστικά στή σφαῖρα τῆς πολιτικῆς ἑνός ὄμορου κράτους, ἢ ἀκόμη περισσότερο στό ἀχανές καί θολό πεδίο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας καί τῆς συνειδησιακῆς ἔνταξης τῶν ὑποκειμενικότητων, ἀκόμη καί ἐάν δεχτοῦμε πώς αὐτές ἔχουν τόν τελευταῖο λόγο.

Τό γεγονός ὅτι ἡ «*not so straightforward*» (ὄχι καί τόσο εἰλικρινής) νομιμοποίηση τῆς προστασίας ἑνός συγγενικοῦ κράτους, ὅπως τήν ἀποκαλεῖ ἡ Ἐπιτροπή τῆς Βενετίας τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης² βρῖσκει πολιτικά ἐρεῖσματα στό τμήμα τοῦ πληθυσμοῦ ἑνός κράτους, τίς περισσότερες φορές σηματοδοτεῖ καί τήν ἀνεπάρκεια τῶν πολιτικῶν τοῦ κράτους αὐτοῦ ἐναντί τῶν μειονοτήτων πού βρῖσκονται στήν ἐπικράτειά του. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, τά ἴδια τά κράτη ὑπονομεύουν τήν κυριαρχία τους καί τήν ἀποκλειστική δικαιοδοσία ἐπί τῶν πολιτῶν τους. Κατ' οὐσίαν λοιπόν, αὐτοῦπονομεύονται. Ἐξ ἄλλου, ἄς μὴν ξεχνᾶμε ὅτι ἡ πολυπαθῆ ἱστορία τοῦ 20οῦ αἰῶνα στήν Εὐρώπη, δίνει ἀρκετά παραδείγματα περιπτώσεων ὅπου τό συγγενικό κράτος θεωρεῖ «δικούς του» αὐτούς πού γιά τήν ἐδαφική δικαιοδοσία συχνά θεωροῦνται «ξένοι», κυριολεκτικά καί μεταφορικά ἀπόβλητοι. Πολιτικές διακρίσεων σέ βάρος τῶν μειονοτικῶν ἀνθρώπων ὄχι μόνο ἐπιτείνουν τήν προσδοκία προστασίας τους ἀπό τίς μητέρες-πατρίδες, ἀλλά – τό χειρότερο γιά τή συνύπαρξη τῶν ἀνθρώπων – ἡ προσδοκία αὐτῆς τῆς προστασίας φορᾷ τόν προπολιτικό μανδύα τῆς ἐθνικῆς γενεαλογικῆς νομιμοποίησης παρά αὐτόν τῆς καθολικῆς ἀξιοπρέπειας.

Σωστά λοιπόν ὁ Ὑπατος Ἀρμοστής τοῦ ΟΑΣΕ γιά τίς ἐθνικές μειονότητες διατυπώνει τή θέση ὅτι: «ἡ διμερῆς προσέγγιση δέν πρέπει νά ὑπονομεύει τίς θεμελιώδεις ἀρχές πού ἐγγράφονται στά πολυμερή διεθνή ὄργανα. Ἐπιπροσθέτως, τά κράτη πρέπει νά προσέχουν ὥστε νά μὴ δημιουργοῦν τέτοια προνόμια γιά συγκεκριμένες ὁμάδες, πού θά εἶχαν ἀποσυνθετικά ἀποτελέσματα γιά τά κράτη στά ὁποῖα αὐτές οἱ ὁμάδες ζοῦν».³ Τό γεγονός ὅτι ἡ ἐπίλυση τῶν μειονοτικῶν προβλημάτων εἶναι μιά ἱστορικά ἀνοιχτή ὑπόθεση μέ ἀβέβαια ἔκβαση, στήν ὁποία ὁ ἐθνικός – βλέπε ἐθνικιστικός – λόγος τοῦ συγγενικοῦ κράτους καί ὁ ἀλυτρωτικός λόγος τῆς μειονότητας ἔχουν δεσπόζουσα θέση, μᾶλλον ἐπιτείνει παρά ἀδρανοποιεῖ τήν εὐθύνη τοῦ κράτους στήν ἐπικράτεια τοῦ ὁποῖου ζεῖ ἡ μειονότητα. Παρά τά φαινόμενα καί τίς παραπλανητικές πρῶτες ἐντυπώσεις, τό κράτος αὐτό εἶναι τίς περισσότερες φορές ὁ ἰσχυρός παίκτης.

Στή συνέχεια αὐτοῦ τοῦ κειμένου θά ἐπιχειρήσουμε νά καταγράψουμε τήν συμπεριφορά τῆς Ἑλλάδας ὡς «μητέρα-πατρίδα».

Ὁ ἑλληνισμός ἀπό πολιτισμική οἰκουμενική ἀναφορά, γεωπολιτική ἐθνική στόχευση

Ὁ ἑλληνισμός ὡς κατεξοχὴν ὄρος ἰδεολογικοῦ περιεχομένου συνεχῶς ἐπαναμορφοποιεῖ τό περιεχόμενό του, ὅταν οἱ ἐθνικές ἀνάγκες τό ἀπαιτοῦν. Ὁ ἑλληνισμός καταρχὴν ὀριοθετεῖται ἀποκλειστικά καί μόνο πολιτιστικά, ὡς ὄρος τοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ καί ἰδεαλισμοῦ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνα: παραπέμπει ἐξ ὀλοκλήρου στήν *ἱστορία τῶν ἰδεῶν* καί τήν ἀκτινοβολία ἢ σημασία τῆς ἐλληνικῆς ἀρχαιότητος στή μοντέρνα ἱστορία, στήν οἰκουμενικότητα τοῦ ἐλληνικοῦ γένους.⁴ Ὅμως, στή συνέχεια, ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ 19ου αἰῶνα καί ὕστερα, ὁ ὄρος, μέσω τῆς χρήσης του ἀπό τοὺς Ἑλληνες ἱστορικούς καί διανοούμενους, ἀπό συλλογική ἱστορική ἀναφορά τῆς νεωτερικότητας, γίνεται τό γεωπολιτικό διακύβευμα τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικοῦ. Γιά τήν ἀκρίβεια ἔγινε ἡ ἴδια ἡ ἐθνικὴ ὑπόθεση τῆς σύγχρονης Ἑλλάδας: σύμφωνα μέ τόν Παπαρηγόπουλο, ὁ ἑλληνισμός πολιτικά σηματοδότησε τήν ἀδυναμία τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους νά περιοριστεῖ στήν ἐδαφική ἐπικράτεια τῆς τότε ἐλεύθερης Ἑλλάδας καί τήν ἀνάγκη προστασίας τῶν ὁμογενῶν ἔξω ἀπό τήν ἐπικράτεια.⁵ Ἄν στό ἐξωτερικό ὁ ἑλληνισμός στοιχειοθέτησε τοὺς ὄρους ἀπελευθέρωσης τῶν «ὑπόδουλων» Ἑλλήνων χάριν τοῦ ἱστορικοῦ πεπρωμένου ἢ χρέους τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας, στό ἐσωτερικό, ἀντιστρόφως, ὁ ἑλληνισμός ἀπέκτησε ἄλλες σηματοδοτήσεις, ἐξ ἴσου ὅμως χρήσιμες γιά τήν ὑπόθεση τῆς ἐθνικῆς ἐνότητας.

2. Venice Commission, *Report on the Preferential Treatment of National Minorities*, Venice, 19-20 October 2001, Council of Europe, CDL-INF (2001) 19, p.15.

3. Πρ. Statement issued by Rolf Ekeus, OSCE High Commissioner on National Minorities, 26 October 2001.

4. Ὅπως γράφει καί ὁ Ν. Sigalas σέ: «Hellénistes, Hellenisme et idéologie nationale» σέ *L'antiquité grecque au XIXe siècle: un exemplum contesté?*, C. Avlami (dir.), L'Harmattan, Paris, 2000, σ. ὁ ἑλληνισμός («hellenismus») ἐμφανίζεται κυρίως στά περιβάλλοντα τοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ, κυρίως στόν J. Herder καί G. Droysen, ὡς μιά φάση στή διαμόρφωση τοῦ κοσμοπολίτικου ἀνθρώπινου πνεύματος, ἡ ὁποία στοιχειοθέτησε τοὺς ὄρους ἀνάδυσης τῆς Νεωτερικότητας: μιά περίοδος ἐθνικοποίησης οἰκουμενικοῦ χρόνου. Ὅχι ἀπόσπασμα, «ὁ ἑλληνισμός εἶναι μιά ἱστορικά ἐπαναπροσδιοριζόμενη ἔννοια». Σ. Βασιλάκη, «Ἑλληνισμός» σέ: Α.-Φ. Χρηστίδη (ἐπιμ.), *Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπό τίς ἀρχές ἕως τήν ὕστερη ἀρχαιότητα*, Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Μελετῶν [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, 2001, σσ. 839-848].

5. «Ἱστορία τῶν ὀνομάτων Ἑλληνες, ἐλληνικό ἔθνος, ἑλληνισμός» σέ Κ.Θ. Δημαράς, Κ. Παπαρηγόπουλος, *Προλεγόμενα*, Ἀθήνα, 1970, σ. 90 καί 91.

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ, μέσα στην επικράτεια, συμβολίζει την, κατά τόν Γκέλνερ *καθολικά υψηλή κουλτούρα*⁶ σε μία κοινωνία στην οποία «κατώτεροι» πολιτισμοί καθόριζαν προηγουμένως τις ζωές των περισσοτέρων. Έδω ή «άποστολή του έλληνισμού» ήταν αυτόνομη. Πρόκειται προφανώς για τή διαδικασία έθνοπολιτιστικής και θρησκευτικής ομογενοποίησης τής επικράτειας: ουσιαστικά, για τή έλληνοποίησή της.⁷ Όμως, για τή εκπλήρωση του στόχου αυτού, οι Έλληνες διανοούμενοι δέν βρήκαν τά προσφιλή τους υλικά στην έγελιανή σχηματικά αναγνωρισμένη ως «γερμανική» έσχατολογική αντίληψη για τήν ιστορία, πού, όπως είδαμε, κυριαρχεί στο ιδεολογικό όπλοστάσιο τής έδαφικής επέκτασης του κράτους. Η χρήση τής δεδομένης, εικαζόμενης ή καταπιεζόμενης υποκειμενικής βούλησης είναι αναγκαία προκειμένου νά ομογενοποιηθεί ή επικράτεια. Η σχηματικά αναγνωρισμένη ως «γαλλική» αντίληψη για τό έθνος, αυτή του κατά Ρενάν δημοψηφισματος,⁸ ανέπτυξε μία ιδιαίτερη χρηστική αξία για τόν έλληνισμό και τις έσωτερικές του φιλοδοξίες. Ακόμη και ως τις αρχές του 20ού αιώνα, στην Ελλάδα και τά υπόλοιπα Βαλκάνια, υπήρχαν χριστιανικοί ορθόδοξοι πληθυσμοί μέ υπό διαμόρφωση έθνική συνείδηση. Ο έλληνικός έθνικισμός μέσω του *έλληνισμού*, διά τής μιάς – αυτής τής βούλησης συμμετοχής στο έθνος – ή διά τής άλλης όδοϋ – αυτής τής ιστορικής συνέχειας του – είτε διά άπλών τεχνασμάτων⁹ δέν έπαψε νά τους θεωρεί τμήμα του.¹⁰

Η έννοια τής ομογένειας: τό ιστορικό *passer-tout* του έλληνισμού

Η μετατόπιση από τήν πολιτιστική στή γεωπολιτική έκδοχή τής έννοιας του έλληνισμού, σχηματικά έντοπίζεται τή στιγμή πού τό έλληνικό έθνος δημιουργεί και δημιουργείται από τήν ιστορία του. Η κανονιστική μητέρα αυτής τής μετατόπισης έντοπίζεται σε ένα διαρκώς μεταβαλλόμενο ως προς τήν έσωτερική του ιεράρχηση έννομο καθεστώς, πού καλύπτει τό «*Δημόσιο Δίκαιο των Ελλήνων*» στά Συντάγματα του 19ου και του 20ού αιώνα έως τή μεταπολίτευση (και τις έσωτερικές του κατηγοριοποιήσεις),¹¹ τις άλυτρωτικές ρήτρες των πρώιμων έλληνικών Συνταγμάτων και τή διαχεόμενη, διάσπαρτη σε όλα τά επίπεδα τής έλληνικής έννομης τάξης υποχρέωση τής πολιτείας νά μεριμνά για τόν έλληνισμό εκτός τής επικράτειας. Τό αναθεωρημένο άρθρο 108 του έν ισχύει έλληνικού Συντάγματος μας είναι ή κανονιστική κορωνίδα τής υποχρέωσης αυτής: «1. Τό Κράτος μεριμνά για τή ζωή του άποδήμου Έλληνισμού και τή διατήρηση των δεσμών του μέ τή μητέρα πατρίδα». Η δεύτερη αναθεωρημένη τό 2001 παράγραφος του άρθρου κατοχυρώνει ρητά τή συνταγματική θέση και τόν ρόλο του Συμβου-

λίου Άποδήμου Έλληνισμού, πού «έχει άποστολή του τήν έκφραση όλων των δυνάμεων του άπανταχού Έλληνισμού», μίν αφήνοντας καμία άμφιβολία για τήν πανηγυρικά διατυπωμένη βούληση του συντακτικού νομοθέτη νά επέμβαινει σε ζητήματα πού άφορούν κατοίκους και συχνά υπηκόους άλλων κρατών.

ΕΚΕΙΝΟ ΠΟΥ ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΕΙ τή μετάβαση από τήν ιστορική διαχρονία στή γεωπολιτική στόχευση του έλληνισμού, είναι σε τελευταία άνάλυση, ή υποχρέωση μεριμνας και προστασίας αυτών πού για λόγους κάποιου

6. Πρβλ. E. Gellner, *Έθνη και έθνικισμός*, Έκδ. Άλεξάνδρεια, Άθήνα, 1993, σ. 71 και έπ.

7. Πρβλ. άνάμεσα σε άλλα τήν περιεκτική άνάλυση του Γ. Μηλιού, «Η διαμόρφωση του έλληνικού έθνους και κράτους ως διαδικασία οικονομικής και πληθυσμιακής ομογενοποίησης» σε: Κ. Τσιτσελίκη, Δ. Χριστόπουλου (έπιμ.), *Τό μειονοτικό φαινόμενο στην Ελλάδα*, εκδ. Κριτική, Άθήνα, 1997, σσ. 281-314.

8. Σύμφωνα μέ τή διατύπωση του κατεξοχήν εκπροσώπου του γαλλικού έθνικισμού E. Renan σε διάλεξη πού έδωσε στη Σορβόννη τό 1882, «τό έθνος είναι ένα καθημερινό δημοψήφισμα». Ο Renan και κυρίως ο Fustel de Coulanges, είχαν, μέ άφορμή τή γαλλογερμανική διένεξη για τήν Άλσατία-Λορένη, αναπτύξει τή θέση ότι τό άνήκειν σε ένα έθνος είναι ζήτημα πού σε τελευταία άνάλυση, ούτε μέ ιστορικά δίκαια σχετίζεται, ούτε μέ τή γλώσσα ή τόν έν γένει προπατορικό πολιτισμό, αλλά μέ τή βούληση των προσώπων και άποκλειστικά μέ αυτή.

9. Προσφιές τέχνασμα συλλήβδην έλληνοποιήσεων είναι αυτό πού κατά κόρον χρησιμοποιήθηκε από τις έλληνικές στατιστικές στή Μακεδονία: τό έπιχείρημα διάγνωσης έθνικού φρονήματος βάσει θρησκευτικής ένταξης. Η αυθαίρετη ένταξη όλων των ολαδόφωνων πατριαρχικών στους Έλληνες από τήν έλληνική πλευρά και ή εξ ίσου αυθαίρετη ένταξη όλων των ολαδόφωνων έξαρχικών στους Βούλγαρους από τή βουλγαρική «λειτουργεί στις αρχές του αιώνα μας ως ένας ιδιότυπος στατιστικός μπαλαντέρ, ικανός νά προσδώσει στο ένα ή στο άλλο στρατόπεδο τήν περιζήτητη αριθμητική υπεροχή». Τ. Κωστόπουλος, *Η άπαγορευμένη γλώσσα*, Έκδ. Μαύρη Λίστα, Άθήνα, 2000, σ. 24. Πρβλ. επίσης και πίο αναλυτικά σε I. Mihalidis, «The war of statistics: traditional recipes for the preparation of the macedonian salad» *Eastern European Quarterly*, 32/1, 1998, σ. 9-21.

10. Ο Α. Μανιτάκης συνοπτικά παρουσιάζει αυτήν τήν ιδεολογική παλινδρόμηση στην έλληνική συνταγματική ιστορία στο κεφάλαιο «Έθνος και λαός στην έλληνική συνταγματική ιστορία» (σσ. 131-136) τής μονογραφίας *Συνταγματική οργάνωση του κράτους*, εκδ. Σάκκουλα, Άθήνα-Θεσ/νίκη, 2001.

11. Πρβλ. αναλυτικά σε Δ. Δημούλη, «Λαός, έθνος και πολίτες στην έλληνική συνταγματική ιστορία», *Τό Δίκαιο τής Πολιτικής*, Έκδ. Έλληνικά Γράμματα, Άθήνα, 2001, σσ. 367-429

ιστορικού άτυχήματος ή ανάγκης βρίσκονται έκτός επικράτειας, γενεολογικά συνδεδέμενοι ώστόσο μαζί της μέ κοινούς δεσμούς καταγωγής. Η έννοια πού καλύπτει όλο αυτό τό πληθυσμιακό σύνολο είναι ή γνωστή σέ όλους μας «όμογένεια». Η όμογένεια είναι όρος πού βασίζεται σέ προπολιτικούς, κατεχοχίν φαντασιακούς δεσμούς, κοινές αναγωγές και προφανείς παρεπόμενους αποκλεισμούς μέ βάση τό στατικό κριτήριο τοῦ γένους. Τό κριτήριο όμως αυτό, αν και άπολύτως αναγκαίο τίς περισσότερες φορές, δέν είναι πάντα αρκετό, καθώς, έλλείψει επαρκών γενεολογικών ενδείξεων, ενεργοποιείται έπιπλέον τό ύποκειμενικό στοιχείο τής «έλληνικής έθνικής συνείδησης», πού μέ τή σειρά της παραπέμπει σέ κοινότητα γλώσσας, θρησκείας και πα-

ραδόσεων.¹² Σέ όλες τίς περιπτώσεις πάντως, ή συνύπαρξη τών δύο σχολών περί τοῦ έθνους όπως εκφράζονται μέσα στην έννοια τής όμογένειας, δέν είναι ισοβαρως κατανεμημένη. Τό δικαιο τοῦ αίματος κρατά τήν ήγεμονική θέση για τήν πιστοποίηση τής ελληνικότητας, ή δέ προσφυγή στην συναγόμενη βούληση τοῦ ύποκειμένου είναι μάλλον επικουρική.¹³ Έκείνο πού πολύ περισσότερο πάντως από τήν όποια όντολογική διερεύνηση τής έννοιας τής όμογένειας, έχει για

12. Ζ. Παπασιώπη-Πασιά, *Δίκαιο Έθαγένειας*, Έκδ. Άντ. Ν. Σάκκουλα, Άθήνα-Κομοτηνή, 1994, σ. 45 και 93.

τόν παρόν κείμενο σημασία, εἶναι νά περιδιαβοῦμε στίς πρακτικές πολιτικές συνέπειες ἀπόδοσης τῆς ιδιότητος τοῦ ὁμογενοῦς στήν ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ συνταγματικοῦ κράτους. Στό πλαίσιο αὐτό, δέν θά ἦταν ὑπερβολή νά ποῦμε ὅτι ἡ χρήση τοῦ ὄρου καί κατ' ἐπέκταση ἡ ἀπόδοση τῆς ιδιότητος, λειτούργησε σάν ἕνας «τροχονόμος»¹⁴ ἑλληνικῶν ἀλυτρωτικῶν βλέψεων καί διακρισιακῶν συνεπειῶν ὑπέρ τῶν προσώπων πού ὑπάγονται στό καθεστῶς τοῦ ὁμογενοῦς, ἐντός ἢ ἐκτός ἐπικράτειας στίς ἀκόλουθες πληθυσμιακές κατηγορίες:

Πρῶτον, στίς ἑλληνικές παροικίες τῆς Βαλκανικῆς, Ἀνατολικῆς κυρίως Μεσογείου καί Μαύρης Θάλασσας. Εἶναι γνωστό πῶς οἱ δραστήριες αὐτές ἐμπορικές κοινότητες τῆς πρώτης καί πρότερης τῆς δημιουργίας τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους διασπορᾶς – καί κυρίως αὐτή τῆς Ρουμανίας – λειτούργησαν καταλυτικά στή συγκρότηση τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθνικοῦ κινήματος, μεταφέροντας στήν ὑπό ὀθωμανική κυριαρχία χώρα τίς ἀνατρεπτικές ιδέες τοῦ 1789. Στή διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα, οἱ κοινότητες αὐτές καί γιά διαφορετικούς λόγους οἱ καθεμία, στή συντριπτική τους πλειοψηφία, παλιννόστησαν στήν ἑλληνική ἐπικράτεια.

Δεύτερον, στίς ἑλληνικές μειονότητες τῆς Τουρκίας, Ἀλβανίας καί λιγότερο Βουλγαρίας, μετά τήν ἀνταλλαγή πληθυσμῶν τοῦ 1923. Οἱ ἀλύτρωτοι Ἕλληνες τῶν «χαμένων πατρίδων», οἱ ὅποιοι γιά τούς λόγους τοῦ «ἱστορικοῦ ἀτυχήματος» τῆς εἰσαγωγῆς μας θρέθηκαν ἐκτός ἑλληνικῆς ἐπικράτειας συνιστοῦν πρακτικά τόν κορμό τῆς ἑλληνικῆς ὁμογένειας καί νομιμοποιοῦν θεωρητικά τή συγκρότηση τοῦ ἀλυτρωτικοῦ ὀπλοστασίου ἀξιών τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Τρίτον, στίς ἑλληνικές μεταναστευτικές κοινότητες σέ ΗΠΑ, Αὐστραλία καί Γερμανία κυρίως, τό μείζον κύμα ἀποδήμησης τοῦ ἑλληνισμοῦ γιά οικονομικούς λόγους κατά τή διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Γιά τήν πληθυσμιακή αὐτή κατηγορία, ἡ ἀπόδοση δικαιωμάτων πού προκύπτουν ἀπό τήν ιδιότητα τοῦ ὁμογενοῦς ἰσοδυναμεῖ μέ τήν πραγματική ἢ συμβολική ἔνδειξη μέριμνας τοῦ ἔθνους γιά τά παιδιά του πού δέν μπόρεσε νά κρατήσει στήν ἐπιμέλεια, δηλαδή στή δικαιοδοσία του.

Τέταρτον, στίς ἑλληνικές κοινότητες τῶν Δημοκρατιῶν τῆς πρώην ΕΣΣΔ, ἀποτελούμενες ἀπό ἑλληνόφωνους καί ρωσόφωνους Πόντιους. Ἡ πληθυσμιακή αὐτή κατηγορία, ἡ ὁποία στήν ἑλληνική ἐπικράτεια ἀντιμετωπίστηκε σάν τό δεύτερο κύμα προσφυγιάς Ποντίων πρός τήν «μητέρα-πατρίδα», – τό πρῶτο προέκυψε ἀπό τήν ὑποχρεωτική ἀνταλλαγή πληθυσμῶν μέ τήν Τουρκία – μόλις μέ τήν παλιννόστησή του, ἀνακάλυψε τά προνόμια τῆς ιδιότητος τοῦ ὁμογενοῦς στήν Ἑλλάδα, προνόμια στά ὁποῖα εἶχε ξεχάσει ὅτι μπορεῖ νά προσδοκᾷ.

Πέμπτον, στούς πολιτικούς πρόσφυγες πού κατέφυγαν στήν Ἀνατολική καί Κεντρική Εὐρώπη μετά τόν Ἐμφύλιο. Ἡ ὑπαγωγή τῆς πληθυσμιακῆς αὐτῆς ὁμά-

δας στήν κατηγορία τοῦ ὁμογενοῦς, οὐσιαστικά σηματοδοτεῖ καί τήν ἐπιστροφή τοῦ σημαντικότερου τμήματος στήν ἑλληνική ἐπικράτεια, καθώς ὁ ἐξοστρακισμός τῆς οὐσιαστικά ἰσοδυναμοῦσε καί μέ ἐξαιρέση ἀπό τήν ὑπαγωγή τῆς στήν κατηγορία τοῦ Ἑλληνα, γενικῶς. Ἀναφέροντας στόν κατάλογο τῶν ὁμογενῶν τούς πολιτικούς πρόσφυγες, οἱ ὅποιοι σήμερα εἶναι ἐλάχιστοι, εἶναι προφανές ὅτι αὐτά πού τούς διαφοροποιοῦν ἀπό τίς ὑπόλοιπες ὁμάδες εἶναι σίγουρα πολύ περισσότερα ἀπό αὐτά πού τούς ἐνώνουν. Ἐξ ἄλλου, σέ ἀντίθεση μέ ὅλες τίς παραπάνω κατηγορίες ὁμογενῶν, ὁ κομμουνιστής πρόσφυγας εἶναι ὁ ἀντιήρωας τῆς μετεμφυλιακῆς περιόδου γιά τό ἑλληνικό ἐθνικό κράτος. Ὁ ἐπαναπατρισμός τῶν «Ἑλλήνων τό γένος»¹⁵ πολιτικῶν προσφύγων καί ἡ ἐθνική συμφιλίωση οὐσιαστικά σηματοδοτεῖ τήν ἱστορική ἐπιστροφή του στήν κατηγορία τοῦ Ἑλληνα ἰθαγενοῦς. Γιά τό λόγο αὐτό, ἡ ἐνασχόληση μέ τήν ὁμάδα αὐτή ἐκφεύγει τῶν ὁρίων τῆς εἰσήγησης.

Ἡ ἐγκατάσταση ὁμογενῶν στήν Ἑλλάδα τοῦ 20οῦ αἰῶνα: παροχές καί προσδοκίες

Τό μακρόσυρτο αὐτό ἱστορικό εἰδυλλιακό στιγμιότυπο στίς σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μέ τούς ὁμογενεῖς τῆς δρομολογεῖται ἀπό τή στιγμή πού τό ἑλληνικό κράτος ὀλοκληρώνεται ἐδαφικά στίς «νέες χώρες» του, κερδίζοντας πολλά ἀλλά καί ἀπεμπολώντας συνάμα τμήμα τῶν προσδοκιῶν του στίς ἐδαφικές ἀνακατατάξεις τοῦ μεσοπολέμου. Ἡ πορεία ὡστόσο τοῦ 20οῦ αἰῶνα ὀδηγεῖ καί στή συρρίκνωση τῆς ὁμογένειας ἐκτός Ἑλλάδας. Ἡ ἐγκατάλειψη τῶν πόλεων, ἱστορικῶν ἐγκαταστάσεων τῶν ἑλληνικῶν παροικιῶν τῆς Μαύρης Θάλασσας καί τῆς Αἰγύπτου, γιά λόγους πού οὐδόλως

13. Τήν ἴδια στιγμή πού ἡ προσφυγή στό ὑποκειμενικό κριτήριο περί ἔθνους χρησιμοποιεῖται προκειμένου ἄλλοδαποί νά μπορέσουν νά πολιτογραφηθοῦν Ἕλληνες, ἐπίσης προσφέρεται γιά νά ἀποκλείσει ἀπό τήν ιδιότητα τοῦ πολίτη ὅσους Ἕλληνες οἱ ἀρχές πιστεύουν ὅτι δέν ἔχουν ἑλληνική ἐθνική συνείδηση. Δύσκολα μπορεῖ κανεῖς νά ἀποδώσει κάποιο ἄλλο περιεχόμενο στήν ιδιότητα τοῦ Ἑλληνα «ἀλλογενή», καθώς ἡ ἑλληνική ἔννομη τάξη – πού ἀποκλείει τήν ὑπαρξη ἐθνικῶν μειονοτήτων – ἐξ ὀρισμοῦ δέν δύναται νά δεχθεῖ Ἑλληνα πολίτη μὴ Ἑλληνα τό γένος. Ἡ προσφυγή σέ αὐτό τό πολιτειακό ἴδιωμα τοῦ «ἀλλογενοῦς» πέραν τοῦ ὅτι συνιστᾷ ἀντίφαση στούς ὅρους του, ἀποτελέσει τό βασικότερο ὄπλο στέρησης τῆς ἑλληνικῆς ἰθαγένειας ἀπό μειονοτικούς στό τελευταῖο μισό τοῦ 20οῦ αἰῶνα.

14. Ἡ πατρότητα τοῦ ὄρου ἀνήκει στόν Ἀνδρέα Τάκη.

15. Πρὸβλ. σχετικά στήν εἰσήγηση τοῦ Κ. Τσιτσελίκη στό συνέδριο.

σχετίζονταν με τις σχέσεις των κοινοτήτων αυτών με το γηγενές στοιχείο – ούτε με τις σχέσεις της Ελλάδας με τα αντίστοιχα κράτη – αλλά με ευρύτερες στρατηγικές επιλογές των πολιτειών αυτών, οδηγεί στην ουσιαστική εξαφάνιση των παροικιών της ελληνικής ομογένειας. Η εγκατάστασή τους στην Ελλάδα ή η άπευθείας μετοίκισή τους σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες είναι μία ιστορικά «ανάιμακτη» διαδικασία, ή όποια λόγω της ταξικής καταγωγής των πληθυσμών αυτών, της κοσμοπολιτικής τους ιδιοσυγκρασίας και του μη συγκρουσιακού χαρακτήρα των σχέσεων του με τους ντόπιους ή του μη δραματικού χαρακτήρα της αποχώρησής του, δεν δημιούργησε έντονους κραδασμούς στην ελληνική επικράτεια και τους συμβολισμούς που το ελληνικό έθνος είχε έναποθέσει στους ομογενείς του. Ακόμη και το ξερίζωμα της ελληνικής μειονότητας της Κωνσταντινούπολης, που φυλλορροεί ραγδαία στη δεκαετία του '50 και '60 προς την Ελλάδα, δεν τροφοδότησε μεγάλες εντάσεις στις σχέσεις με την Τουρκία. Η «μητέρα-πατρίδα» αποδεικνύεται ανεπαρκής να διαπραγματευτεί για να κρατήσει την ομογένειά της στην Τουρκία, αντισταθμίζει ωστόσο την ανεπάρκειά της αυτή, με την ένδειξη της γενναιοδωρίας της στους Έλληνες από την Τουρκία, υπάγοντας αυτούς που στερήθηκαν την ιδιότητα του Τούρκου πολίτη, σε ένα εξαιρετικά ιδιόμορφο καθεστώς ιθαγένειας.

Έτσι λοιπόν, το Υπουργικό Συμβούλιο σε μία απόφασή του με την ένδειξη του «άκρως απόρρητου» της 1ης Μαρτίου 1976 «έχον υπόψη ότι πολλοί Ομογενείς στερούμενοι κανονικών διαβατηρίων συναντῶσιν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἀνυπέρβλητους δυσχερείας διὰ τὴν μετακίνηση, τὴν παραμονὴν καὶ τὸ δικαίωμα ἐργασίας αὐτῶν, ὅτι ἡ πολιτογράφηση αὐτῶν δὲν καθίσταται ἐφικτὴ καὶ ὅτι τὸ διαβατήριον δὲν ἀποτελεῖ πάντοτε πλήρη ἀπόδειξιν Ἰθαγένειας ἀλλὰ μάχητον περὶ αὐτῆς τεκμήριον. Ἀποφασίζει: Δύνανται τοὺς νὰ ἐφοδιασθῶσι δι' Ἑλληνικῶν διαβατηρίων, ἢ ἀπόκτησις τῶν ὁποίων δὲν προσδίδει τὴν Ἑλληνικὴν ἰθαγένειαν: [...] (β) Οἱ ὁμογενεῖς ἐκ Τουρκίας ἀπὸ τῶν ὁποίων ἀφῆρέθη ἡ Τουρκικὴ ἰθαγένεια. (γ) Οἱ ὁμογενεῖς ἐκ Τουρκίας οἱ διαμένοντες ἐν Ἑλλάδι πέραν τῆς πενταετίας καὶ στερούμενοι τουρκικοῦ διαβατηρίου».¹⁶ Ἐνῶ λοιπόν εἶναι ἀπολύτως κατανοητὴς οἱ δυσκολίες πού συναντοῦν οἱ ὁποιοῖδήποτε πολῖτες χωρὶς ἰθαγένεια στὴν ἀλλοδαπή,¹⁷ σὲ πρῶτο βαθμὸ προκαλεῖ ἀπορία ἢ σπουδὴ τοῦ Ἑλληνα νομοθέτη νὰ διαγνώσει ὅτι ἡ πολιτογράφηση αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων δὲν εἶναι ἐφικτὴ, ἀλλὰ παρὸν αὐτὰ νὰ τοὺς προμηθεύει μὲ ἑλληνικό διαβατήριο, πού σημειωτέον ρητὰ δὲν τοὺς προσδίδει τὴν ἑλληνικὴ ἰθαγένεια. Τὰ προηγούμενα φαίνονται παράδοξα. Τὰ φαινόμενα ὅμως ἀπατοῦν καὶ οἴγουρα ἐξαπατοῦν αὐτοὺς πού δὲν ἔχουν ἐξοικειωθεῖ μὲ τὶς πραγματικὰ ἀπίθανες πολιτικές τῶν κρατῶν ὅταν ἔρχονται ἀντιμέτωπα μὲ τὰ μειονοτικά τους, τόσο ἐντὸς ἢ ἐκτὸς τῆς ἐπικρατείας τους. Δείγμα τέτοιων πολιτικῶν ἐπιλογῶν εἶναι καὶ αὐτὴ ἡ ὑπουργικὴ ἀπόφαση, ἢ ὅποια,

κρατώντας τὴν ἀνωνυμία τῆς ὑπὸ τὴν ἐνδειξη τοῦ ἀπόρρητου, οὐσιαστικά δημιουργεῖ μὴ τρίτη κατηγορία προσώπων, κάπου ἀνάμεσα στὴν ιδιότητα τοῦ πολίτη καὶ αὐτὴ τοῦ ἀλλοδαποῦ ἢ ἀνιθαγενοῦς. Στὸν ἱστορικὰ ἀνύποπτο πού ἀκόμη διερωτᾶται γιὰ ποιὸν λόγο ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία δὲν παράσχει τὴ δυνατότητα πολιτογράφησης στοὺς ἀνιθαγενεῖς τῆς ομογενεῖς τῆς Τουρκίας πού ζοῦν στὴν Ἑλλάδα ἢ ἀκόμη καὶ σὲ αὐτοὺς πού ἦρθαν στὴν Ἑλλάδα χωρὶς τὴν παραμικρὴ πρόθεση ἢ δυνατότητα ἐπαναπατρισμοῦ τους στὴν Τουρκία, ἡ ἀπάντησή εἶναι ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πολιτεία προτιμᾷ, προκειμένου νὰ διατηρήσει στατιστικὰ ζωντανό τὸ μειονοτικὸ τῆς μέγεθος στὴν Τουρκία, νὰ ὑπάγει τοὺς ομογενεῖς σὲ αὐτὸ τὸ – ἐξαμβλωματικὸ ἐξ οὗ καὶ ἀπόρρητο – καθεστὼς ἡμι-πολιτεΐας, μὲ ὅ,τι αὐτὸ μπορεῖ νὰ συνεπάγεται γιὰ τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

Στὸ αὐτὸ τὸ καθεστὼς ὑπῆχθησαν ἀπὸ τὴν ἴδια Ὑπουργικὴ Ἀπόφαση καὶ οἱ ομογενεῖς ἀπὸ Ἀλβανίας, οἱ «Βορειοηπειρώτες». Γι' αὐτοὺς ὡστόσο, δὲν ὑπῆρξε ἢ προϋπόθεση τῆς μὴ κατοχῆς τῆς ἀλβανικῆς ἰθαγένειας, ἀφ' ἑνός διότι τὸ ἀλβανικὸ καθεστὼς οὐδέποτε χρησιμοποίησε μαζικὰ τὸ μέτρο τῆς ἀφαίρεσης τῆς ἰθαγένειας, ὅπως τὸ ἑλληνικὸ ἢ τὸ τουρκικὸ, ἀλλὰ κυρίως, ἐπειδὴ στὴν περίπτωσή τῶν «Βορειοηπειρωτῶν» δὲν σοβοῦσε κίνδυνος σύγχυσης, ἐλλείψει τῆς δυνατότητας παροχῆς ἀλβανικοῦ διαβατηρίου, ἐν γένει. Ἀποτελεσμα αὐτῆς τῆς κατάστασης εἶναι ὅτι ἕνας μικρὸς, μὴ δεκτικὸς ὑπολογισμοῦ, μὰ οἴγουρα ὄχι ἀμελητέος ἀριθμὸς προσώπων πού ὑπάγονται σὲ τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ομογενῶν τελεῖ ἀκόμη σὲ αὐτὸ τὸ καθεστὼς τῆς ἰδιότυπης πολιτειακῆς ὀμηρίας. Τὸ δεδομένο καθίσταται πραγματικὰ ἐξωφρενικὸ ἐάν σκεφτεῖ κανεὶς πὼς αὐτὴ τὴ στιγμή στὴν Ἑλλάδα ὑπάρχουν ἀνθρώποι πού γεννήθηκαν στὴν ἐπικράτεια σὲ τὴν δεκαετίαν τοῦ '40, '50 καὶ '60 ἀπὸ Ἑλληνες γονεῖς ἀπὸ τὴν Ἀλβανία, καὶ ἀκόμη φέρουν τὴν ἀλβανικὴ ἰθαγένεια, μολονότι οἱ δεσμοὶ τους μὲ τὴν Ἀλβανία εἶναι παντελῶς ἀνύπαρκτοι, οὔτε κἀν τὴν ἔχουν ἐπισκεφτεῖ. Ἡ θέση τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας ὡς τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '90 εἶναι σαφής: «καμία ἰθαγένεια στοὺς ομογενεῖς». Καὶ νὰ σκεφτεῖ κανεὶς ὅτι εἴμαστε ἀκόμη στὴν πρώτη γενιά τῆς ἑλληνικῆς ομογένειας ἀπὸ τὴν Ἀλβανία, στοὺς ἀνθρώπους πού ζοῦν στὴν Ἑλλάδα, πολὺ πρὶν τῆ μαζικῆς κάθοδο τῶν Ἀλβανῶν στὴ δεκαετία τοῦ '90. Οἱ ομογενεῖς, διερωτοῦνται τί χρωστᾶνε καὶ δὲν πολιτογραφοῦνται ἐπιτέλους Ἑλληνες. Μολονότι ἡ ιδιότη-

16. «Θέμα: Ἐκδοση εἰδικῶν διαβατηρίων σὲ ομογενεῖς μὴ Ἑλληνας ὑπηκόους ἐκ Τουρκίας καὶ Β' Ἡπείρου» Ἀριθμὸς πράξεως 22, 1η Μαρτίου 1976.

17. Ἐξ ἀντιδιαστολῆς δείχνοντας τὸ εἰδικὸ προνομιακὸ καθεστὼς σὲ ὅποιο ὑπάγεται ὁ ἀνιθαγενὴς ομογενὴς στὴν ἡμεδαπή.

τά τους αὐτή τούς τοποθετεῖ σέ μιά προφανή θέση ἰσχύος ἐναντί τῶν ἀλλοδαπῶν καί σέ ἐπίπεδο προνοιακῶν παροχῶν ἐνίοτε ἐναντί καί τῶν ἄλλων Ἑλλήνων, οἱ εὐλογες ὑποψίες τους ὅτι ἔχουν ἀποκλειστικά κατασταθεῖ ὑποκείμενα ἐργαλειακῆς χρήσης καί ἄσκησης πιέσεων στίς διμερεῖς σχέσεις τῆς Ἑλλάδας μέ Ἀλβανία καί Τουρκία, δημιουργοῦν τούς πρώτους τριγμούς στήν ταύτισή τους μέ τή μητέρα-πατρίδα. Οἱ τριγμοί αὐτοί, ὡστόσο, ἀφοροῦν ἀποκλειστικά τούς ἴδιους τούς ὁμογενεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐνῶ βιώνουν μεταξύ τους τό πρόβλημα, σπάνια θά τους ἐκθέσουν στά μάτια καί τά αὐτιά τῶν ὑπόλοιπων Ἑλλήνων. Ἀκόμη καί οἱ ἴδιοι, παρόλα τά παράπονά τους, ἔχουν υἱοθετήσῃ τή συμβολική τους ἀνύψωση σέ ἡρωες τῆς ἐθνικόφρονος πολιτείας. Τό στερεότυπο αὐτό μοιράζεται κατ' ἐξοχήν ἡ ὑπόλοιπη ἑλληνική κοινωνία καί προωθεῖ ἀπτότητα ἡ ἑλληνική πολιτεία, πού κατά τά λοιπά τούς στερεῖ τή δυνατότητα νά εἶναι Ἑλληνες πολίτες.

ΑΥΤΟ ΤΟ ΙΔΙΟΤΥΠΟ ΕΙΔΥΛΛΙΟ τῶν ὁμογενῶν μέ τή μητέρα πατρίδα, μολονότι ἠθικά ὑπόλογο, διατηρεῖ τίς προϋποθέσεις διαίτησής του, καθῶς οἱ ὑλικοί ὄροι πάνω στούς ὁποίους ἔχει στερεωθεῖ ἀκόμη ἀποδίδουν. Οἱ ὁμογενεῖς, μολονότι νοιώθουν κατά βάθος ἀπατημένοι, ἀρκοῦνται τέλος σέ μιά σχέση ἀμοιβαίων συμβιβασιμῶν μέ τήν πολιτεία, ἡ ὁποία βασίζεται σέ ἀποκλειστικές προνοιακές παροχές, μέ βασικότερη τήν ἐργασιακή προσομοίωση μέ τό πλέον προνομιούχο τμήμα τῶν Ἑλλήνων ἐργαζομένων, τῶν δημοσίου τομέα, μέ ὅ,τι αὐτό συνεπάγεται, δηλαδή προσλήψεις, ἐπιδόματα, ἐπιδοτήσεις, μονιμότητα, ἐργασιακή ἀσφάλεια, κτλ. εἶναι ἡ σημαντικότερη ἀνταπόδοση τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας σέ αὐτούς τούς ἡμι-πολίτες της. Μέ αὐτόν τόν τρόπο ἀποκρυσταλλώθηκε αὐτό τό ἰδιόμορφο καθεστῶς, σίγουρα ὄχι μόνο ἑλληνικῆς ἐμπνεύσεως, ὅπου ὁ ὁμογενής ἔχει ὅλα τά δικαιώματα πού ἔχει ὁ Ἑλληνας πολίτης, πλὴν αὐτοῦ τῆς ἰθαγένειας. Ἡ «μητέρα-πατρίδα» μέ τίς προνοιακές της παροχές, ἀντισταθμίζει ἡ τουλάχιστον ἐπιχειρεῖ νά ἀντισταθμίσει τό ζήτημα τῆς πολιτογράφησης τῶν ὁμογενῶν μέ αὐτό τό ἰδιότυπο *affirmative action* ὑπέρ τῶν ὁμογενῶν.

Ἡ μετεμφυλιακή Ἑλλάδα τοῦ ἐθνικοῦ κράτους, τῶν ἐξοριῶν, στερήσεων καί πολιτικῶν ἀποκλεισμῶν, ἡ ἴδια χώρα τῶν ραγδαίων ρυθμῶν καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης πού ἀκόμη κλαψουρίζει λιγότερο ἢ περισσότερο εἰλικρινά γιά τίς χαμένες πατρίδες της διώχνοντας σέ ὅλες τίς γωνίες τῆς γῆς πολιτικούς πρόσφυγες καί οικονομικούς μετανάστες, εἶναι ἕνας τόπος στόν ὁποῖο τό μοντέλο τοῦ ὁμογενοῦς πολιτικά ἀποδίδει, στό βαθμό – ἐπαναλαμβάνω – πού βασίζεται σέ μιά ἰδιότυπη ἐκδοχή τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους προνοίας. Ἦδη, ὅμως ὁ ρομαντικός καί ἡρωϊκός συμβολισμός πού ἐνέχει ἡ ἰδιότητα καί ἔννοια τοῦ ὁμογενοῦς, ἔχει τρωθεῖ βαθιά

στίς συνειδήσεις τῶν ἴδιων τῶν ὁμογενῶν, ἀλλά καί σταδιακά στήν πρόσληψη τῆς ἴδιας τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας, πού καί αὐτή ἀπό τήν πλευρά της, ἀρχίζει καί δυσανασχετεῖ: ἡ «ὁμογένεια» ἔχει γιά τά καλά εἰσαχθεῖ στήν ἱστορική πορεία τῆς ἠθικῆς της ἀπαξίωσης.

Ἡ εὐήμεροῦσα Ἑλλάδα τῆς μεταπολίτευσης ἀρχίζει διά τῆς σταδιακῆς ὑποχώρησης ἡ πραγματιστικῆς ἐγκατάλειψης τῶν ἀλυτρωτικῶν της ὁραμάτων καί τῆς εἰσαγωγῆς ἀλλοδαπῆς ἐργατικῆς τάξης νά βλέπει τήν εἰκόνα της ὡς ὁμογενειακῆς μητρόπολης νά ξεθωριάζει. Δρέποντας τίς δάφνες καί τά συγκριτικά πλεονεκτήματα πού ἀποκομίζει ἀπό τήν ὑποδοχή της στίς Εὐρωπαϊκές Κοινότητες, ἀρχίζει σταδιακά καί αὐτό-ἀναγνωρίζεται ὡς οὐραγός πλὴν ὅμως ἀσφαλές μέλος τῆς εὐρωπαϊκῆς καπιταλιστικῆς μητρόπολης.

Τό σημεῖο τομῆς γιά τό τέλος τοῦ εἰδυλλίου τῶν ὁμογενῶν μέ τή «μητέρα-πατρίδα», ὠριμη ἀπόληξη ὅλων τῶν προηγούμενων ἱστορικῶν διεργασιῶν στήν ἑλληνική κοινωνία, εἶναι ἡ πτώση τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ καί οἱ μαζικές μεταναστεύσεις τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας τῆς Ἀλβανίας καί παλιννοστούντων κοινοτήτων τῆς τέως ΕΣΣΔ.

Τό τέλος τοῦ εἰδυλλίου μέ τήν «μητέρα-πατρίδα»: ἡ ὁμογένεια στήν ἐποχή τῆς μετανάστευσης

Τό κατευθυνόμενο πρὸς τήν Ἑλλάδα μεταναστευτικό ρεῦμα τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἀποτελεῖ, κατά τήν ἀποψή μου, ἕνα ἀπό τά σημαντικότερα μακροῦς ἱστορικά στιγμιότυπα πού ἔλαβαν χώρα ἐπί τῆς ἑλληνικῆς ἐπικράτειας καθ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ αἰῶνα. Πιστεύω ἐπίσης ὅτι ἡ κρισιμότητα αὐτοῦ τοῦ ἱστορικοῦ γεγονότος δέν ἔχει ἀκόμη ἐκτιμηθεῖ δεόντως ἀπό τήν ἑλληνική κοινωνική θεωρία καί πολιτεία, ἐξαιτίας τῆς χρονικῆς ἐγγύτητας πού μᾶς ἐνώνει μέ τή δεκαετία αὐτή καί τοῦ ἱστορικοῦ μή δραματικοῦ, μή συναρπαστικοῦ τρόπου ἐπιτέλεσής του. Ἡ μοναδική αὐτή μετακίνηση πληθυσμῶν στήν ἐπικράτειά μας, τήν ὁποία ὁ ἱστορικός τοῦ μέλλοντος θά συγκρίνει μέ τίς μεγάλες καθόδους πού ἔλαβαν χώρα πρὸς τήν ἑλληνική χερσόνησο, - ἀνάμεσα σέ πολυάριθμους μείζονος σημασίας μακροῖστορικές συνέπειες – ἐπανασηματοδοτεῖ καταλυτικά τή θεμελιώδη συλλογική καί μυθική ἀναφορά τοῦ ἑλληνισμοῦ, καί κατ' ἐπέκταση τοῦ περιεχομένου τῆς ἔννοιας τοῦ ὁμογενοῦς.

ΤΟ ΠΡΟΑΝΑΓΓΕΛΘΕΝ ΤΕΛΟΣ τοῦ εἰδυλλίου ὁμογενῶν καί μητέρας-πατρίδας τοποθετεῖται στήν ἱστορική στιγμή τῆς πτώσης τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ πού σηματοδοτεῖ τήν παλιννόσθηση ἡ μετανάστευση τοῦ μείζονος τμήματος τῆς ἑλληνικῆς μειονότητας τῆς Ἀλβανίας καί ἑκατοντάδων χιλιάδων ἄλλων Ἀλβανῶν πολιτῶν,

παλινοστούτων Ελλήνων και άλλων προσώπων από την πρώην ΕΣΣΔ, δεκάδων χιλιάδων Ρουμάνων και Βουλγάρων, και αναρίθμητων άλλων λαών στην Ελλάδα. Ανάμεσα σε πολλά άλλα, η αλλαγή του δημογραφικού χάρτη της χώρας επιφέρει αυτό που σχηματικά θα ονομάσω *μετακύλιση του θεσμικού καθεστώτος και κοινωνικής πρόσληψης του όμογενοῦς από σχεδόν ἡμεδαπό σέ ἡμι-παράνομο ἄλλοδαπό*. Ὁ ἡμι-πολίτης υποβιβάζεται ἔτσι ὄχι μία, ἀλλά δύο κοινωνικές κατηγορίες: δέν γίνεται ἄλλοδαπός, ἀλλά παράνομος ἄλλοδαπός ὑπό ἓνα καθεστώς ιδιότυπης ἀνοχῆς, ὅπου αὐτό που τόν διαφοροποιεῖ ἀπό τόν παράνομο βρισκόμενο στην Ελλάδα ἄλλοδαπό εἶναι ἡ προφορική διαβεβαίωση ὅτι δέν θά ἀπελαθεῖ.

Στή δεκαετία τοῦ '90 λοιπόν καθίσταται προφανές ὅτι ἡ κρίση που οὕτως ἢ ἄλλως σοβεῖ στόν πυρήνα τῆς ἔννοιας τῆς «ὁμογένειας» ἀποκτᾶ ἐνδημικά χαρακτηριστικά που ὀδηγοῦν στή βαθμιαία ἀκύρωση τῶν θετικῶν σημασιοδοτήσεων ἀπό τίς ὁποῖες ἡ ἔννοια συνοδεύεται κατά τή διάρκεια τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ὁ λόγος εἶναι ἀπλός: ἐνῶ ἡ ἑλληνική πολιτεία μέ σχετική εὐκολία – παρ' ὅλη τή δυσαρέσκεια που κάθε προνοιακή παροχή προκαλεῖ – ἔχει καταφέρει νά ἀνταποκριθεῖ κατά τό μάλλον-ἥττον στίς κοινωνικές προσδοκίες τῶν μερικῶν δεκάδων χιλιάδων ὁμογενῶν που ἦταν ἐγκατεστημένοι στή χώρα μας ἕως τό 1990, ἡ ραγδαία αὐξηση τοῦ ὁμογενειακοῦ πληθυσμοῦ στήν τελευταία δεκαετία τοῦ αἰῶνα, καί κυρίως ἡ ἀκόμη πιό ραγδαία μετατόπιση πρὸς τό χειρότερο τῆς ταξικῆς θέσης αὐτοῦ τοῦ πληθυσμοῦ, δημιουργεῖ τίς προϋποθέσεις γιά τήν ὀριστική ἱστορική ἐγκατάλειψη τοῦ ἱστορικοῦ τύπου ὁμογένειας που γνωρίσαμε ἕως τώρα. Ἀναφερόμαστε λοιπόν σέ μιά προφανή κρίση παροχῶν: ἡ μητέρα-πατρίδα οὔτε ἐπιθυμεῖ πλέον – οὔτε μπορεῖ – νά παράσχει στό πλῆθος τῶν ἀπεγνωσμένων ἄλλοδαπῶν ὁμογενῶν, τά προνόμια που μεταπολεμικά παρείχε στά ἀστικά ἢ μεσαία στρώματα πόλεων τῶν ὀλιγαριθμῶν Αἰγυπτιωτῶν, Πολιτῶν ἀκόμη καί Βορειοηπειρωτῶν. Ἡ προνοιακή αὐτή κρίση δημιουργεῖ μέ τή σειρά της, προϋποθέσεις μιάς μείζονος σύγχυσης τῆς ἑλληνικῆς ἔννομης τάξης. Τό ἑλληνικό κράτος, χωρίς νά εἶναι δυνατό νά θεσπίσει κανόνες διαφοροποίησης τῆς πρώτης ἀπό τή δεύτερη γενιά ὁμογενῶν, οὐσιαστικά ἀκολουθεῖ ἓναν τύπο πολιτικῆς που ἀπέκτησε ἐνδημικά χαρακτηριστικά στή δεκαετία τοῦ '90, κυρίως σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τίς σχέσεις τῆς χώρας μέ τούς βαλκάνιους γείτονές της: ἡ χώρα, κατά τήν προσφιλή συνήθεια τοῦ ἀφελοῦς πτηνοῦ που προσποιεῖται ὅτι δέν ὑπάρχει τό πρόβλημα, παραπέμπει ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '90 τή ρύθμιση τῶν ἐκρηκτικῶν διαστάσεων τοῦ μεταναστευτικοῦ φαινομένου, στό ἀπώτερο μέλλον, ἀφήνοντας ἔτσι ὅλους τούς δίχως χαρτιά ἄλλοδαπούς, ἀνάμεσα στούς ὁποίους καί τούς ἐπικαλούμενους τήν ἑλληνική τους καταγωγή, σέ ἓνα ἀπόλυτο νομικό φλοῦ. Τό μόνο που γνωρίζουν οἱ παράνομο βρισκόμενοι στή

χώρα ὁμογενεῖς εἶναι ὅτι, ποντάροντας στήν ἀνοχή τῆς ἑλληνικῆς πολιτείας δέν διατρέχουν τόν κίνδυνο τῆς ἀπέλασης, κίνδυνος πάντα ὁρατός γιά ὅλους τούς ἄλλους ἄλλοδαπούς που δέν διαθέτουν κάποιο πειστικό τεκμήριο τῆς ἑλληνικότητάς τους.

Βρισκόμαστε στήν ἴδια περίοδο ὅπου ὅλοι μαθαίνουν πώς τά ἑλληνικά προξενεῖα τῆς Ἀλβανίας, Γεωργίας, Ρωσίας καί ἄλλων κρατῶν καθίστανται χρυσοφόρες ἐπιχειρήσεις ἔκδοσης πιστοποιητικῶν ἑλληνικῆς καταγωγῆς στά πλήθη τῶν ἀπεγνωσμένων ἄλλοδαπῶν που στιβάζονται στίς αὐλές τους, ἐλπίζοντας ὅτι ἡ ἔκδοση – γιά νά τό ποῦμε καλύτερα, ἡ ἔξαγορά – τοῦ *Εἰδικοῦ Δελτίου Ταυτότητας Ὁμογενοῦς* θά σημάνει τήν λύση τῶν βιοτικῶν τους προβλημάτων στήν Ελλάδα. Ἐνδεικτικό ἀποτέλεσμα που μόνο θυμηδία μπορεῖ νά προκαλέσει: σύμφωνα μέ μελέτη,¹⁸ ἐπίσημες ἐκτιμήσεις καί συμπεράσματα ἐκτιμοῦν τόν ἀριθμό τῶν ἐγκατεστημένων στήν Ελλάδα ὁμογενῶν ἀπό τήν Ἀλβανία σέ περίπου διακόσιες χιλιάδες, μέγεθος τό ὁποῖο ὑπερβαίνει κατά πολύ ἀκόμη καί τίς πιό εὐφάνταστες ἐκτιμήσεις τῶν ἀλυτρωτικῶν βορειοηπειρωτικῶν σωματείων γιά τό σύνολο τῶν Ἑλλήνων τῆς Ἀλβανίας στίς δεκαετίες τοῦ '70 καί '80. Ἐνδεικτική τοῦ τρόπου κτήσης τοῦ *Εἰδικοῦ Δελτίου Ταυτότητας Ὁμογενοῦς*, εἶναι ἡ μέθοδος που ἐφάρμοξε – δέν γνωρίζω ἐάν τό κάνει ἀκόμη – τό ἑλληνικό Γενικό Προξενεῖο τῆς Κορυτσᾶς, τό ἐκπληκτικό «βλαχόμετρο», γιά τό ὁποῖο εἶμαι σέ θέση νά ἀναφερθῶ, καθότι αὐτόπτης μάρτυρας τῆς ἐπιτέλεσής του. Τό βλαχόμετρο εἶναι ἡ μέσο συνέντευξης που ζητᾶ νά τοῦ παρασχεθεῖ βίβα παραμονῆς στήν Ελλάδα ὑπό τήν ιδιότητα τοῦ ὁμογενοῦς. Ἐφόσον λοιπόν, εἴτε μιλήσει βλάχικα μέ τόν διερμηνέα που βρίσκεται πίσω ἀπό τά κάγκελα τοῦ προξενικοῦ γκισέ, εἴτε προσκομίσει πιστοποιητικό βλαχικῆς καταγωγῆς ἀπό κάποιον ἀπό τούς πολλούς βλάχικους συλλόγους που ἔχουν ἀναλάβει – μέ τό ἀζημίωτο βέβαια – νά προωθήσουν τήν ἐξίσωση «Ἀλβανός βλάχος ἴσον Ἑλληνας», μπορεῖ νά συμπεριληφθεῖ στούς δυνητικούς κατόχους τοῦ πολυπόθητου ἐγγράφου καί νά μετοικήσει στή χώρα μας.¹⁹

Γιά ἀντίστοιχο ἀριθμό, πάλι ἐλαφρῶς χαμηλότερο τῶν διακοσίων χιλιάδων, κάνει λόγο ὁ Ὑπουργός Μακεδονίας-Θράκης γιά τούς ἐγκατεστημένους στήν Ἑλ-

18. Πρβλ. ὑπό δημοσίευση, Μ. Παύλου, «Οἱ Ἑλληνες τῆς Ἀλβανίας στήν Ελλάδα» σέ: Κ. Ταισελίκη, Δ. Χριστόπουλος (ἐπιμ.), *Ἡ ἑλληνική μειονότητα τῆς Ἀλβανίας*, Ἐκδόσεις Κριτική, Ἀθήνα, 2003.

19. Γιά περισσότερα σέ σχέση μέ αὐτήν τῆς μοναδικῆς ἐμπνεύσεως τραγελαφική πρακτική, πρβλ. Λ. Μπαλτσιώτης, Τ. Τέλλογλου, Κ. Ταισελίκη, Δ. Χριστόπουλος, «Ἡ ἑλληνική μειονότητα τῆς Ἀλβανίας», *Σύγχρονα Θέματα* 78-79, Ἀθήνα, 2002, σσ. 24-52.

λάδα παλιννοστούντες όμογενοί από την πρώην Σοβιετική Ένωση. Σύμφωνα με τη Γενική Γραμματεία Παλιννοστούντων του Υπουργείου Μακεδονίας-Θράκης, οι χώρες προέλευσης των παλιννοστούντων όμογενών που ήρθαν στην Ελλάδα, είναι οι ακόλουθες: περισσότεροι από τους μισούς προέρχονται από τη Γεωργία (52%), ακολουθεί το Καζακστάν (20%), η Ρωσία (15%), Αρμενία (6%), Ουκρανία (3%) και Ουζμπεκιστάν (2%).²⁰

Μέ αφορμή τό προηγούμενο παράδειγμα, αναφερθήκαμε παρεμπιπτόντως και στή λειτουργία των σωματείων. Η όποιαδήποτε, έστω και σύντομη σάν την παρούσα, αναφορά στήν όμογένεια τής εποχής τής μετανάστευσης, θά είναι έλλιπής εάν δέν συνυπολογίσει και τόν μοναδικήσ έμβέλειας παράγοντα των έλληνικών σωματείων όμογενών, δηλαδή των ποντιακών και βορειοηπειρωτικών. Υπάρχουν προφανώς πολλά που χωρίζουν τίς δύο αυτές κατηγορίες σωματείων, όπως ή πολιτική τοποθέτηση των μέν βορειοηπειρωτικών σωματείων δεξιότερα τής δεξιός²¹ και των ποντιακών στό ΠΑΣΟΚ,²² τά όποια εκφεύγουν των όρίων τής εισήγησης.

Όστόσο, υπάρχει ένα κοινό χαρακτηριστικό που διαπνέει και τέμνει τή δράση των όμογενειακών σωματείων στήν κρίσιμη αυτή πενταετία '91 έως '95. Τό γεγονός ότι τό ελληνικό κράτος, σέ αυτές τίς στιγμές που – εάν μή τί άλλο – απαιτούσαν πολιτική έγρηγορηση, ούτε έπιθύμησε μά ούτε μπόρεσε νά χαράξει κάποια πολιτική στρατηγική ένταξης, δημιούργησε ένα εύφορο υπόστρωμα για τήν υποκατάσταση τής δημόσιας εξουσίας από ιδιωτικούς φορείς που αναλαμβάνουν στό όνομα τής γενεολογικής συγγένειας και τής προώθησης των ιδιοτελών τους συμφερόντων, νά αυξήσουν τήν πελατεία και ισχύ τους. Τά σωματεία, έγκατεστημένα και έδραιωμένα στήν επικράτεια από τίς αντίστοιχες πρώτες γενεές όμογενών, ουσιαστικά αποτέλεσαν και τίς πρώτες δομές ύποδοχής των μεγάλων μαζών τής δεκαετίας του '90, αναξωγογώνοντας με ένα νέο περιεχόμενο άνοιχτού άλυτρωτισμού (οί Βορειοηπειρωτές) ή ιδιότυπου έθνοτικού κοινοτισμού (οί Πόντιοι), τόν πολιτικό τους λόγο. Οί καθιερωμένες χοροεσπερίδες τους, από χώρος έξάσκησης τής συλλογικής μνήμης του φογκλόρ τής χαμένης πατρίδας, γίνονται άνοιχτές πολιτικές συγκεντρώσεις και οί άρχαιρείες τους αποκτούν μείζον ένδιαφέρον για τους τοπικούς πολιτευτές και τήν ελληνική διοίκηση. Τά σωματεία άσκουν προνοιακή πολιτική αντί του ελληνικού κράτους, στό όνομα αυτού, ύποδέχονται τά μεταναστευτικά κύματα από Αλβανία και ΕΣΣΔ, συμμετέχουν σέ κοινοτικά προγράμματα για τήν καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού, προγράμματα στεγαστικού σχεδιασμού κτλ., με δύο λόγια, λειτουργούν σάν ιδιαίτεροι μηχανισμοί πελατειακής μεσολάβησης μεταξύ των κοινοτήτων και του κοινωνικού κράτους, λογοδοτώντας αποκλειστικά στους έσωτερικούς συσχετισμούς

δυνάμεών τους και ένιότε στους φανερούς ή άπόρητους χρηματοδότες τους, από τόν δημόσιο και από τόν ιδιωτικό τομέα. Κάποτε-κάποτε, τουλάχιστον στήν Αλβανία, για τήν όποια είμαι σέ θέση νά θεβαιώσω, άσκουν και έξωτερική πολιτική.

Η πολιτειακά άνώμαλη παρείσφρηση του ιδιωτικού τομέα στήν άσκηση δημόσιας διοίκησης με βάση τό κριτήριο των γενεολογικών δεσμών συγγένειας μεταξύ των ανθρώπων είναι φαινόμενο που μάλλον προσιδιάζει σέ φυλετικές κοινότητες παρά άστικές κοινότητες. Όλες οι προηγούμενες διεργασίες κοινωνικής ένταξης των όμογενών μεταναστών στήν Ελλάδα στήν κρίσιμη αυτή πενταετία λαμβάνουν χώρα στίς παρυφές τής κρατικής νομιμότητας, ύπό τήν άνοχή και συχνά ύπό τήν εύνοια της. Είναι λοιπόν άναμενόμενο ότι ενώ ένα μεγάλο τμήμα των κραδασμών που προέρχονται από τή ραχδαία μετακίνηση πληθυσμών καταφέρνει και άπορροφάται από αυτήν τήν ιδιότυπη σωματειακή κοινωνική πολιτική, τό μακροσκοπικό ζήτημα τής κοινωνικής ένταξης των ανθρώπων αυτών ουσιαστικά παραπέμπεται.

ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ, σπρωγμένο από τήν όρμή των γεγονότων, με καθυστέρηση μιάς πενταετίας άποφασίζει νά δείξει ότι υπάρχει. Η έρχόμενη τετραετία, '96 έως '99 είναι ή εποχή τής καταστολής. Δεκάδες χιλιά-

20. Πρβλ. *Η ταυτότητα των παλιννοστούντων όμογενών από τήν πρώην Ε.Σ.Σ.Δ.*, Θεσσαλονίκη, Δεκέμβριος 2000, σ. 51.

21. Κάτι που είναι άπολύτως λογικό εάν σκεφτεί κανείς ότι τά σωματεία αυτά άνδρώθηκαν ιδεολογικά και όργανωτικά μέσα στό έθνικόφρον δεξιό κράτος, άντλώντας πλείστα οικονομικά όφέλη από τή γενναιόδωρη προνοιακή και πολιτική ύποστήριξη τής λαϊκής δεξιός του ψυχρού πολέμου στίς άλυτρωτικές βλέψεις τους. Τό γεγονός ότι τοποθετούνται «δεξιότερα τής δεξιός» όφείλεται στό ότι τό ίδιο αυτό κράτος που κοινωνικά τά έξέθρεψε με τίς παροχές του, δέν ήταν διατεθειμένο ή μάλλον άδυνατούσε νά ικανοποιήσει τήν αποκλειστική πολιτειακή προσδοκία τους: τήν άυτόνομια τής «Βορείας Ηπειρού».

22. Φαινόμενο και αυτό άπολύτως εύλογο, καθώς τό ΠΑΣΟΚ ήταν αυτό που ύποδέχτηκε τους παλιννοστούντες όμογενοί από τήν πρώην ΕΣΣΔ και τά ποντιακά σωματεία τής πρώτης γενιάς των προσφύγων ή άνταλλαχθέντων του Πόντου, ήταν και εκείνα που άνέλαβαν τήν κοινωνική διαχείριση παλιννόστησης των τελευταίων «έλληνό-» ή «ρωσό-» ποντίων. Έξ άλλου, ή έθνική συμπιλώση των πρώτων έτών τής άλλαγής του '80 και ό επαναπατρισμός των πολιτικών προσφύγων στή δεκαετία αυτή δημιούργησε τό άπαραίτητο ιδεολογικό έπιστέγασμα για τίς σχέσεις των σωματείων αυτών με τή «δημοκρατική παράταξη», σχέση που έξ άλλου άναθεμαίνει τό παλαιότατο πολιτικό ειδύλλιο των Ποντίων με τόν Έ. Βενιζέλο.

δες όμογενείς μέ ληγμένα διαβατήρια βιώνουν αυτό τό ιδιόμορφο καθεστώς ήμι-παρανομίας, άπλώς γλιτώνοντας από τίς έπιχειρήσεις-σκούπα πού όλοένα και πληθαίνουν. Πλέον, ό ρατσισμός στην Έλλάδα ένδημεί. Οί ίδιες οί κοινότητες των όμογενών διχοτομούνται καθώς οί «παλιοί», έδραιωμένοι και δικτυωμένοι στην χώρα, άρνούνται νά αναγνωρίσουν τό ένθικό τους είδωλο στους έξαθλιωμένους Άλβανούς και Ρώσους πού συνεχώς αυξάνονται. Τό «*έμείς δέν έχομε σχέση μέ αυτούς*» γίνεται πλέον ή μόνη επωδός των πρό του '90 γενιών όμογενών, ένδειξη ότι στό τέλος του 20ού αιώνα διαρρηγνύονται όχι μόνο οί δεσμοί άλληλεγγύης μεταξύ των όμογενών και των Έλλήνων, αλλά και οί δεσμοί μέσα στην όμογένεια: κάποιοι είναι πλέον Έλληνες, οί περισσότεροι θά παραμείνουν άλλοδαποί. Έπιβεβαιώνεται λοιπόν έτσι περίτρανα πώς όσο πιο έπιθυμητή είναι μία μειονότητα εκτός επικράτειας, τόσο πιο άνεπιθύμητη είναι ως μεταναστευτική κοινότητα έντός.²³

Η ΨΗΦΙΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΝΟΜΟΥ για την «*Είσοδο και παραμονή άλλοδαπών στην Έλληνική επικράτεια. Κτήση της ελληνικής ιθαγένειας μέ πολιτογράφηση*» (ν. 2790) μόλις τό 2000, σηματοδοτεί την έναρξη μιας εποχής, όπου ή ελληνική πολιτεία επιχειρεί νά δείξει και ένα άλλο πρόσωπο πέραν αυτού του Λεβιάθαν. Οί διορθώσεις του νόμου αυτού από τους νόμους 2910/2001 και 3013/2002 κινούνται σέ αυτή την κατεύθυνση, προφανώς όχι δίχως προβλήματα εφαρμογής σέ μία ελληνική διοίκηση, ή όποία έως πρόσφατα, ούτε έχει σκεφτεί ότι μπορεί νά βρεθεί μπροστά σέ τέτοιων μεγεθών φαινόμενα. Ωστόσο, όπως έχει εγκαιριως επισημανθεί «[...] Έλληνας νομοθέτης (...) άντιμετωπίζει τή μετανάστευση στην καλύτερη περίπτωση σαν ένα «*ιστορικό άτύχημα*» και στην χειρότερη, σαν εγκλημα».²⁴

Η μετάλλαξη της Έλλάδας από «μητέρα-πατρίδα» σέ καπιταλιστική μητρόπολη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, στους τελευταίους τροχούς της άμάξης της όποιας τοποθετήθηκαν οί άλλοδαποί μετανάστες – όμογενείς και μή – δείχνει πόσο εύκολα καταρρέουν ένθικά ιδεολογήματα όταν στεροϋνται των άντίστοιχων υλικών προϋποθέσεων για την ιστορική άναπαραγωγή τους. Τό δίλημμα λοιπόν είναι τό έξης: ή αφήνουμε τους κοινωνικούς μηχανισμούς αυτό-ρύθμισης νά «λύνουν» και νά δημιουργούν προβλήματα ή τό κράτος δικαίου άποφασίζει νά δείξει ότι υπάρχει. Τό έλπιδοφόρο είναι ότι ένα τμήμα των πολιτικών έλίτ πολύ πρόσφατα στην Έλλάδα άρχισε νά άντιλαμβάνεται την ίδια τή φύση του διλήμματος. Ή λοιπόν αναλαμβάνουμε τό οικονομικό κόστος της ένταξης των άλλοδαπών – όμογενών και μή – πού έχουν μεταφέρει τό κέντρο των βιοτικών τους σχέσεων στην ελληνική κοινωνία μέ ό,τι αυτό συνεπάγεται σέ επίπεδο άτομικών, κοινωνι-

κών δικαιωμάτων προνοιακών παροχών και προφανώς πολιτογραφήσεων, ή αναλαμβάνουμε τό πολιτικό κόστος μιας διχοτομημένης ρατσιστικής κοινωνίας. Αυτές είναι οί δύο έπιλογές.

Άρκει νά τίς ξερούμε τουλάχιστον και νά διαλέξουμε είλικρινά στρατόπεδο.

23. Η πατρότητα της φράσης άνήκει στον Μίλτο Παύλου.

24. Μεταφέρω την εισαγωγή ενός κειμένου της Έλληνικής Ένωσης για τά Δικαιώματα του Άνθρώπου και του Πολίτη σχετικά μέ τό τότε σχέδιο-νόμο: «Ο έπίσημος σκοπός του σχεδίου νόμου *Είσοδος και παραμονή άλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια. Κτήση της ελληνικής ιθαγένειας* είναι ή ρύθμιση των έπιπτώσεων του μεταναστευτικού φαινομένου. Σέ αυτή την προοπτική, τό σχέδιο νόμου πού κατατέθηκε στην Βουλή των Έλλήνων την 7η Δεκεμβρίου 2000 βελτιώνει μέν τό ισχύον νομικό καθεστώς – όπως αυτό καθορίζεται από τό νόμο 1975/1991 – αλλά παραμένει έξαιρετικά προβληματικό τόσο από πλευράς άσκησης μεταναστευτικής πολιτικής, σύμφωνα μέ τά διεθνή και ευρωπαϊκά πρότυπα, όσο και από πλευράς προστασίας δικαιωμάτων των ανθρώπων. Έπιπλέον, προκαλεί άνησυχία τό γεγονός ότι άρμόδιοι και σχετικοί μέ τό ζήτημα φορείς (κυρίως άνεξάρτητες διοικητικές άρχές, όπως ό Συνήγορος του Πολίτη και ΜΚΟ) έχουν τοποθετηθεί κριτικά άπέναντι στό σχέδιο νόμου, εκτιμώντας ότι τό κείμενο αυτό δέν συμβάλλει στην επίλυση των προβλημάτων πού άπτονται του μεταναστευτικού φαινομένου, αλλά τουναντίον οδηγεί στην διαίωσή τους.

Δυστυχώς, είμαστε ύποχρεωμένοι νά έπισημάνουμε ότι τό κείμενο, όπως έχει σήμερα:

– ουσιαστικά αυτοϋπονομεύει την προσπάθεια της ελληνικής πολιτείας νά ρυθμίσει μέ νόμο αυτό πού έως τώρα είχαν αναλάβει οί άτυποι κοινωνικοί αυτόρhythμισ. Παρατείνεται έτσι, τό καθεστώς άνομίας, άδικίας και άμοιβαίας εκμετάλλευσης, σέ βάρος των συμφερόντων της ελληνικής πολιτείας.

– παραβιάζει θεμελιώδη δικαιώματα των ανθρώπων στους ιδιαίτερα ευαίσθητους τομείς των σχέσεων μέ τή διοίκηση, της υγείας, της παιδείας, προσωρινής κράτησης και διοικητικής άπέλασης.

Ο Έλληνας νομοθέτης, όπως φαίνεται μέσα από τό σχέδιο νόμου, άντιμετωπίζει τή μετανάστευση στην καλύτερη περίπτωση σαν ένα «*ιστορικό άτύχημα*» και στην χειρότερη, σαν εγκλημα. Εάν δέν γίνει εγκύτως άντιληπτό ότι οί μεταναστεύσεις, ειδικότερα για την Ευρώπη, άποτέλεσαν και συνεχίζουν νά άποτελούν παράγοντες πού όχι μόνο δέν παρακάλυσαν αλλά άντιθέτως συνέβαλαν στην συγκρότηση πολιτικής ταυτότητας και την οικονομική άναζωογόνηση, ή ελληνική πολιτεία θά φανεί για άκόμη μία φορά κατώτερη των όντως δύσκολων γεωπολιτικών συγκυριών πού καλείται νά άντιμετωπίσει». *Θέσεις και προτάσεις της Έλληνικής Ένωσης για τά Δικαιώματα του Άνθρώπου σχετικά μέ τό σχέδιο νόμου «Είσοδος και παραμονή άλλοδαπών στην ελληνική επικράτεια-κτήση της ελληνικής ιθαγένειας μέ πολιτογράφηση*», Άθήνα, 16 Δεκεμβρίου 2000.

ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΣΤΕΡΕΟΤΥΠΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ

Τό γυναικείο φύλο στίς απογραφές τοῦ παρελθόντος

τοῦ Κώστα Κόμη

Η ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟΥ παρελθόντος ἐδράζεται στήν ἀξιοποίηση πληθυσμιακῶν καταγραφῶν, μέ ἄλλα λόγια διοικητικῶν ἐγγράφων συνδεδεμένων μέ τή χάραξη οἰκονομικῆς-κοινωνικῆς πολιτικῆς ἐκ μέρους τῆς ἐκάστοτε ἐξουσίας. Ἀπό τήν πλευρά τῶν τεκμηρίων, ἐξυπακούεται πῶς ἀποτυπώνονται σέ αὐτά τόσο τά κοινωνικά στερεότυπα τῆς ἐποχῆς ὅσο καί ὁ στόχος κοινωνικοῦ ἐλέγχου. Ὡς πρός τόν τελευταῖο, ἀρκεῖ ἓνα δεῖγμα προερχόμενο ἀπό ἀπογραφή τοῦ 1769, στήν ὁποία περιλαμβάνονται ἀναλυτικά στοιχεῖα γιά τήν ἑλληνική κοινότητα τοῦ Kecske-mét (Οὔγγαρία):¹

«1. Κωνσταντῖνος Ἀργύροβιτς ἢ Κώστας Ἀργύρης (Constantinus Argyrovics seu Koszta Argyir): ἐτῶν 38, ἀνάστημα μέτριο, μαλλιά καί μουστάκια καστανά, μάτια ἀνοιχτόχρωμα καστανά, πρόσωπο στρογγυλό. Γεννήθηκε στή Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας, πού ἔχει σύζυγο καί συγγενεῖς. Μέ πιστοποιητικό τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, πού τοῦ δόθηκε στή Σιάτιστα, εἰσήλθε στήν καισαροκρατική ἐπικράτεια τό 1768 μέσω τοῦ Βελιγραδίου καί ἔπειτα τοῦ Σεμλίνου. Ἐδῶ, ἀφοῦ συνεπλήρωσε τίς ἡμέρες τῆς καραντίνας, ἐπῆρε πιστοποιητικό ὑγείας καί καισαροκρατικό διαβατήριο. Ἐπειτα διά μέσου τοῦ Πέτερβαρδάν καί Σαμπάτεια ἦρθε κατ' εὐθείαν στό Κέτσκεμετ, ὅπου διαμένει καί ἀσκεῖ ἐμπόριο μέ διεννέζικα καί οὔγγαϊκά ἐμπορεύματα. Τό πιστοποιητικό του ἔληξε τόν Σεπτέμβριο τοῦ 1769, ἀλλά ἐπῆρε νέο διαβατήριο τό 1768. Ἐμμένει στήν τουρκική ὑπηκοότητα».

Ἐάν ἐξαίρεσει κανεῖς τά ἀφορῶντα στήν ἐξωτερική περιγραφή, ἐλλεῖπει φωτογραφίας, τά ἀναφερόμενα στίς νομικές διαδικασίες καί στίς δραστηριότητες τοῦ

συγκεκριμένου προσώπου, στόν τόπο ἐγκατάστασης, τεκμηριώνουν σαφῶς παράλληλες χρήσεις (παρακολούθησης καί ἐλέγχου) τῶν ἀπογραφικῶν στοιχείων.

ΣΕ ἈΛΛΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ, παλαιότερα, σύγχρονα ἢ καί μεταγενέστερα τοῦ προηγουμένου, ἐντοπίζονται ἀνάλογες πλευρές, ἂν καί οἱ πλέον ἐνδιαφέρουσες ἀφοροῦν στόν τρόπο συμπερίληψης (ἐν πολλοῖς καί καταγραφῆς) τοῦ γυναικείου πληθυσμοῦ, σέ σύγκριση μέ αὐτόν τοῦ ἀνδρικοῦ. Ἔτσι, σέ οἰκονομικά (καί ἐμμέσως δημογραφικά) κατάστιχα τοῦ 14ου αἰώνα, προερχόμενα ἀπό τή λατινοκρατούμενη Πελοπόννησο, παρατηροῦνται τά ἐξῆς:

α) σέ ἐπίπεδο οἰκιακῆς ὁμάδας, παραλείπονται εἰδικῶς τά βαπτιστικά ὀνόματα τῶν γυναικῶν, σέ ἀντίθεση μέ αὐτά τῶν ἀνδρῶν [παράδειγμα: Adanasius Petrus, ἔχει σύζυγο (*uxor*), δύο γιούς, τόν Stamatino καί τόν Georgi καί δύο θυγατέρες (*filiaij*)]²

β) ἀκόμη καί σέ περιπτώσεις ὅπου ἐπικεφαλῆς τῶν οἰκιακῶν ὁμάδων ἐμφανίζονται χῆρες, αὐτές ὀρίζονται μέ βάση τό ὄνομα τοῦ πεθαμένου συζύγου (π.χ. χήρα τοῦ Blasii Calanbeas, χήρα τοῦ Johannis Herimitu κ.ἄ.).³

1. Γεώργιος Λάιος, *Ἡ Σιάτιστα καί οἱ ἐμπορικοί οἶκοι Χατζημιχαήλ καί Μανούση (17ος-19ος αἰ.)*, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 57.

2. J. Longnon - P. Topping, *Documents sur le régime des terres dans la Principauté de Morée au XIVe siècle*, Παρίσι-Χάγη 1969, σ. 84.

3. *Ο.π.*, σ. 90, 93.

Κοντολογίς, δέν υπάρχει καμία αμφιβολία ώς πρός τήν περιθωριακή θέση τήν όποία κατέχει εδώ τό γυναικειό δυναμικό, άπόρροια, βέβαια, του σκοπού σύνταξης τών καταστίχων (οικονομικός-φορολογικός) και από άλλη (άν και κατ' αντιστοιχία) άποψη του πατριαρχικού χαρακτήρα τής κοινωνίας.

Πανομοιότυπα στοιχεία έπισημαίνονται σέ μεταγενέστερα τεκμήρια, έπί παραδείγματι σέ βενετική άπογραφή τής Πρέβεζας του 1719:

α) παραλείπονται έπίσης τά βαπτιστικά όνόματα αλλά και ή ηλικία (έν προκειμένω) τών γυναικών [π.χ. Pappa Christo 38 ετών, ό αδελφός του Pano 30 ετών, ή σύζυγος και ή κόρη του (*moglie* και *figlia*), ό γιός του Tanasi 2 ετών και ό υπηρέτης του Cristo 22 ετών].⁴

β) έπιπλέον, οι χήρες όρίζονται μέ βάση τό όνομα του έκλειπόντος συζύγου (π.χ. χήρα Bechidlechiena) ή τή συγγενική σχέση πού είχαν μέ τόν άρρενα έπικεφαλής τής συγκεκριμένης οικιακής ομάδας [χαρακτηριστική περίπτωση: Todori του ποτέ Janni 4 ετών και ή μητέρα του (*sua madre*)].⁵ Έδω, άς προσθέσουμε πώς ή σύνταξη τής άπογραφής άποσκοπούσε στην κάλυψη στρατολογικών άναγκών τών Βενετών, έφόσον ώς κατακλείδα ύπολογίζεται τό σύνολο τών «Persone d' Arme» (άλλιώς τών ενεργών άνδρών, ηλικίας 15-60 ή 65 ετών - ανάλογα μέ τήν πηγή)⁶ και του ύπολοίπου άνδρικού πληθυσμού (άγόρια-γέροντες), παρακάμπτοντας, πάντως, τόν γυναικειό πληθυσμό.⁷ Δηλαδή, από κάθε άποψη, τό γυναικειό φύλο έμφανίζεται σαφώς ύποτιμημένο, κατ' αναλογία μέ τήν κοινωνική πραγματικότητα.

ΣΕ ΑΛΛΑ ΒΕΝΕΤΙΚΑ ΤΕΚΜΗΡΙΑ, όπου τά δεδομένα παρατίθενται σέ συγκεντρωτική μορφή, προκύπτουν παρεμφερείς διαπιστώσεις: σέ πληθυσμιακά στοιχεία άφορώντα στην Κέρκυρα του 1499 παρέχεται ό αριθμός σπιτιών (*case*), ψυχών στο σύνολό τους (*anime*) και ιδιαίτερος τών άνδρών (*homini*, προφανώς ενεργοί άνδρες), άποφεύγοντας οποιαδήποτε νύξη περί τών γυναικών του νησιού⁸ άργότερα, τό 1583, στά στοιχεία του Καστροφύλακα, για τά Έπτάνησα και τήν Κρήτη, παρά τήν αναλυτική έκθεση του άνδρικού πληθυσμού κατά ηλικιακή κατηγορία [ένεργοί άνδρες (*Huomini da fation*), άγόρια (*Putti*), γέροντες (*Vecchi*)], οι γυναίκες άπεικονίζονται συγκεντρωτικώς (*Donne et Putte*, στίς όποίες συγκαταλέγονται ίσως και οι ηλικιωμένες)⁹ τό ίδιο παρατηρείται περίπου στίς Αναγραφί 1766-1770, τίς περιέχουσες τόν έπτανησιακό πληθυσμό, όπου δέν συμπεριλαμβάνεται ειδική στήλη για τίς ηλικιωμένες γυναίκες, σέ αντίθεση μέ τούς άνδρες τής κατηγορίας αυτής.¹⁰

Τά τελευταία βρίσκονται σέ συνάφεια μέ ένα στοιχείο πού άνιχνεύεται σέ βενετική άπογραφή τής Πελοποννήσου, χρονολογούμενη στο 1700: στην ηλικιακή ταξινόμηση του πληθυσμού, ειδικώς για τίς γυναίκες παραλείπεται ή τάξη 50-60 ετών, τής όποίας τό πλη-

θυσμακό μέγεθος συναριθμείται μέ τό αντίστοιχο τών ηλικιωμένων (*vecchie*).¹¹ Έάν λάβει κανείς υπόψη ότι ή αναπαραγωγική περίοδος τών γυναικών κυμαίνεται έν γενεί μεταξύ 15 και 49 ετών (έξαιρουμένων των τεχνικών τής εποχής μας),¹² άναδεικνύεται ή αντίληψη του παρελθόντος (και έν μέρει του παρόντος), μέ βάση τήν όποία ό ρόλος του γυναικειού φύλου περιοριζόταν στην αναπαραγωγή του πληθυσμού (και κατά προτίμηση του άνδρικού πληθυσμού). Έδω άς προσθέσουμε πώς ή συγκεκριμένη πρακτική έκ μέρους τών άπογραφών έντοπίζεται έπίσης σέ ανάλογα τεκμήρια προερχόμενα από τά βενετοκρατούμενα Κύθηρα: έπί παραδείγματι, σέ άπογραφή του 1724 μεταξύ τών ενεργών άνδρών (*facionari*) συγκαταλέγονται άτομα ηλικίας 53 ετών, ένω συνομήλικές τους γυναίκες καταχωρίζονται στην κατηγορία τών ηλικιωμένων (*veche*).¹³

Στήν αντίπερα όχθη, στίς όθωμανικές πηγές του είδους (κατά βάση φορολογικού ή στρατολογικού τύπου) τό φαινόμενο έμφανίζεται περισσότερο έκτεταμένο: στίς φορολογικές και αναλυτικές-τιμαριωτικές άπογραφές αναγράφονται αποκλειστικώς οι χήρες (ώς έπι-

4. Κώστας Κόμης, *Δημογραφικές όψεις τής Πρέβεζας 16ος-18ος αιώνας*, Ιωάννινα 1999, σ. 261.

5. *Ό.π.*, σ. 263.

6. *Ό.π.*, σ. 127 και Δ.Γ. Τσαούσης, *Χρηστικό λεξικό κοινωνιολογίας*, Αθήνα 1984, σ. 216.

7. Κ. Κόμης, *ό.π.*, σ. 265.

8. *Η νήσος Κέρκυρα. Γεωγραφική μονογραφή υπό Ίωσήφ Πάρτς έξελληνισθείσα υπό Περικλέους Βέγια*, έν Κέρκυρα 1892, σ. 280.

9. Στ. Σπανάκης, «Οι οικισμοί τής Έπτανήσου και οι κάτοικοί των τόν 16ο αιώνα», *Πρακτικά του Ε' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου (Αργοστόλι, Ληξούρι, 17-21 Μαΐου 1986)*, τόμ. 1, Αργοστόλι 1989, σ. 107-128. Π6. του ίδιου, *Συμβολή στην ιστορία του Λασιθίου κατά τή Βενετοκρατία*, Ηράκλειο 1984, σ. 72.

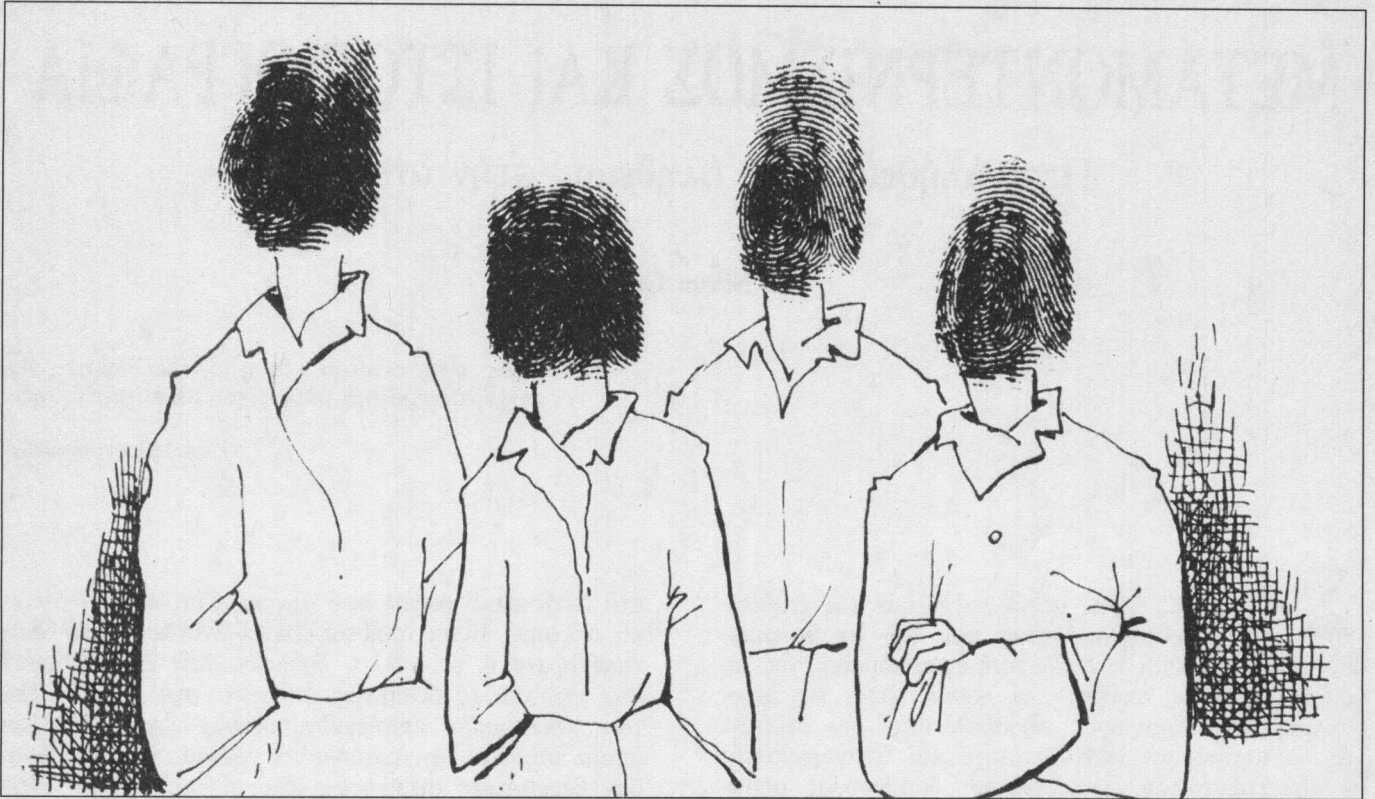
10. *Anagrafi di Tutto lo Stato della Serenissima Repubblica de Venezia* (Biblioteca Marciana, No. 35.845).

11. Β. Παναγιωτόπουλος, *Πληθυσμός και οικισμοί τής Πελοποννήσου, 13ος-18ος αιώνας*, Αθήνα 1987, σ. 202-203· Κ. Κόμης, *Πληθυσμός και οικισμοί τής Μάνης 15ος-19ος αιώνας*, Ιωάννινα 1995, σ. 133-134.

12. Δ. Γ. Τσαούσης, *ό.π.*, σ. 23.

13. *Άπογραφές πληθυσμού Κυθέρων (18ος αι.)*, τόμ. Α', Αθήνα 1997, σ. 125.

14. Ένδεικτικώς: Ev. Balta, *l'Eubée a la fin du XVe siècle. Economie et population. Les registres de l'année 1474*, Αθήνα 1989· ή ίδια, *Rural and urban population in the sancak of Euripos in the early 16th century*, Αθήνα 1992, Offprint from «Αρχείον Εϋβοϊκών Μελετών», τόμ. 29/1990-1991· Selami Pulaha, *Defteri i Regjistrimit të Sanxhakut të Shkodrës në fund të shekullit vitit 1485*, Τίρανα 1974· ό ίδιος, *Popullsia shqiptare e Kosovës gjatë shek. XV-XVI (Studime dhe dokumente)*, Τίρανα 1983· Halil Inalcik, *Hicri 835 tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, Αγκυρα

κεφαλής οικιακών ομάδων)¹⁴ ενώ, ως εν πολλοίς αναμενόμενο, οι στρατολογικές περιορίζονται στον ανδρικό πληθυσμό.¹⁵ Έδω, ενδέχεται να αποδώσει κανείς τό φαινόμενο στον χαρακτήρα των τεκμηρίων αποκλειστικώς, καταλήγοντας, βέβαια, σε έμμεσους συσχετισμούς με τις πατριαρχικές κοινωνικές δομές. Έν τούτοις, καθώς προκύπτει και από άλλες πηγές, ή υποκαταμέτρηση του γυναικείου πληθυσμού αποτέλεσε συνήθη πρακτική, γενικής αποδοχής, πέραν των περιορισμών συγκεκριμένων μορφών καταμέτρησης. Έτσι, σε πολυάριθμα τεκμήρια, διαφορετικής μεταξύ τους προέλευσης και μορφής (περιηγητικά κείμενα, ύπομνηματα, πάσης φύσεως απογραφές κ.ά.) δεσπόζει αριθμητικώς ο ανδρικός πληθυσμός, παρά τό γεγονός ότι στην πραγματικότητα υπερτερεί ο γυναικείος· σε ό,τι αφορά ιδιαίτερα στον ελληνικό χώρο, τό φαινόμενο διήρκησε έως και την απογραφή του 1907, χωρίς να λείπουν, ωστόσο, οι τοπικές αποκλίσεις. Η έρευνα ή όποια έχει έντοπίσει τό δεδομένο αυτό κάνει λόγο περί συνειδητής υποκαταμέτρησης των γυναικών, ύποδεικνύοντας, πάντως, παράλληλα και άλλα αίτια (τόσο σε σχέση με την πιστότητα των πηγών όσο και με τις πληθυσμιακές μετακινήσεις).¹⁶

ΩΣ ΚΑΤΑΚΛΕΙΔΑ των όσων προηγήθηκαν, σημειώνουμε τούτο: σε μία πρώτη ανάγνωση, ή αποτύπωση των κοινωνικών στερεοτύπων σε βάρος του γυναικείου φύλου, την όποια διαπιστώνουμε κατά τή διερεύνηση πληθυ-

σμακων καταγραφών του παρελθόντος, αποτελεί άπόρροια του χαρακτήρα των τελευταίων, συνδεδεμένων με τή χάραξη πολιτικής στην πατριαρχική κοινωνία. Σε ένα δεύτερο, όμως, επίπεδο παρατήρησης τά στερεότυπα αυτά άνιχνεύονται εύρέως, έσωτερικευμένα παλαιότεν από τό κοινωνικό σώμα, με άξιοσημείωτη άντοχή στον χρόνο και δυνατότητες μεταλλαγής-προσαρμογής. Έξάλλου, τό τελευταίο έντοπίζεται εύχερώς και στις μέρες μας (βλέπε, επί παραδείγματι, τή διαφορά του δείκτη άνεργίας άνάμεσα στα δύο φύλα).

1987· N. Todorov-A. Velkov, *Situation démographique de la Péninsule Balkanique (fin du XVe.s-début du XVIe s.)*, Σόφια 1988.

15. Kemal Karpat, *Ottoman population 1830-1914. Demographic and Social characteristics*, Λονδίνο 1985, σ. 114· Enver Ziya Karal, *Imparator lugunda ilk nüfus sayimi 1831*, Άγκυρα 1997· Β. Δημητριάδης, *Η Θεσσαλονίκη τής παρακμής. Η ελληνική κοινότητα τής Θεσσαλονίκης κατά τή δεκαετία του 1830 με βάση ένα όθωμανικό κατάστιχο απογραφής του πληθυσμού*, Ηράκλειο 1997.

16. Β. Παναγιωτόπουλος, ό.π., σ. 201· Σπ. Άσδραχάς, *Μηχανισμοί άγροτικής οικονομίας στην Τουρκοκρατία (ΙΕ'-ΣΤ' αιώνας)*, Άθήνα 1979, σ. 294-298· Κ. Κόμης, *Ιστοριοκοινωνιογραφικά. Μελέτες ιστορίας και ιστορικής δημογραφίας του ελληνικού χώρου*, Άθήνα 1999, σ. 129-130, 311-314, 318· ό ίδιος, *Πληθυσμός και οικισμοί τής Μάνης*, σ. 137-140· ό ίδιος, *Δημογραφικές όψεις τής Προέδεζας*, σ. 124-125.

ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑ

Περί ἀλήθειας καὶ ἀληθειῶν στήν ιστορία*

τοῦ Νίκου Θεοδοκᾶ

«Δυστυχῶς, εἶναι σίγουρο πὼς ἡ ιστορία ὑπάρχει, καὶ πὼς ἡ συγχρονική τάξη φέρει τὰ στίγματά της».

Claude Lévi-Strauss¹

ΣΤΙΣ ΜΕΡΕΣ ΜΑΣ, μέσα στο κλίμα τῆς επιθετικῆς ἀνορθολογικότητας καὶ τοῦ ἀναθεωρητισμοῦ πού συνοδεύει τὴν πολιτική ἐγκαθίδρυση τῆς λεγόμενης «ἐνιαίας σκέψης», οἱ κοινοὶ τόποι τῆς ιστοριογραφικῆς παραγωγῆς προσβάλλονται ἐν ὀνόματι τῆς «μεταμοντέρνας κατάστασης» καὶ ἀναγορεύονται σὲ «ἐπιστημονικά» διακυβεύματα βαρύνουσας σημασίας. Ἄνευ λόγου ἐσωτερικοῦ ὡς πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν, χωρὶς τὴν προσαγωγή θεωρητικῶν ἐπιχειρημάτων ἢ, ἔστω, μιᾶς ιστοριογραφικῆς παραγωγῆς πού νὰ καταδεικνύει τὴν ἀνεπάρκεια τῶν νοητικῶν μας ἐργαλείων, καλούμαστε νὰ θέσουμε τὰ πάντα ὑπὸ διερώτησης.²

Πρὶν δοῦμε, πεζὰ καὶ ὀνοματισμένα, τίς προτάσεις περὶ ιστοριογραφίας τοῦ καθ' ἡμᾶς «μεταμοντερνισμοῦ», ἄς ἀποδώσουμε τὰ ὀφειλόμενα στοὺς διανοητὲς οἱ ὁποῖοι (ἀκούσια οἱ περισσότεροι) ἐντάχθηκαν

στό διανοητικὸ ρεῦμα πού ἀποκαλεῖται «μετανεοτερικὴ σκέψη».³ Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ ἐνστάσεις πού διατυπώθηκαν ἢ οἱ «ἄλλοι δρόμοι» πού ὑποδείχθηκαν ἐδῶ καὶ πολλές δεκαετίες ἀπέναντι στὰ *prêt-à-parler* τῶν κοινωνικῶν ἐπιστημῶν, ἔθεσαν ἐρωτήματα τὰ ὁποῖα τάρaxαν τὴν ἀκαδημαϊκὴ ραθυμία καὶ ζωογόνησαν θεωρητικὲς συζητήσεις πού μένουν ἀκόμα ἀνοικτές. Ὅσο, κάποια στιγμή – πού ἔχει κι αὐτὴ τὴ σημασία της, ἀνάμεσα στοὺς ιστοριογράφους «πιστούς» τοῦ «μεταμοντέρνου» ξόανου, φτιάχτηκε ἡ ἀντίληψη ὅτι μποροῦν νὰ καταστήσουν «θεωρία» καὶ «λόγο» περὶ ιστορίας τίς ἐνστάσεις ἢ τὰ ἐρωτήματα ἢ τίς εὐαισθησίες πού συνέλεξαν ἐκλεκτικά καὶ στρίμωξαν στὶς Δέλτους τοῦ «μεταμοντερνισμοῦ».

Ἐκτός ἀπὸ τὸν Ἱμπεριαλισμὸ (πού ἔτσι κι ἀλλιῶς τοῦ φορτῶνουμε ὅλα τὰ δεινὰ τοῦ κόσμου τούτου), στὴ «θεωρητικοποίηση» τοῦ «μεταμοντερνισμοῦ» συνέ-

* Στὸ ἄρθρο αὐτὸ παρουσιάζονται κάποιες σκέψεις παρεμνές ἀπὸ ἐκτενέστερο κείμενο, πού θὰ δημοσιευθεῖ προσεχῶς στὸ π. *δοκιμές*, 11 (2003).

1. C. Lévi-Strauss, «Τάξη καὶ ἀταξία μέσα στήν προφορικὴ παράδοση», στὸ, *Ἀνθρωπολογία καὶ μῦθος*, Καρδαμίτσας, Ἀθήνα 1992, τ. Π – *Μεθοδολογικά*, σ. 193.

2. Πρόσφατη δημοσίευση τῆς ἀπολογιστικῆς ὁμιλίας τοῦ Β. Κρεμμυδᾶ στὸ συνέδριο γιὰ τὴν Ἑλληνικὴ Ἱστοριογραφία (ΚΝΕ-ΕΙΕ, 29 Ὀκτωβρίου - 3 Νοεμβρίου 2002), ἀνοιξε ἀπὸ τίς σελίδες τῆς *Αὐγῆς* τὴ συζήτηση περὶ τῆς «μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας» (= «Ἐξι μέρες ιστοριογραφίας: ἔτσι κλείσαμε...», *Κυριακάτικη Αὐγὴ*, «Ἐνθέματα», 17.11.01). Ἀκολούθησαν, στήν *Αὐγὴ* καὶ στὸ *Βῆμα*, τὰ κείμενα πού σχολιάζονται κατωτέρω: Χ. Ἐξερτζόγλου, «Ἱστορία καὶ ιστοριογραφία: ἓνα σχόλιο», *Κυριακάτικη Αὐγὴ*, «Ἐνθέματα», 1.12.02. Β. Κρεμμυδᾶς, «Διαμεσολαθημένα κείμενα», *Κυριακάτικη Αὐγὴ*, «Ἐνθέματα», 8.12.02. Ε. Γαζῆ, «Ὁ μεταμοντερνισμὸς λέει...», *Τὸ Βῆμα*, 22.12.2002. Κάποια στιγμή ἢ συζήτηση πέρασε σὲ τόνους πολεμικῆς.

Καὶ γράφτηκαν πολλὰ πού ξεπέρασαν τὸ ὄριο τῆς ἀμοιβαίας νηφάλιας κριτικῆς, ἢ ὁποῖα στὰ καθ' ἡμᾶς, ἐνδεικτικά, ἀποτυπώνεται μὲ σχετικὴ πληρότητα καὶ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση σὲ δυὸ παλαιότερα κείμενα: Ἀ. Λιάκος, «Δοκίμο γιὰ μιὰ ποιητικὴ τῆς ιστορίας», *Τὰ Ἱστορικά*, 31(1999) 259-290 [ὁ τίτλος παραπέμπει στὸν Χ. Οὐάιτ (H. White);] καὶ Ἐ. Ἀνδριάκανα, «Ἀπὸ τὴ “μνήμη” στὶς “μνήμες”», *δοκιμές*, 9-10 (2001) 31-46. Ἰδιαίτερης μνείας χρήζει τὸ καλογραμμένο βιβλίο τοῦ Γ. Κόκκινου (= *Ἀπὸ τὴν ἱστορία στὶς ἱστορίες: προσεγγίσεις στήν ἱστορία τῆς ιστοριογραφίας, τὴν ἐπιστημολογία καὶ τὴν διδακτικὴ τῆς ἱστορίας*, Ἑλληνικά Γράμματα, Ἀθήνα 1998), περὶ τοῦ ὁποῖου ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ παραπέμψω στήν ὑπὸ δημοσίευση ἐργασία: *δοκιμές*, ὅ.π.

3. Δὲν ξέρω ἂν μπορεῖ κανεὶς νὰ ὀρίσει μὲ ἀυστηρότητα τὸ ξόανο πού ἀποκαλεῖται «μεταμοντέρνα σκέψη». Δύσκολα, δηλαδή, μπορεῖ κανεὶς νὰ διαγράψει συστηματικὰ τὰ ὅρια ἐνὸς «ρεύματος σκέψης» (πολύ λιγότερο «μῆς θεωρίας») πού νὰ περιλαμβάνει τὸν Φουκώ πλάι στὸν Λυοτάρ ἢ τὸν Ντελέζ πλάι τὸν Ντερριντᾶ.

δαλαν διάφοροι παράγοντες, οι οποίοι χρήζουν κοινωνιολογικής έρμηνείας: οι στρατηγικές προσώπων και ομάδων στους πανεπιστημιακούς θεσμούς ή οι μοναχικές αγωνιώδεις προσπάθειες ανταπόκρισης στο άκαδημαϊκό καταναλωτικό ιδεώδες της «πρωτοτυπίας», που ακολουθεί και τροφοδοτεί με *papers* την επέκταση της «εκπαίδευσης της αμάθειας».⁴

Άς αφήσουμε όμως τις γενικότητες κι άς μεταφερθούμε ειδικώς στη νέα γη που εξερευνοούν οι πιονέροι της «μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας» στην Ελλάδα και, εγκαταλείποντας «τόν λόγο της ιστορίας», νά ξανοιχτούμε στα δύσβατα πεδία του «μεταμοντέρνου λόγου περί ιστορίας».⁵ Τί πραγματικά καινούριο περί του παρελθόντος μᾶς φέρνει αυτό τό ρεύμα ιδεών;

Κατ' αρχάς, οι «μεταμοντέρνοι» ιστορικοί έπαιρναν (ξαναανακαλύπτοντας, αιώνες μετά τόν Κολόμβο, τήν Άμερική) ότι συνέλαβαν επίτελους τήν ανάγκη «διεπιστημονικής» ανανέωσης της συμβατικής, λεγόμενης, ιστοριογραφίας. Νά σταθούμε, για μιá στιγμή, σ' αυτό τό περί «διεπιστημονικότητας». Τούτη ή λέξη, πού όψιμα έγινε της μόδας, είτε παραπέμπει έμμέσως στον εκλεκτικισμό και στην κατάλυση κάθε πειθαρχίας στό έσωτερικό τών επιστημονικών κλάδων είτε παραπέμπει ευθέως στην αυτόνομη μέριμνα ακόμα και του «συμβατικού» (πλήν ενημερωμένου στά της επίστημης του) σύγχρονου ιστορικού. Γεωγραφία, δημογραφία, κοινωνική ανθρωπολογία, γλωσσολογία, σημειωτική, οικονομική, μαθηματικά, ψυχανάλυση κλπ., όλες αυτές οι επιστημονικές ήπειροι και τά πολλαπλά τους νοητικά εργαλεία συναντώνται και συνδέονται οργανικά στην ιστοριογραφική παραγωγή του εικοστού αιώνα τουλάχιστον. Έν τέλει, ή περί «ανανέωσης» και «διεπιστημονικότητας» φιλολογία συνάδει μέ ρητορικά τεχνάσματα ενός σκληρού ιδεολογικού ρεύματος αναθεώρησης ή, συνηθέστερα, εκφράζει διανοητικές περιπλανήσεις ενός αυτόδικαιολογητικού σχετικισμού πού αναδιανέει.

Άν προσπαθήσουμε νά ακολουθήσουμε τόν λογικό ειρμό πού συνέχει τή «μεταμοντέρνα» αντίληψη περί ιστοριογραφίας, θά μάθουμε ότι ή όρθολογική παράδοση γενικώς ταυτίζεται μέ τόν θετικισμό ειδικώς κατά τό ότι παραγνωρίζουν τήν «κειμενική φύση της Ιστορίας, [δέν λαμβάνουν υπ' όψιν] τό γεγονός ότι τό παρελθόν μας είναι γνωστό μόνο μέσα από κείμενα ήδη διαμεσολαβημένα από τή θέση του πληροφορητή [...]. Θά ήταν ενήχης έργο αν είχαμε μπροστά μας τήν "πραγματική Ιστορία" για νά τή συγκρίνουμε μέ τις λιγότερο ή περισσότερο ακριβείς αναπαραστάσεις πού δευτερογενώς μᾶς προσφέρει ή ιστοριογραφία. Δυστυχώς όμως αυτή ή δυνατότητα σύγκρισης δέν υπάρχει, τό παρελθόν είναι όριστικά άπόν. Αυτό πού έχουμε στην διάθεσή μας είναι άπλώς ίχνη/σχόλια πάνω σέ αυτό, συμβολικά συστήματα πού μέ τή μορφή του έγγραφου, της εικόνας ή του μνημείου τό αναπαριστούν πάντα από μιá θέση».⁶

Σύμφωνα μέ τήν άποψη αυτή, όσα μᾶς κληροδοτή-

θηκαν (μέσω της γλώσσας ή άλλων σημειωτικών συστημάτων) ως τεκμήρια ή ως έρμηνείες ή ως τεχνικά εργαλεία ή ως ή σωρευμένη έντέλει πρακτική έμπειρία της τέχνης, του επαγγέλματος και του έργου του ιστορικού, δέν «όμιλούν» πλέον για τήν πολυπλοκότητα των κοινωνιών ούτε για τις διάρκειες και για τους οικονομικούς μηχανισμούς ή για τά συστήματα αναπαράστασης και τις σχέσεις έξουσίας. Τόσο οι πηγές της ιστορίας όσο και τό ιστοριογραφικό έργο δέν «όμιλούν» παρά για τόν εαυτό τους.

Νά μείνουμε στις πηγές. Στό μεταμοντέρνο στερέωμα, τό «τεκμήριο» εκλαμβάνεται λές και τό ίδιο μπορεί, ανάλογα μέ τήν περίπτωση, νά αυτοσυστήνεται, νά δημιουργεί τή δική του αυτότελη «σημασία», σάν από τή φύση του νά είναι παραγωγός λόγου, ιστορικό υποκείμενο, διαμεσολαβητής, κληρονόμος και σχολιαστής ενός όριστικά άπόντος και άνεπίστρεπτου παρελθόντος.

ΓΙΑ ΤΟΥΣ «ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΥΣ», λοιπόν, οι πηγές και ό λόγος επί των πηγών άδιαφοροποίητα, μαρτυρούν έξίσου για τό «όριστικά χαμένο παρελθόν», προσφέροντας έξ ίσου διαμεσολαβημένες παραστάσεις. Τό τεκμήριο και ό λόγος επί του τεκμηρίου, άδιαφοροποίητα, έχουν συνεπώς ίσα «δικαιώματα» μαρτυρίας. Όταν, μάλιστα, ως πηγή έχουμε ένα κείμενο και όχι ένα πράγμα, ένα εργαλείο, έναν τάφο, ένα εργαστήρι, μιá εικόνα, τότε τό άσφαλέστερο πού έχουμε νά κάνουμε είναι νά του δώσουμε τόν λόγο, νά μᾶς άφηγηθεί τήν ιστορία του χωρίς φόβο και πάθος. Κι εκείνο, παρα-

4. J.-C. Michéa, *Η εκπαίδευση της αμάθειας και οι σύγχρονες συνθήκες της*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2002.

5. «Όταν δουλεύουμε ως ιστορικοί ξεκινάμε από τά realia. Τί, πώς, μέσα σέ ποιá συγκυρία, μέ ποιές αντιθέσεις, μέ ποιές συνέχειες, μέ ποιές απόπειρες ρήξεων – και, όταν γίνουν όλα αυτά, έρχεται σάν δεύτερο ή τρίτο επίπεδο ή μελέτη του τρόπου μέ τόν όποιο άντελήφθησαν οι άνθρωποι ένα έργο, μιá εποχή. Για νά τό πούμε λίγο σχηματικά, υπάρχει τό φεγγάρι και ό λόγος περί φεγγαριού. Δέν είναι νοητό νά καταργήσεις τό φεγγάρι ή νά μιλάς για τόν λόγο περί φεγγαριού, μέ τό φεγγάρι νά μήν υπάρχει πουθενά στην προβληματική σου. Και αυτό άποτελεί μιá έκτροπή από τις κανονικότητες μᾶς ιστοριογραφίας ή όποία, κατά τά άλλα, βάνει διευρυνόμενη. [...] Εκείνο πού λείπει είναι ή διπλή πρόσβαση του ιστορικού στά όντως όντα και στην σκέψη περί των όντως όντων. Είναι δύο διαφορετικά επίπεδα πού, αν δέν τά μελετήσεις από κοινού, αν δέν τά συνερευνήσεις, χάνεις τελείως και τήν ιστορικότητα και τήν αίσθηση της χρονικότητας», Φ. Ηλιού, στό, «Μέ άφορμή τό διεθνές συνέδριο του ΚΝΕ/ΕΙΕ για τήν νεοελληνική ιστοριογραφία – Ένάμιση αιώνας νεοελληνικής ιστοριογραφίας: συνέχειες, ρήξεις και τομές», Συνέντευξη των Σ. Ασοραχά και Φ. Ηλιού στον Α. Έλεφαντη, *Κυριακάτικη Αύγή*, «Ένθέματα», 17-10-02.

6. Χ. Έξερτζόγλου, ό.π.

μυθᾶς ἀπό φυσικοῦ του, ἀνασκουμπώνεται νά ξεπλέξει στά μάτια τοῦ ιστορικοῦ, ὅπως καί τοῦ κάθε ἀναγνώστη, τὸ κουβάρι μιᾶς ἀπὸ τίς χίλιες καί μιά ιστορίες πού ἔχει νά ἀφηγηθεῖ. Αὐτήν, ἀκριβέστερα, ἀπὸ τίς χίλιες καί μιά ιστορίες πού ὁ κάθε ἀναγνώστης ἤδη προσδοκᾷ ἢ εἶναι σέ θέση νά ἀκούσει. Ὅλες οἱ ἀφηγήσεις εἶναι «ἀλήθειες», ὅλες ἔχουν ἴδιο δικαίωμα στήν πίστη. Ἐδῶ εἶναι πού θέλω νά καταλήξω φλυαρώντας. Ὅτι, δηλαδή, στή «μεταμοντέρνα» ιστοριογραφία τὸ ἐρώτημα τῆς γνώσης, τὸ ἴδιο τὸ πρόβλημα τῆς ἀλήθειας, ἐπαφίεται τελικῶς στήν «προτίμηση» τοῦ ιστορικοῦ. Ὁ ιστορικός δέν ἔχει παρά νά ἀκούσει τί ἀφηγεῖται ἢ πηγὴ του. Καί γιὰ νά τὸ κάνει αὐτὸ καλά, πρέπει ν' ἀφήσει κατὰ μέρος, ὡς προλήψεις, τίς ξεπερασμένες «βεβαιότητες» τοῦ ὀρθοῦ λόγου καί ν' ἀφουγκραστεῖ «ἐλεύθερα» ὅσα τὸ τεκμήριο θά ἐμπιστευθεῖ στίς ἐτοιμότητες προτίμησης πού διαθέτει. Ἡ ἀλήθεια καταλήγει, λοιπόν, νά εἶναι ζήτημα πίστεως ἢ ἐστὶν ὑποκειμενικῆς προτίμησης. Πρόκειται γιὰ μιά παραφορὰ τοῦ σολιψισμοῦ.

Ὁ καθένας λέει τὴ βιωμένη «ἀλήθεια» του. Κι ἀπ' αὐτήν τὴ μεταφορική χρήση τοῦ ὄρου «ἀλήθεια» προκύπτει ὅτι ὅλες οἱ πολλές «ἀλήθειες» πού συνθέτουν τίς μαρτυρίες, συνυπάρχουν ἰσότημα καθ' ὅτι διαθέτουν ὡς τεκμήριο περὶ αὐτοῦ τὴν ἴδια τους τὴν «ἀληθινή» πραγματικότητα. Ἀκολουθώντας, ὅμως, αὐτὸν τὸν δρόμο, ἡ ἀλήθεια καταλήγει νά εἶναι ζήτημα δογματικό. Στὸν πλουραλισμὸ τῶν δογμάτων θεμελιώνεται ἕνας πλουραλισμὸς τῶν ἀληθειῶν.

Μιᾶς καί ἀναφερθήκαμε στὸν θετικισμό, οἱ πολλές «μεταμοντέρνες» ἀλήθειες διαθέτουν ὅλα τὰ πραγματιστικά χαρακτηριστικά πού τοὺς προσδίδουν ἀντικειμενική, μετρήσιμη ὑπαρξή. Τὰ ἴχνη τῶν πολλῶν ἰσοτιμιῶν ἀληθειῶν συγκροτοῦν διακριτὲς διαφορὲς, παράγουν ἀντιληπτὰ ἀποτελέσματα. Ἀκόμα περισσότερο, διαθέτουν πνεῦμα τὸ ὁποῖο ζωντανεῖται κάθε φορὰ πού κάποιος ἀναγνώστης γοητεύεται διατρέχοντας τὴν «κειμενική» τους ὕλη. Πῶς σταθεροποιεῖται γιὰ νά ἐξομολογηθεῖ τὴν ἀλήθεια του αὐτὸ τὸ πνεῦμα τῆς «πολλαπλότητας» καί τῆς «έτερότητας»; Μά διὰ τῶν «θετικῶν» μεθόδων, φυσικά. Καί τότε, πού βρίσκεται ἡ εὐαγγελιζόμενη «τομή» ἐναντι τοῦ θετικισμοῦ; Μά στήν ἀναγνώριση τῶν πολλαπλῶν παράλληλων ἀληθειῶν πού ἀποκτοῦν ὑλικὴ ἀντικειμενικότητα καί ταυτότητα «μέσῳ τῆς ἀφηγηματοποίησής τους».⁷

Αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ ἐλευθεριακὴ ἐπιχειρηματολογία φτιάχνει τὸ «λογικὸ σκαλοπάτι» γιὰ νά κατακτηθεῖ ἡ «μετα-θεωρητικὴ γενίκευση»: «Οἱ σημαντικότερες μεταβολές στά ἐρμηνευτικὰ πλαίσια τῆς ἱστορίας παράγονται ἀπὸ τοὺς διαφορετικοὺς τρόπους μέ τοὺς ὁποῖους κωδικοποιεῖται κάθε φορὰ ἡ ἱστορικὴ ἐμπειρία [...]. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο δημιουργοῦνται οἱ ἱστορικὲς ἐννοιες καί κατηγορίες καί ἀποκτοῦν τὴ λεκτικὴ μορφή τους». Κι ἐπειδὴ ἡ «λεκτικὴ μορφή» τῶν ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν ἐπιτρέπει τὴ διολίσθηση τῆς σημασίας τους ἀνάλογα μέ τὴ συνάφεια τῆς χρήσης,

τὸ περιεχόμενό τους «δικαιοῦται» κι ἐκεῖνο νά «γλιστράει» πρὸς νέα «σημαινόμενα». Ἡ ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν μοιάζει νά μὴν διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἱστορία τῆς γλώσσας ἐν γένει.⁸

Υπάρχει ἐδῶ μιά βασικὴ ἀντινομία. Ὅταν κάποιος ἀποφαίνεται ὅτι «ὁ λεκτικὸς σχηματισμὸς τῶν ἱστορικῶν ἐννοιῶν καί κατηγοριῶν τίς αὐτονομεῖ τόσο ἀπὸ τὰ ἱστορικὰ τους συμφραζόμενα, ὅσο καί ἀπὸ τὴ συγκρονική τους χρήση», μοιάζει νά λέει ὅτι οἱ ἐννοιες τῆς ἐπιστήμης ἀναφέρονται σ' ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο γενίκευσης καί αὐστηρότητας πού εἶναι ἐξωτερικὸ ὡς πρὸς τὸ πεδίο τῆς παρατήρησης. Ὡς ἐδῶ, καλά. Ὅταν ὅμως ἡ πρόταση αὐτὴ συμπληρώνεται ἀπὸ τὴν ἐπισημανση ὅτι τὸ νόημα τῶν ἐπιστημονικῶν ἐννοιῶν ἀλλάζει ἀνάλογα μέ τὴ συνάφεια τῆς χρήσης τους καί «ἀνάλογα μέ τὸ νέο πεδίο τῆς σύμπτωσης τῶν παρελθουσῶν ἐμπειριῶν καί τῶν μελλοντικῶν προσδοκιῶν», τότε ἔχουμε νά κάνουμε μέ προσπάθεια «ἱστορικῆς» αἰτιολόγησης τοῦ σχετικισμοῦ ὡς γενικοῦ ἐποπτικοῦ πασαροῦ.

Ἄς δοῦμε προσεκτικὰ αὐτὴ τὴν «ἱστορικὴ» αἰτιολόγηση: «Οἱ ἱστορικὲς ἐννοιες καί κατηγορίες ἐξασφαλίζουν τὴ συνέχεια καί τὴν ἀλλαγὴ στό ἐρμηνευτικὸ πλαίσιο τῆς ἱστορίας. Αὐτὴ ἡ δομὴ τῶν ἀλλαγῶν δέν μένει σταθερὴ στό πέρασμα τοῦ χρόνου. [...] Ἡ νεωτερικότητα δημιούργησε μιά τεράστια ἐπέκταση τοῦ πεδίου τῆς διαφορᾶς ἀνάμεσα στίς ἐμπειρίες καί τίς προσδοκίες [...]. Τὸ μέλλον ἀποσπᾶται ὅλο καί περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι ἔχουν νά προσφέρουν οἱ προηγούμενες ἐμπειρίες. [...] Ὅσο ἡ σχέση ἀνάμεσα στίς ἐμπειρίες καί τίς προσδοκίες ἦταν στενὴ, πράγμα πού σημαίνει ὅτι οἱ προσδοκίες εἶχαν περιορισμένο εὔρος, καί ἡ δυνατότητα πολλαπλῶν ἐρμηνειῶν ἦταν ἐπίσης περιορισμένη. Ἀντίθετα ἡ δυνατότητα αὐτὴ ἀυξήθηκε ὅταν οἱ προσδοκίες γιὰ τὸ μέλλον δέν περιορίζονταν ἀπὸ τὴ βιωμένη ἐμπειρία. Ὅσο πιὸ ἐλεύθερα μπορεῖ κανεὶς νά σχεδιάσει τὸ μέλλον, τόσο πιὸ ἐλεύθερα μπορεῖ νά ἐρμηνεύσει τὸ παρελθόν».⁹ Ὅσο, δηλαδή, οἱ

7. Περί τῆς «ἀφηγηματοποίησης», βλ. Ἄ. Λιάκος, ὁ.π., σ. 287

8. «Ἀναφερόμαστε συνεχῶς στό σχῆμα Ζαμπέλιου καί Παπαρηγόπουλου. Ὅμως, τὸ σχῆμα τῆς ἐνότητας καί τῆς συνέχειας ἔχει σηματοδοτηθεῖ, καί ἀπὸ τὸν ἕναν καί ἀπὸ τὸν ἄλλον, μέ τρόπο πού καταργεῖ τὴν ἐννοια τῆς συνέχειας, ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται ἡ ἀντιτιθέμενη ἱστορικὴ βουλγατά στο ἰσομο σχῆμα. Καί ἔχουμε τὸ παράδοξο νά παίρνομε ὡς δεδομένο ὅτι εἶπε ὁ Παπαρηγόπουλος ἐκεῖνα πού ἄλλοι εἶπαν πῶς εἶπε ὁ Παπαρηγόπουλος». Σ. Ἀσδραχᾶς, στό, «Μέ ἀφορμὴ τὸ διεθνὲς συνέδριο τοῦ ΚΝΕ/ΕΙΕ ...», ὁ.π.

9. Ἄ. Λιάκος, ὁ.π., 283. Τοῦτος ὁ συλλογισμὸς, πού φέρει κάτι ἀπὸ Ντάνιελ Μπέλ (D. Bell) καί Ἄλβιν Τόφλερ (A. Toeffler), θά πρέπει νά ἐξηγηθεῖ περαιτέρω, γιὰ νά τὸν θεωρήσουμε «ἀντικείμενο κριτικῆς». Ἄς τὸν δεχθοῦμε ὅμως ἀξιωματικά ὡς «ἱστορικὴ βάση» τῶν προτεινόμενων

κοινωνίες «άνοίγονται στο μέλλον», τόσο οι επιστημονικές θεωρίες πρέπει να διαθέτουν όλο και χαλαρότερα πλαίσια εντός των οποίων οι «επιστημονικές έννοιες» θά μπορούν να αποκτούν «πλουραλιστικό περιεχόμενο». Οι χρήστες, δηλαδή, των «επιστημονικών εννοιών» αποκτούν δικαιωματικά μεγαλύτερες ελευθερίες νοηματοδότησής τους και, άρα, μεγαλύτερες ελαστικότητες στη χρήση των διανοητικών εργαλείων. Αν κάτι σημαίνει αυτό, είναι ότι η «μετα-νεωτερικότητα», μέ τις τεράστιες δυνατότητες «σχεδιασμού του μέλλοντος» που διαθέτει, χειραφετείται από τους καταναγκασμούς του παρελθόντος και μπορεί να αντιμετωπίσει την ιστορία ελεύθερα – έξω από κάθε κληρονομημένο ερμηνευτικό πλαίσιο. Ίδού, λοιπόν, τό επιχείρημα για τήν ένισχυση του «πλουραλισμού των υπαρχόντων ερμηνευτικών πλαισίων στην ιστορία». Άς τό πούμε λιγότερο ποιητικά. Η «μετανεωτερικότητα» υπαγορεύει ως «ιστορική αναγκαιότητα» τή διάρρηξη των κωδίκων στίς γλώσσες των επιστημών,¹⁰ και αυτό από μόνο του αναγορεύει τό «μεταμοντέρνο» ως νέο παράδειγμα, ως νέα κοσμοθεωρία.

Η αιτιολόγηση των ανωτέρω ιδεολογημάτων ξεκινάει για τόν ώμό κομπορρισμό που υπαγορεύει τή διατύπωση της. «Είναι καιρός να τήν εγκαταλείψουμε [τήν Άλεξάνδρεια που φεύγει] και να σκεφτούμε τόν κόσμο μέσα στη μεταμοντέρνα κατάσταση. Καλώς ή κακώς σε αυτή θά ζήσουμε και στά δικά της όρια θά ανασυνθέσουμε τό παρελθόν αλλά και τό παρόν και τό μέλλον μας».¹¹ Είναι, λοιπόν, καιρός να εγκαταλείψουμε τις «αρχαϊκότητες» περί κοινωνικών τάξεων και ταξικής πάλης, περί κριτικής, περί θεωρίας. Δέν έχουμε άλλη επιλογή από τό να μάθουμε να σκεφτόμαστε

νέων δυνατοτήτων «ερμηνείας» του παρελθόντος κι άς περιοριστούμε στον λόγο περί αυτών των τελευταίων.

10. Ό μεταμοντερνισμός, σημειώνει και πάλι περί «αυτονοήτων» ό Β. Κρεμμυδάς (= «Διαμεσολαβημένα κείμενα», ό.π.), «δέν κάνει τό παρελθόν παρόν, καταργεί πλήρως τόν ιστορικό χρόνο και έχει άμεσο στόχο: δέν έχουμε καμιά δυνατότητα να μάθουμε τί ακριβώς συνέβη κατά τό παρελθόν άς τό κατασκευάσουμε. Λέγεται, εξάλλου, χωρίς περιστροφές ότι οι βεβαιότητες είναι βολικές: μήπως όμως, αναρωτιέμαι, οι άβεβαιότητες είναι βολικότερες; Μήπως εντός τους έχουν τό ελεύθερο να προσφέρουν όλοι τήν αλήθειά τους, τή “διαμεσολαβημένη αναπαράσταση” του παρελθόντος, που δέν υπάρχει, ούτε θά τό γνωρίσουμε, που “ύπηρεξε αλλά δέν είναι παρόν”; [...] Είναι δουλειά της ιστοριογραφίας να παράγει πολιτική, δηλαδή θεωρία για τό παρελθόν. [...] Κεντρικός ρόλος της ιστοριογραφίας είναι ή αναγνώριση των μηχανισμών λειτουργίας της κοινωνίας κατά τό παρελθόν και των λογικών που τούς κινούν ή ιστοριογραφία παράγει θεωρία καθημερινά, μέ πλήρη επάρκεια. Και για να τό κάνει βασίζεται στίς πηγές, στά αρχεία: αν τό έγγραφό μου, ή πρωτογενής πληροφορία μου, είναι “διαμεσολαβημένη από τή θέση του πληροφορητή” αυτό δέν τό ακυρώνει ως πηγή και δέν τό κάνει ισότιμο μέ τό ιστοριογραφικό κείμενο, απλώς μέ ύποχρεώνει να αναζητήσω, μέσω των πηγών, και να κατανοήσω τήν έκταση και τούς λόγους της διαμεσολάβησης».

11. Έ. Γαζή, ό.π. Έδω, επιπλέον, έχουμε μιά «καθαρή» διατύπωση της κατεξοχήν πολιτικής συνέπειας του μεταμοντέρνου έγχειρήματος. Ό κόσμος και ή ιστορία τέλειωσαν και, άρα, ή παρελθούσα έμπειρία δέν προσφέρει τρόπους να σκεφτούμε τό παρόν και, ένδεχομένως, να τό αλλάξουμε. Περιοριζόμαστε, λοιπόν, να αλλάξουμε τό παρελθόν κατά βούληση, ανακαλύπτοντας σε αυτό τήν πολυπλοκότητα των «αληθειών». Όσο για τό παρόν, έδω για

τό παρελθόν, τό παρόν και τό μέλλον του κόσμου «μέσα στη μεταμοντέρνα κατάσταση». Αυτό μας λέει ή δεβαιότητα μέ την όποία οι «μεταμοντέρνοι» μας καλούν νά παρατηθούμε τελεσίδικα από τό περί αληθείας αίτημα της γνώσης.

Η συζήτηση για τό τί ακριβώς διασώζεται από τό παρελθόν στις πηγές που έχουμε στη διάθεσή μας, οδηγεί ευθέως στο έρώτημα περί του εάν ισχύουν ή όχι τά κριτήρια που διαθέτει ό ιστορικός για την κατανόηση και την έρμηνεία του παρελθόντος. Όσοι υποστηρίζουν ότι τά κριτήρια αυτά είναι «σχετικά», αποφαίνονται ότι δέν διαθέτουμε κανένα κριτήριο και κανένα διανοητικό εργαλείο για νά κατανοήσουμε όχι πιά τό χθές αλλά και τό σήμερα. Διότι ό ιστορικός δέν έχει άλλα μέσα νά έννοήσει τη σημασία των πληροφοριών για τό παρελθόν, πέρα από εκείνα που του παρέχει ή κριτική κατανόηση του δικού του παρόντος.¹²

«Άπελευθερώνονται» τη σκέψη από τά δεσμά του όρθου λόγου, οι «μεταμοντέρνοι» μας καλούν νά παρατηθούμε από τό αίτημα της κριτικής κατανόησης και της αλλαγής του κόσμου. Στο μεταμοντέρνο «έγχειρημα» επαναλαμβάνεται σαν φάσμα τό παλαιό, όδυνηρό και πάντοτε παρόν πρόταγμα ιδεολογικής χρήσης της ιστορίας. Οι «αλήθειες» παίρνουν πνοή από τις ιδεολογίες και αποκτούν κύρος από τους συσχετισμούς που όρίζουν τους όρους της έκαστοτε ήγεμονίας. Έτσι ό «μεταμοντεριζμός», διαρρηγνύοντας τις προϋποθέσεις της κριτικής, καταλήγει νά κουρνιάσει στην ασφαλής ιδεολογική φαλιά του διανοητικού κομπορομίου και της «ένιαίας σκέψης».

Η αξιωματική απαξίωση όλόκληρης της όρθολογικής γνωστικής παράδοσης, ή απόρριψη των παραδεδομένων μεθόδων και προβληματικών αναζήτησης και οι περί έπιστημολογικής τομής εξαγγελίες τους – όλα αυτά δέν είναι διόλου απλό ζήτημα. Κάθε έπαγγελματία μας ρηξικέλευθης θεώρησης της ιστορίας προϋποθέτει, αν μη τί άλλο, ότι οι νέες κι «επαναστατικές» μέθοδοι που προτείνονται διακρίνονται όντως από τις προηγούμενες και διαθέτουν αποδεδειγμένα μεγαλύτερη «εύρετική αξία» από αυτές. Ότι, δηλαδή, μπορούν να αναμφίβολα νά προαγάγουν την γνώση μας για τά πράγματα, έχοντας προσφέρει στην έπιστημονική κοινότητα απαντήσεις σε έρωτήματα μέχρι τότε αναπάντητα. Και, κυρίως, ότι έχουν καταρρίψει πειστικά τις θεμελιώδεις παραδοχές των προηγούμενων θεωρητικών συστημάτων. Τουτό τουλάχιστον συνέδη σε όλους τους κλάδους του έπιστητού που έχουν γνωρίσει μείζονες έπιστημολογικές ανακατατάξεις, από τη Φυσική μέχρι τη Φιλοσοφία ή τη Γλωσσολογία κλπ. Τό τεκμήριο περί νέου παραδείγματος αποουσιάζει από την περί αυτού επιχειρηματολογία των «μεταμοντέρνων ιστορικών». Η πολεμική τους στη «συμβατική ιστοριογραφία» περιέχει αποκλειστικά άρνητικούς έτεροπροδιορισμούς και καμία ένγνωσμένης αποδοχής θετική συμβολή στη γνώση του παρελθόντος.

Κοντολογίς, δέν έχουν ακόμη έντυπωσιάσει την έπι-

στημονική κοινότητα από τη δεινότητα ή την καρποφορία των «μεταμοντέρνων» προσεγγίσεων. Οι καλές δουλιές τους – κι έχουν αναμφίβολα νά επιδειξουν πολύ καλές δουλιές, είναι απόλυτα ένταγμένες στις «συμβατικές» ιστοριογραφικές παραδόσεις. Σ' αυτές, τό έρώτημα περί του τί τις διακρίνει από τη «συμβατική» ή την «παραδοσιακή» ή την «μοντέρνα ιστοριογραφία» ή τη «νέα ιστορία» δέν τίθεται ούτε από τους συγγραφείς ούτε κι από τους άναγνώστες. Τότε προς τί όλη αυτή ή φιλολογία; Η μία έρμηνεία είναι άρμοδιότητα μιας Κοινωνιολογίας της Γνώσης.¹³ Η δεύτερη άφορα στη «θεωρητική» υποστήριξη του άναθεωρητικού ρεύματος των «νέων καιρών» του όποιου έχουμε δείγματα και στην έλληνική διβλιογραφική παραγωγή. Σ' αυτά όμως θά επανέλθουμε μέ άλλη εύκαιρία.

Υψώνοντας, έν τέλει, τις σημαίες ένάντια στο φάσμα του θετικισμού, ένάντια «σε πρακτικές αποκλεισμού της όπτικής της έτερότητας, στρατηγικές λογοκρισίας στο όνομα της μιας και μοναδικής αλήθειας»,¹⁴ οι «μεταμοντέρνοι» καταλήγουν νά πετροβολούν συλλήβδην την όρθολογικότητα και νά παραμερίζουν μέ περιφρόνηση την παραγωγή του ιστοριογραφικού έργου που φέρουν πίσω τους. Ίδιαίτερα δέ τη μαρξιστικής έμπνευσης κριτική ιστοριογραφία. Ως πεδίο της αντιπαράθεσης όρίζουν, καθώς είπαμε, τό λεγόμενο πρόβλημα των πηγών. Και στήνουν ένα κομπολόι «έπιχειρημάτων» που ξεκινά χαϊδεύοντας τις αυταπόδεικτες έννοιες του κάθε έπαγγελματία ιστορικού για νά τις οδηγήσουν στον απόλυτο και άκραίο σχετικισμό.

τό ποιά είναι ή περισσότερο «αλήθεια» από όλες τις ισότιμες «αλήθειες», τό αποφασίζει ή αληθινή ισχύς.

12. Ν. Θεοτοκάς, «Τά ίχνη και ή κατασκευή του παρελθόντος: Ό Μάρξ και ή κριτική ιστοριογραφία», στο, Ν. Θεοτοκάς & Γ. Σταθάκης, *Δοκίμια για τον Μάρξ: Η ιστορικότητα του κεφαλαίου και ή οικονομία των έννοιών*, Αθήνα, Ό Πολίτης, 1996, σ. 29.

13. Άς πάρουν άφορμή οι ένδιαφερόμενοι από τό σχολιο του Σ. Άσδραχά (= «Μέ άφορμή τό διεθνές συνέδριο του ΚΝΕ/ΕΙΕ ...», ό.π.): «Η ιστορία σήμερα διδάσκει παντού ή σχεδόν παντού, πέραν των ιστορικών τμημάτων. Έπίσης, οι άνθρωποι που διδάσκουν ιστορία είναι, πλέον, στη μεγάλη τους πλειοψηφία, αυτοί που διαμορφώθηκαν μέσα στο άνανεωτικό ρεύμα. Τί συμβαίνει όμως; Οι άνθρωποι γίνονται θεσμοί. Και δέν ξέρω πώς συμπεριφέρονται όταν γίνονται θεσμοί. Οι άνθρωποι όταν γίνονται ομάδες. Και δέν ξέρω πώς συμπεριφέρονται όταν γίνονται ομάδες. Οι άνθρωποι γίνονται έξουσίες. Και δέν ξέρω πώς συμπεριφέρονται όταν γίνονται έξουσίες. Έκείνο που ξέρω είναι πώς παρότι υπάρχουν δυνατότητες νά εισαχθεί ή έρευνα στην πανεπιστημιακή διδασκαλία, τά βήματα είναι δειλά και έξαρτώνται από συγκεκριμένα άτομα, όχι από συλλογικές όμοθυμίες».

14. Έ. Γαζή, ό.π. Ξενίζει, βέβαια ή περί «λογοκρισίας» αίχμη από τις σελίδες της έφ. *Τό Βήμα*.

Ἡ Ἱστορία γίνεται μιά περιπέτεια «πολλαπλῶν ἀφηγήσεων», ὅπου οἱ ἴδιες οἱ πηγές ἀναγορεύονται σέ «ἀφηγητές» οἱ ὅποιοι διαθέτουν, ὡς ἐκ τῆς θέσεώς τους, τό τεκμήριο τοῦ ἀληθοῦς. Τά γραμμένα χαρτιά, αὐτά τά μεταμοντέρνα φετιχ, ζωντανεύουν, λοιπόν, καί «ἱστοροῦν», σάν τό ξύλινο ἐκεῖνο τραπέζι στόν πρῶτο τόμο τοῦ *Κεφαλαίου* τό ὁποῖο, καθὼς γράφει ὁ Μάρξ, ἀρχίζει «νά πατάει κάτω μέ τό ξυλένιο του κεφάλι καί νά γεννοβολᾷ φαντασιοπληξίες πῶς θαυμαστές κι ἀπό τό ἄν ἀρχίζε νά χορεύει στά καλά καθούμενα». ¹⁵ Ἀφήνουν λοιπόν τή χάρτινη ὄντοτήτά τους νά πέσει στήν ἀγκαλιά τοῦ κάθε ἀναγνώστη καί, ἀπαντώντας στή ματιά του, νά μαρτυρήσει γιά τήν ἀλήθεια τους. Κάθε ματιά καί ἀνάγνωση, κάθε ἀνάγνωση καί ἀλήθεια. Μ' αὐτόν τόν τρόπο, ἡ κατανόηση τῶν συμπεριφορῶν καί τῶν γεγονότων – περί τῶν ὁποίων μαρτυροῦν οἱ πηγές – παραδίδεται σέ κάθε εἶδους ἀναδρομικές ἐρμηνείες καί ἀξιολογήσεις.

Ἐν τέλει, οἱ ιστοριογράφοι τοῦ μεταμοντερνισμοῦ ἐπιχειροῦν νά νομοποιήσουν τό ἐγχείρημά τους στούς ὁμοτέχνους τους, δηλώνοντας ὅτι πασχίζουν νά φτιάξουν ἀναχώματα γιά νά ἀντιμετωπίσουν τίς θετικιστικές παλίρροιας πού – καθὼς λένε κι ὅπως, ὄντως, συμβαίνει – πνίγουν στίς καταστατικές τους δεβαιότητες τήν «ἱστορία-πρόβλημα». ¹⁶ Καί μέ τήν ἐπίκληση τέτοιων ἀγαθῶν προθέσεων, οἱ «μεταμοντέρνοι» καταπατοῦν τελικά ὁλόκληρα πεδία τῆς ιστοριογραφίας, ὅπως, γιά παράδειγμα, τή μικροῖστορία, τήν προφορική ἱστορία ἢ τήν ἱστορία τῆς ιστοριογραφίας. Χρειαζόνται «ἐργαλεῖα» καί μιά «θεωρία» γιά νά θεμελιωθεῖ αὐτή ἢ κατασκευῆ. Σπαράγματα λειτουργισμοῦ, ὑπολείμματα στρουκτουραλισμοῦ, κληροδοτήματα σκληροῦ θετικισμοῦ τοῦ 19^{ου} καί τῶν ἀρχῶν τοῦ 20^{ου} αἰῶνα, ὀλίγη μικροκοινωνιολογία, ὀλίγη κοινωνική ἀνθρωπολογία, ὀλίγη γλωσσολογία κι ὅλα αὐτά μαζί προσφέρουν ἕνα ἐκλεκτικό ἀμάλγαμα «ἐργαλείων» πού τό μοναδικό τους «συνθετικό πλεονέκτημα» εἶναι ὅτι μαλῶνουν μεταξὺ τους. Κι ἀκόμα, οἱ ιστοριογράφοι τοῦ μεταμοντερνισμοῦ, περιδιαβάζοντας τά χωράφια τῶν φιλοσόφων καί κορφολογώντας παραπομπές, ἐπιχειροῦν νά συναρμολογήσουν μιά νέα ἐκλεκτική «θεωρία», δηλαδή νά καταστήσουν «θεωρία» τήν πρακτική τοῦ ἐκλεκτικισμοῦ. Σέ ὅ,τι, λοιπόν, ἀφορᾷ τά «ἐργαλεῖα» καί, κυρίως, τή «θεωρία» παρεισφρέουν σειρές παρανοήσεων πού, ἂν τίς πάρουμε τοῖς μετρητοῖς, διαρρηγνύουν κάθε σχέση τῆς «μεταμοντέρνας» ιστοριογραφίας ἀκόμα καί μέ τίς ρηχές τῆς ἀναφορές. ¹⁷

Νά ἐπιστρέψουμε, ὁμως, στό πρόβλημα τῶν πηγῶν. «Ἡ συμβατική διάκριση ἀνάμεσα στίς πρωτογενεῖς καί τίς δευτερογενεῖς πηγές δέν ἔχει τόσο μεθοδολογικό ὅσο τεχνικό ἐνδιαφέρον. Μποροῦμε νά ταξινομήσουμε μιά ἐνότητα ἐγγράφων στή βάση τῆς ἐποχῆς πού συντάχθηκαν, ἀλλά τά ἐγγραφα αὐτά δέν ἀποτελοῦν

αὐτονόητα ἕνα ἀνοικτό παράθυρο πρὸς τό παρελθόν. Εἶναι ἀπλῶς διαμεσολαβημένες ἀναπαραστάσεις του, σχόλια πάνω σέ ἕνα πραγματικό παρελθόν πού κάποτε ὑπῆρξε ἀλλά σήμερα ἀπουσιάζει». ¹⁸

Ποῦ ἀκριβῶς ἐγκτεται ἡ «διαμεσολάβηση»; Ἄν κατανοῶ ὀρθά τόν πυρήνα τοῦ «κριτικοῦ» ἐπιχειρήματος τοῦ «μεταμοντέρνου ἱστοροῦς», ἡ διαμεσολάβηση ἀφορᾷ τόσο στήν περί «ἀξιολογημένου» ἀντίληψη τῶν ιστορικῶν ὑποκειμένων πού γράφουν ἢ πού διασώζουν κείμενα ὅσο καί στή ματιά τοῦ ἱστορικοῦ ὁ ὁποῖος, ὀργανώνοντας ἢ ἐπεξεργαζόμενος τά τεκμήρια, ἀποδεσμεύει ἀπό τίς πληροφορίες «ἐρμηνευτικά πλαίσια» τοῦ παρελθόντος καί τά ἐντάσσει σέ νέα «ἐρμηνευτικά πλαίσια» τοῦ παρόντος, πού ἔχουν νά κάνουν μέ τήν κατανόηση καί πού, ὡς τέτοια, ὑπόκεινται στόν ἔλεγχο τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας. ¹⁹ «Ἐρμηνευτικά πλαίσια». Ἄν δέν δοῦμε τί διακρίνει τά πρῶτα ἀπό

15. Κ. Μάρξ, *Τό Κεφάλαιο. Κριτική τῆς Πολιτικῆς οἰκονομίας*, Σύγχρονη Ἐποχή, Ἀθήνα 1978, τ. Α', σ. 84.

16. «Ἡ ἱστορία-πρόβλημα, ἡ ὁποία ἐνώνει τά πολιτισμικά μέ τά οικονομικά, τό δίκαιο μέ τήν κοινωνία, τήν ἰδεολογία μέ τίς κοινωνικές πραγματικότητες, καί πού ἔχουν ἐνιαίους ἀνθρώπινους φορεῖς εἶναι κάτι λιγότερο συνηθισμένο ἀπό ὅσο θά θέλαμε καί ἀπό ὅσο ἐπιδιώξαμε». Φ. Ἡλιοῦ, ὁ.π.

17. Θά βρεῖ κανεῖς ὑποσημειωμένα καί ἀτάκτως ἐρμηνευμένα ὀνόματα πού διαγράφουν ἕνα εὖρος στοχασμοῦ τό ὁποῖο διαπερνᾷ ἀδιαβάθμιτα τοῦς βασικούς κόμβους στό ἴνδεξ τῆς ἱστορίας τῶν ἐπιστημῶν καί τῶν ἰδεῶν τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα. Ἡ «κριτική» τῶν «μεταμοντέρνων» περιορίζεται στήν ἐκλεκτική παράθεση «ὀνομάτων», κι ἔτσι δέν ὀδηγεῖ παρά στήν παραγωγή «κριτικοῦ» θορύβου.

18. Χ. Ἐξερτζόγλου, ὁ.π.

19. «Οἱ πληροφορίες εἶναι ἐνταγμένες σέ ἐρμηνευτικά πλαίσια ἀπό τή στιγμή τῆς ἀποδέσμευσής τους», γράφει γιά νά στηρίξει τά ἀνωτέρω ὁ Ἄ. Λιάκος (= ὁ.π., σ. 269) παραπέμποντας στόν Σ. Ἀσδραχά. Ἰδού, λοιπόν, ἡ ἀένη διαμεσολάβηση. Τά κείμενα ἀναφορᾶς (= Σ. Ἀσδραχᾶς, *Ἱστορικά ἀπεικάσματα*, Θεμέλιο, Ἀθήνα 1995, σ. 49-55, 105-111) ὀμιλοῦν ὄντως περί «διαμεσολαβήσεων» καί «ἐρμηνευτικῶν πλαισίων». Μόνο πού οἱ ἐννοίες αὐτές ἀφοροῦν στήν ἀποδέσμευση τῆς διάρκειας καί τῶν κωδίκων μᾶς «γραμματικῆς τῶν πολιτισμῶν», ὅπως θά τό ἔλεγε ὁ Φ. Μπρωντέλ. Χωρίς τήν ἀνάδειξη αὐτῶν τῶν περιορισμῶν, οἱ μαρτυρίες χάνουν τήν ἱστορικότητά τους, γίνονται «κείμενα» ἐλευθερωμένα ἀπό τή συνάφεια παραγωγῆς τοῦς καί, ἄρα, πρόσφορα σέ κάθε λογῆς ἐρμηνεία καί χρήση. Δέν εἶναι «ἐλεύθερη», ὁμως ἡ ἀνάγνωση τῶν πηγῶν. «Ἡ σημασία τῆς λέξης εἶναι ὀλοκληρωτικά προσδιορισμένη ἀπό τή συνάφειά της. Τελικά, ὅσες συνάφειες, τόσα δυνατά νοήματα. Ὡστόσο ἡ λέξη δέν παύει παρ' ὅλα αὐτά νά εἶναι μία» (= Paul Watzlawick, *La réalité de la réalité. Confusion, désinformation, communication*, Seuil, Παρίσι 1978, σ. 16). Κατανόηση, πρῖν ἀπ' ὅλα, σημαίνει ἀποδέσμευση τῆς συνάφειας παραγωγῆς τοῦ νοήματος, ἀνασύσταση, δηλαδή, τῶν ιστορικῶν ὄρων κωδικοποίησης τῶν

τά δεύτερα, η διάκριση ανάμεσα σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές ανάγεται, όντως, σε τεχνικό ζήτημα. Συνεπώς, το «άρχειο» καθίσταται οργανικό μέρος της εκάστοτε ερμηνευτικής πρόδρασης που «ύπαγορεύει» τη συγκρότησή του κι έτσι, εν τελευταία ανάλυση, κάθε αρχειοθετημένη πληροφορία δεν υφίσταται πλέον παρά ενσωματωμένη στα εκάστοτε περί αληθείας «θεοπίσματα» της ιστοριογραφίας. Υπάρχει μιά απόχρωση πραγματικής εμπειρίας σ' αυτή τη σκέψη.

Οι «ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΟΙ» επισημαίνουν ότι, ακόμα και η ίδια η σύσταση αρχειακών σωμάτων, τά οποία «αποκορυσταλλώνονται εντός όρισμένου συμβολικού συστήματος»,²⁰ ύπαγορεύεται από μέριμνες που, σε τελευταία ανάλυση, άφορούν στα διανοητικά εργαλεία της κατανόησης. Συνεπώς, στο άρχειο, εκτός από τό υλικό, απόκειται και η ματιά του αρχειοθέτη. Μέ άλλα λόγια, τό άρχειο είναι καταστατικά ύποθηκυσμένο στην περί αληθείας αντίληψη του τελευταίου. Αυτά, βεβαίως, τά περιγραφικά τά ξέρουμε ήδη, περισσότερο από έναν αιώνα τώρα κι επειδή τά ξέρουμε, η σύγχρονη λογική οργάνωση των αρχείων διαθέτει πλέον διελκιδες που διασφαλίζουν σε μεγάλο βαθμό τις ταξινομήσεις από την ύποκειμενική ματιά του αρχειονόμου. Δεν πρόκειται όμως περί αυτού. Προχωρώντας οι «μεταμοντέρνοι» και λέγοντας ότι η διάκριση των τεκμηρίων, του άρχειου, των αναγνώσεων, των χρήσεων και των ερμηνειών «δέν έχει παρά τεχνικό χαρακτήρα», άφαιρούν διά παντός τόν ιστορικό χρόνο και την ιστορική διαφορά από τις θεμελιώδεις μέριμνες του ιστορικού και, συνακόλουθα, προσβάλλουν την ίδια την ιστορικότητα του άρχειου. Εύτυχως, δέν διδάσκειται ακόμα στα ΑΕΙ συστηματοποιημένη «μεταμοντέρνα αρχειονομία».

Κάπως έτσι, άκροπατώντας εκλεκτικά σε ράκη καθ' όλα θεμιτών επιστημονικών προτάσεων, άρθρώνεται η «μεταμοντέρνα» θέαση των πηγών. Μέ ρετάλια παραπομπών ύφαινετα μιά φανταχτερή κουρελού που όνομάζεται «άνανέωση των εργαλείων και της μεθόδου». Μόνο που τά ρετάλια έχουν άπολέσει κάθε κόμπο που τά συνδέει μέ τό έννοιολογικό σύστημα από τό όποιο ξεριζώθηκαν. Καί δι' αυτού του τρόπου, μεταξύ τυρού και άχλάδου, άκυρώνεται η καταστατική μέριμνα κάθε επιστημονικού έγχειρήματος να συνδέει άυστηρά και συστηματικά τις έννοιες που τό ύπηρετούν. Έτσι, λοιπόν, κάθε πρόταση άποκτά «δικαίωμα» να έγγράφεται ισότιμα στα έννοιολογικά «άρχεια» των επιστημών, δίχως να πληροί τό τεκμήριο της έγκυρης σύνδεσης της μέ τό θεωρητικό σύστημα στο όποιο διεκδικεί να ενσωματωθεί. Η «θεωρία» γίνεται παίγνιο δίχως έσωτερικούς καταστατικούς κανόνες. «Άπελευθερώνοντας» τις έννοιες από τά «δεσμά» που τις κρατούν συνδεδεμένες μέ τη θεωρητική τους συνάφεια, διαχειρίζονται «ποιητικά» την οργάνωση της διαφοράς και τό παράδειγμα της όμοιότητας. Θεωρώντας «δικαίωμα» την κατάλυση των λογικών επιπέδων στο έσωτε-

ρικό του έπιχειρήματος κι επικαλούμενοι την έξωτερική «κοινή λογική», προσπαθούν να νομιμοποιήσουν τις θεωρητικές τους περιπλανήσεις ως παιγνίδια της μεταφοράς και της μετωνυμίας. Έτσι, έχοντας καταλύσει κάθε σύστημα αναφοράς και έλέγχου, μπορεί κανείς να άποφανθεί δικαιωματικά ότι «η συμβατική διάκριση ανάμεσα στις πρωτογενείς και τις δευτερογενείς πηγές δέν έχει τόσο μεθοδολογικό όσο τεχνικό ένδιαφέρον».

Το τεκμήριο, λοιπόν, φθάνει στον ιστορικό διά μέσου «πολλαπλών αναγνωστικών πράξεων». Οι πράξεις αυτές «συγκροτούν μιά κοινωνική διαδικασία, η όποία, μέ τη σειρά της, έλαχιστοποιεί την καταστατική άυθαιρεσία της ιστορίκευσης του παρελθόντος που περιγράφει η μεταμοντέρνα θεωρία. [...] Η διάχυση των σχέσεων, τις όποιες δομεί τό παρόν μέ τό παρελθόν σε ποικίλες κοινωνικές και πολιτισμικές πρακτικές, δέν είναι μονόπλευρη. Μέ τις ίδιες πρακτικές τό παρόν στέλνει μηνύματα προς τό παρελθόν, μέ τη μορφή έρωτημάτων, έξερευνήσεων, ανακλήσεων, και τά έπανασυλλαμβάνει ως άπαντήσεις έμβαπτισμένες στο παρελθόν. Η ένθύμηση και η έξιστόρηση του παρελθόντος σημαίνει να θέτει κανείς σε τάξη και να συνδέει ό,τι θεωρείται ότι ανήκει στο παρελθόν. Τό παρελθόν, για να γίνει αντικείμενο μνήμης και ιστορίας χρειάζεται να έννοιολογηθεί, να κειμενοποιηθεί και να άποκτήσει διάρθρωση. Μέ τόν τρόπο αυτό, τό παρελθόν συνεχώς αλλάζει. Αλλάζει στο εκάστοτε παρόν και συνυφαίνεται μέ τό μέλλον, γιατί κάθε πράξη του παρόντος έχει προθετικότητα η όποία βασίζεται στην παροντική αντίληψη του μέλλοντος».²¹

σημασιών. Αυτό είναι που, επί παραδείγματι, δέν μπορεί να κάνει ο κ. Χριστόδουλος, όταν μιλάει για τις Διδαχές του Κοσμά του Αίτωλου. Και σ' αυτό διαφέρει ο λόγος του επαγγελματία ιστορικού από τόν εκάστοτε ιδεολόγο που θηρεύει «κειμενικές» αλήθειες, για να τις επισυνάψει ως «τεκμήρια» στις λογής-λογής ιδεολογικές κατασκευές.

20. Α. Λιάκος, ό.π., σ. 270.

21. Α. Λιάκος, ό.π., σ. 271. Να αναδιατυπώσουμε, περισσότερο άυστηρά και συγκεκριμένα, την «κεντρική ιδέα» που μπορεί κανείς καλοπροαίρετα να κρατήσει από αυτόν τόν προβληματισμό: «Εκεί όπου τελειώνει η θεωρητική άναξήτηση, στην πραγματική δηλαδή ζωή, εκεί άρχίζει και η πραγματική επιστήμη, η έκθεση της πρακτικής δραστηριότητας, της πρακτικής πρόδρασης και εξέλιξης του ανθρώπου. Μέ την έκθεση της πραγματικότητας, οι έννοιες που άξιώνουν την άυθυπαξία τους, χάνουν τη λογική συνάφεια της ύπαρξής τους. Έννοιες, λόγου χάριν, όπως «πληθυσμός», «έργασία», «καταμερισμός της εργασίας», «έπικοινωνία», «άνταλλαγή», «γλώσσα», «κεφάλαιο» κλπ., άκριβως επειδή είναι άφηρημένες, μπορούν να ισχύουν για όλες τις εποχές [...] ωστόσο, στο πλαίσιο του καθορισμένου χαρακτήρα αυτής της άφαίρεσης συνιστούν οι ίδιες [...] προϊόν ιστορικών σχέσεων και έχουν την πλήρη τους ισχύ

Ἄν ἔχω κατανοήσει πλήρως καί στό σύνολό του τόν συλλογισμό – καί διαφωνώντας τόσο μέ τήν ἄποψη ὅτι τό παρελθόν εἶναι οἱ ιστορικές παραστάσεις περί τοῦ παρελθόντος ὅσο καί μέ τό ἐπιχείρημα περί «ἐλαχιστοποίησης τῆς καταστατικῆς αὐθαιρεσίας τῆς ιστορίκευσης τοῦ παρελθόντος πού περιγράφει ἡ μεταμοντέρνα θεωρία», ἔχω τήν ἐντύπωση ὅτι, κατά τά ἄλλα, ὁ συγγραφέας παρατάσσει ὑπαινιγμούς περί πραγμάτων αὐτονόητων. Μόνο πού, προκειμένου νά συζητήσουμε γιά αὐτονόητα πράγματα στήν ιστοριογραφία, ὀφείλουμε νά ἐγκαταλείψουμε τίς περιηγήσεις σέ ἀφηρημένους κόσμους καί νά μιλήσουμε γιά τούς ιστορικούς περιορισμούς καί τίς «προθετικότητες» ὑπέρβασής τους στήν ὕλική καί πνευματική ζωή τῶν ἰδίων τῶν ιστορικῶν ὑποκειμένων πού μελετᾶμε. Μή βρίσκοντας κανεῖς πού ἀκριβῶς νά συμφωνήσει ἢ νά διαφωνήσει «γενικῶς» μέ τό πνεῦμα τῆς πρότασης, μπαίνει στόν πειρασμό νά ψαύσει τή σάρκα της· νά πάρει, δηλαδή, τίς διατυπώσεις τοῖς μετρητοῖς. Ἐκεῖ, λοιπόν, βρίσκουμε τό «παρόν» καί τό «παραελθόν», δίκην ὑποκειμένων, νά «δημιουργοῦν σχέσεις» μεταξύ τους, νά «στέλνουν μηνύματα καί ἐρωτήματα» τό ἓνα στό ἄλλο. Σχῆμα λόγου, ἀσφαλῶς. Ὡστόσο, μέσω τῆς «καλολογικῆς» χρήσης τοῦ μεταφορικοῦ λόγου, τά στρώματα τοῦ χρόνου «ὑποστασιοποιοῦνται, ἐννοιολογοῦνται, κειμενοποιοῦνται, ἐμβαπτίζονται τό ἓνα στό ἄλλο», «ἀποκοτῶν διάρθρωση» καί «ἀλλάζουν». Καί, ἄξαφνα, ἐνῶ καλούμαστε νά συζητήσουμε γιά τήν ἱστορία, καταλήγουμε νά φλυαροῦμε περί «σχετικοποιημένων ἐννοιῶν», οἱ ὁποῖες ὑποκαθιστοῦν τίς ιστορικές πραγματικότητες, ἐκτοπίζον τά ὑποκείμενα τῆς ἱστορίας, παίρνουν τόν λόγο ἐν ὀνόματί τους καί, μέ τή δύναμη τῶν λέξεων,

γίνονται «οἱ ἱστορίες» ἢ, ἀλλιῶς, οἱ ἀφηγήσεις πού κόβουν «τόν ἄνθρωπο σέ φέτες» ἰσότητων καί αὐτοτελῶν ἀληθειῶν.²²

Ὑποστασιοποιημένο, λοιπόν, «τό παρελθόν» διδάσκει «τό παρόν» καί διδάσκεται ἀπό «τό μέλλον». Κι ἔτσι πλέον οἱ πεθαμένοι δέν βασανίζονται ἀπλά τούς ζωντανούς μά παιδεύονται ἀναδρομικά κι οἱ ἴδιοι ἀπό τίς ἐγνοιες τῆς κατοπινῆς ζωῆς, ἀλλάζουν καί ἐκπολιτίζονται, βρίσκουν, ἐν τέλει, κώδικες νά ἐπικοινωνοῦν κάνοντας, ἄς θυμηθοῦμε πάλι τόν Μάρξ, τά φλιτζάνια νά δονοῦνται στό τραπέζι τοῦ ιστορικοῦ καί νά τοῦ ὑπαγορευοῦν «ἀφηγηματοποιημένες» ἀλήθειες «τοῦ παρελθόντος».

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ νεκροί «ζοῦν» καί μετά τόν θάνατό τους. Κοιτοῦν τούς ζωντανούς καί τούς ἐλέγχουν, τούς τραβοῦν ἀπ' τό ποδάρι στόν ὕπνο ἢ στό ξύπνιο, τούς χαϊδεύουν ἢ τούς τρομοκρατοῦν, μέχρι καί πού φτάνουν νά μιλοῦν ἀπό τό στόμα τους. Οἱ νεκροί, δηλαδή, ἔχουν σημαίνουσα παρουσία στόν κόσμο τῶν ζωντανῶν. Μόνο πού, ὡς ἀμετάκλητα πεθαμένοι, δέν μποροῦν ν' ἀλλάξουν ἀναδρομικά οὔτε τόν δικό τους κόσμο οὔτε τό παρελθόν τῶν ἐπιγόνων τους. Αὐτό τό παρελθόν, τό βασίλειο τῶν πεθαμένων, βρίσκεται τελεσίδικα ἀποτυπωμένο στά ἔργα τῶν ἀνθρώπων πού τό παρήγαγαν. Τό ἀπαντᾶμε, ἐνίοτε τροποποιημένο, στά

μονάχα γι' αὐτές τίς σχέσεις καί μέσα σ' αὐτές». Μάρξ Κ., *Βασικές Γραμμές τῆς Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*, (Grundrisse), Στοχαστής, Ἀθήνα 1989-90, τ. I, σ. 69 κ.ε.

22. L. Febvre, *Pour une histoire a part entière*, S.E.V.P.E.N., Παρίσι 1962, σ. 852.

ἔργα ἐκείνων πού τό κληρονόμησαν γιά νά τό περιοώσουν, νά τό ἔνταφιάσουν ἢ νά τό ἐνσωματώσουν στόν δικό τους κόσμο. Καί τό βρῖσκουμε, ἀσφαλῶς, ἀφομοιωμένο στήν κατοπινή δραστηριότητα τῶν ἐπιγόνων, στούς ἐν προβάσει ὑλικούς καί πνευματικούς τους πολιτισμούς. Αυτό τό δεύτερο δέν εἶναι, ὅμως, «τό παρελθόν». Συνιστᾶ μιά παροῦσα, προϊῶσα καί ἐνεργό διάσταση τῆς διάρκειας, ταυτόσημη μέ τήν ἐνεργό ὑπαρξη τῶν κοινωνιῶν. Καί, κατά τοῦτο, ἀποτελεῖ ἕνα ἀπό τά ὑλικά μέ τά ὁποῖα κάθε κοινωνία οἰκοδομεῖ ἰστοτελῶς τό παρόν της καί τίς παραστάσεις τοῦ μέλλοντος.

Ἄς παραμείνουμε σέ μερικά ἀκόμα τετριμμένα.²³ Ἀσφαλῶς, ἡ «ἀντικειμενικότητα» τοῦ ιστορικοῦ ὑλικοῦ συνιστᾶ ἱστορικό πρόβλημα. Ὁ ἱστορικός, τοποθετώντας ἀπέναντί του τεκμήρια καί μαρτυρίες ὡς «ἀντικείμενα» μελέτης, ἐγκαθιδρύει πεδία διαλόγων ἀνάμεσα σέ διαφορετικές γλῶσσες, ιδέες καί κόσμους. Εἴτε ἔχει συνείδηση τοῦ γεγονότος εἴτε ὄχι, ὁ ἱστορικός δαίνει τή φωνή του στίς πηγές καί ἡ διαμεσολάβηση αὐτή εἶναι ἀπόλυτος ὅρος γιά νά ἀποδεσμευτοῦν πληροφορίες ἀπό τά τεκμήρια. Μελετοῦμε τό ὑλικό μεταφράζοντάς το στή γλώσσα μας καί οἱ κώδικες τῆς γλώσσας αὐτῆς μᾶς οἰκειώνουν μέ τό παλιό. Μελετᾶμε τήν παραγωγή τῆς ἱστορίας, τήν ἀλλαγὴ πού, ὅταν γίνεται λόγος καί ἀποτυπώνεται στά τεκμήρια, εἶναι ὑποθηρευμένη στίς συνέχειες πού σπάει. Στό ἐπίπεδο τοῦ καταγεγραμμένου λόγου οἱ διαθλάσεις τῆς μπρωντελιανῆς ἀντίληψης γιά τή διάρκεια προσλαμβάνουν καλειδοσκοπικές διαστάσεις. Ἄς ἀποδεχτοῦμε τή δυσκολία. Ἡ ἀνάδειξη τῆς συνεκτικότητας καί τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς τῶν συμπεριφορῶν γιά τίς ὁποῖες μαρτυροῦν οἱ πηγές ἀπαιτεῖ ἐρμηνευτικές προσεγγίσεις οἱ ὁποῖες προϋποθέτουν ἕνα ἐγγεῖρημα πού, στήν πραγματικότητα, εἶναι ἀδύνατο: τήν ἀνασύσταση τοῦ σημασιολογικοῦ σύμπαντος πού συνέχει στό ἐσωτερικό τῆς μαρτυρίας τήν τάξη τοῦ βιώματος καί τήν τάξη τοῦ λόγου. Ἦδη, ὅμως, μιλάμε γιά «στρώματα χρόνου» καί γιά «ἐπίπεδα αἰτιότητας».

Γνωρίζουμε ὅτι ἡ λογική ἀνασύσταση τοῦ συνόλου τῆς βιωμένης πραγματικότητας εἶναι ἀνέφικτη χωρίς τεράστια ἀπώλεια πληροφορίας. Ἡ ἔρευνα μοιάζει λοιπόν παιδευμένη στήν πρακτική ἀδυναμία πλήρους ἀνασύστασης τῆς πολυπλοκότητας μέσα στήν ὁποία παρήχθησαν τά τεκμήρια. Σ' ἕνα ὀρισμένο ἐπίπεδο τῆς ἀφαίρεσης μποροῦμε, ὥστόσο, νά συγκροτήσουμε ἐρμηνευτικά πλαίσια τά ὁποῖα νά ἐπιτρέπουν τήν ἀνασύσταση μηχανισμῶν ἢ τή συγκρότηση καί ὀργάνωση σωμάτων τεκμηρίων πού ἀναδεικνύουν κανονικότητες, ἀσυνέχειες καί τομές. Καί κάθε φορά ὁ ἱστορικός, ἀποδεσμεύοντας τίς παλιές ἐρμηνείες τοῦ κόσμου, τοῦς οικονομικούς καί διανοητικούς μηχανισμούς στούς ὁποίους ἀναφέρονταν, ἀναμετράται μέ τίς ἐρμηνευτι-

κές δυνατότητες τῶν διανοητικῶν τοῦ ἐργαλείων. Καί τότε, ἐκεῖ ὅπου συλλαμβάνει τοῦς μηχανισμούς τῆς κανονικότητας, μέσα σ' αὐτούς τοῦς ἴδιους μηχανισμούς ἀνακαλύπτει τή δυναμική τῆς ἀλλαγῆς καί τῆς ἀσυνέχειας.

Πῶς νά κατανοήσουμε διά τῶν τεκμηρίων τή σταθερότητα, τήν ἀδράνεια καί τήν ἀσυνέχεια; Γιά τά ἀνθρώπινα σύνολα πού μελετᾶμε ἡ οἰκείωση μέ τό καινούργιο ἀπαιτεῖ τή μεταγραφὴ κάθε μεταβολῆς σέ ὄρους τῆς τάξης τοῦ κόσμου πού τήν ὑποδέχεται. Ἡ ἀλλαγὴ παράγεται ὑποβάλλοντας στήν «ἐπικράτεια τῶν σημείων» νέους νοηματικούς περιορισμούς, πού διαρρηγνύουν κατεστημένες συμβολικές συνάψεις. Οἱ παλιές λέξεις, καθὼς ἔγραφε ὁ Μάρκ Μπλόκ, συνεχίζουν νά βρῖσκονται στά χεῖλη τῶν ἀνθρώπων, ἀλλά ἀποκοτοῦν σημασία πού ἀπομακρύνεται ὀλοένα ἀπό τήν ἀρχική. Ἐκεῖνο πού οἱ ἀνθρώποι ἐμμένουν νά βλέπουν ὅτι παραμένει σταθερό, γίνεται ὄχημα τῆς ἀλλαγῆς. Ὅπου ὁ χρόνος φυλακίζεται καί ἡ ἱστορία παγώνει, στίς λέξεις, στούς μύθους, στίς ἐκδηλώσεις τοῦ καθημερινοῦ, ἐκεῖ παράγεται ἡ οἰκείωση μέ τό νεοτερικό καί τό ρηξικέλευθο, ἡ μεταγραφὴ τους σέ ὄρους τῆς τάξης τοῦ κόσμου πού τό δεξιῶνεται.²⁴

Ἐν τέλει, στήν κοινή ἀντίληψη ἢ ὁποῖα διαμορφώνεται στό ἐσωτερικό τῶν πολιτισμῶν, ὁ κόσμος καί ὁ λογισμός ἐπὶ τοῦ κόσμου ἀλλάζουν μοιάζοντας ἀμετακίνητοι καί σταθεροί σέ κληροδοτημένες ἀρχές καί ἀξίες. Σ' αὐτές καταφεύγουν οἱ ἀνθρώποι γιά ν' ἀποκτήσουν τή βεβαιότητα πού ἀπαιτεῖ ἡ νοηματοδότηση καί ἡ ἀποτίμηση ὅσων συμβαίνουν καί ἀλλάζουν στή ζωή τους. Ἡ συνέχεια ἀνακαλεῖται μηχανικά μέ τήν ἐλαφρότητα τοῦ καθημερινοῦ, φωλιάζει στούς μύθους, στίς τελετουργίες τῆς εὐσέβειας, τῆς γέννας ἢ τοῦ θανάτου, στά πανηγύρια καί τοῦς γάμους, διαχέεται στίς ἐκδηλώσεις τοῦ κανονικοῦ καί τοῦ ἐξαιρετικοῦ, στίς παραστάσεις τοῦ χθές, τοῦ σήμερα καί τοῦ αὔριο. Οἱ ἐκδηλώσεις αὐτές μοιάζουν νά ἀντιστέκονται στήν ἀλλαγὴ παγώνοντας τήν ἱστορία. Πιό ἐκδηλα ὅμως, ἡ συνέχεια παρουσιάζεται στή σταθερότητα τῶν λέξεων πού συνθέτουν τίς γραπτές πηγές. Τά κείμενα δείχνουν νά φυλακίζουν μέσα τους τήγματα χρόνου. Ποιοῦ χρόνου, ὅμως; Τοῦ χρόνου τῆς μνήμης, τῆς γραφῆς ἢ τῶν κατοπινῶν χρόνων, ἐκείνων πού ἀφοροῦν στίς ἀναγνώσεις, τίς ἱστοριογραφικές διαμεσολαθήσεις καί τίς ἐρμηνευτικές ἀνασημασιοδοτήσεις; Πῶς λύνεται τό

23. Γιά τήν ἀνάπτυξη πού ἀκολουθεῖ, βλ. Ν. Θεοτοκᾶς, ὁ.π., σ. 30 κ.ε.

24. Φοβᾶμαι ὅτι, στό πλαίσιο τῆς πραγματικῆς ἱστοριογραφικῆς παραγωγῆς – τουλάχιστον στήν Ἑπιρωτική Ἑυρώπη – ὅλοι αὐτοί οἱ προβληματισμοί ἔχουν ἤδη διατυπωθεῖ συστηματικά ἀπό τήν ἐποχὴ τοῦ μεσοπολέμου. Κι ἔτσι σήμερα βρισκόμαστε νά συζητᾶμε σοβαρά γιά πράγματα πού θά ἔπρεπε νά ἀποτελοῦν τήν ἐγκύκλιο παιδεία κάθε ἱστορικοῦ.

πρόβλημα αναγνώρισης της διάρκειας σ' ένα, ἄς ποῦμε, φορολογικό κατάστιχο, σέ μία απογραφή ἢ σέ ένα χρονικό;

Δεν ἔχουμε τρόπο νά διαχειριστοῦμε τό πρόβλημα ἄν δέν ἀφήσουμε κατά μέρος τίς εὐκολίες καί τήν πολυσημία τοῦ μεταφορικοῦ λόγου κι ἄν δέν δεσμεύσουμε τήν κατανοητική πρόβαση στό ὄριο πού θέτει μέ αὐστηρότητα ἢ διάκριση ἀνάμεσα στήν ἐπιστήμη, στά ρεύματα ἰδεῶν καί στήν «κοινή λογική».²⁵ Αὐτό ἀκούγεται συντηρητικό στούς «μεταμοντέρνους ιστορικούς». Νομίζουν ὅτι παρακάμπτουν τό πρόβλημα τῆς διάρκειας καί ὅτι ξεπερνοῦν τίς «περιοριστικές» ἀγκυλώσεις τοῦ ὀρθολογισμοῦ ἀποφαινόμενοι ὅτι καί ἡ ἐπιστήμη καί ἡ κοινή λογική συγκλίνουν στό ὅτι καί οἱ δύο ἀποτελοῦν τρόπους «ἀφηγηματοποίησης» τῆς ἐμπειρίας. Τό ἐπόμενο βῆμα ἐπεῖτα ἀπό αὐτήν τήν ἀνθρακίδα εἶναι ἡ διεκδίκηση μᾶς «ἀδιαμέσολάβητης» ὁμογενοποίησης τῶν σημειωτικῶν συστημάτων σ' ένα ἀδιαβάθμιτο καί χωρίς λογικές συσχετίσεις πλαίσιο, πού τό ὀρίζουν ὡς «ἡ κειμενική φύση τοῦ ἀρχείου». Ὅ,τι διαθέτει αὐτή τή «φύση» ἀπόκειται αὐτοδικαίως «στό ἀρχεῖο». Καί, ἄρα, στό «ἀρχεῖο» ἀφομοιώνονται ἰσότημα τόσο τό τεκμήριο ὅσο καί οἱ διαδοχικές ἀναγνώσεις του.

Μέ λογικές ἀλχημείες ὅπως οἱ ἀνωτέρω, στέλνονται «ὄλα», μαρτυρίες καί ἐρμηνεῖες φύρδην-μίγδην «στό ἀρχεῖο», ὅπου πλέον ἡ μέριμνα τῆς ἐπιστήμης περιορίζεται στό νά διατηρεῖ, διά τῆς «θετικῆς μεθόδου», τόν κατάλογο εἰσερχομένων. Μετά τήν πλύση καί τό σιδέρωμα, στό ένα ράφι τακτοποιοῦνται κατά χρονολογική/ἡμερολογιακή σειρά «εἰσαγωγῆς»²⁶ τά ὑποκάμισα καί οἱ περί αὐτῶν πραγματείες, στό ἄλλο οἱ περισκελίδες καί ἡ σχετική φιλολογία, στό τρίτο τά στρωσίδια κλπ. Κι ἔτσι, οἱ «μεταμοντέρνοι ιστορικοί» συντάσσουν «γενεαλογικούς» ἢ «ἀρχεακούς» καταλόγους «σχολίων» ἐπί τοῦ πραγματικοῦ (κάθε τεκμήριο εἶναι «σχόλιο»)²⁷ στούς ὁποίους ἐπισυνάπτουν, «ἰσότητα καί δημοκρατικά», καί τά δικά τους «σχόλια». Νά τό ποῦμε μέ τά λόγια πού τό λένε: «Ἄν ἔχουμε κάτι σίγουρο στά χέρια μας αὐτό εἶναι τό σχόλιο τῶν πηγῶν ἢ τῶν ἱστορικῶν πού σχεδόν πάντα ἀπαντοῦν σέ ἄλλα σχόλια. Ἄν σέ αὐτό προσθέσουμε τή μεταφορική ἰδιότητα τῆς γλώσσας ὡς συμβολικοῦ συστήματος καί τίς μετατοπίσεις πού ἐπιφέρει στήν παραγωγή τοῦ νοήματος, ἄν δηλαδή μετακινηθοῦμε ἀπό τίς προθέσεις τῶν σχολιαστῶν πού μέ τή μορφή τοῦ ἐπιστολογράφου, τοῦ διοικητικοῦ ὑπαλλήλου, τοῦ ἱατροῦ, τοῦ ἐμπόρου ἢ τοῦ ἱστορικοῦ δίνουν τό δικό τους νόημα στήν ἐποχή ἢ τό συμβάν πού σχολιάζουν, στίς ἀπρόσωπες δομές τῆς γλώσσας τά πράγματα γίνονται περισσότερο πολύπλοκα. Ἄν ὄλα αὐτά σημαίνουν κάτι αὐτό δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν ἐγγενή σχετικότητα κάθε ἱστορικῆς ἐρμηνείας».²⁸

Ἄν ὄλα αὐτά σημαίνουν κάτι, τοῦτο δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τήν παραδοχή ὅτι οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἱστορικοῦ δέν ἀντέχουν μπροστά στήν πολυπλοκότητα τοῦ προβλή-

ματος πού θέτει τό τεκμήριο. Εἴτε γιά λόγους ραθυμίας, δογματισμοῦ καί ἀνεπάρκειας τοῦ ἐρμηνευτῆ εἴτε γιά λόγους πού ὀδηγοῦν σέ μερικές ἢ καθολικές διαψεύσεις τῶν διανοητικῶν τοῦ ἐργαλείων καί, ἄρα, στήν ἀνάγκη τῆς ἀναστοχαστικῆς τους κριτικῆς. Εἴτε πάλι, ἀπλούστερα καί συνηθέστερα, ἐπειδή στόν κόσμο καί στό σύστημα σκέψης περί τοῦ ὁποῖου μαρτυρεῖ τό τεκμήριο, οἱ ἀντιλήψεις τοῦ ἱστορικοῦ δέν ἔχουν τό ἴδιο βάρος πού ἔχουν στό δικό του νοητικό σύμπαν ἢ δέν ἰσχύουν καθόλου. Καί, συνεπῶς, τό ἐρώτημα πού θέτει ὁ ἱστορικός ἀπέναντι στίς πηγές εἶναι λάθος ἐρώτημα πού μετατρέπει τίς μαρτυρίες σέ θόρυβο.²⁹

Τό πρόβλημα τῶν πηγῶν, ξανά. Νά συνοψίσουμε τούς ὅρους τοῦ «μεταμοντέρνου ἐπιχειρήματος». Ὅ,τι συνιστᾷ ἴχνος τοῦ παρελθόντος εἶναι κατ' ἀνάγκη «ἀφη-

25. Καθώς ἐπισημαίνει ὁ Ἄ. Μπαλτᾶς (= «Ἱστορία τῆς ἐπιστήμης ἐναντι ἱστορίας τῶν ἰδεῶν: μερικές μεθοδολογικές παρατηρήσεις», στό, Γ. Καρῶς (ἐπιμ.), *Ἡ ἐπιστημονική σκέψη στόν Ἑλληνικό χώρο 18ος-19ος αἰ.*, ΚΝΕ-ΕΙΕ, Τροχαλία 1998, 19-26), «ἴδιον τῶν ἐπιστημονικῶν θεωριῶν [...] εἶναι ὅτι αὐτές ἀποτελοῦν σχηματισμούς ὄχι ἰδεῶν ἐν γένει ἀλλά ἐννοιῶν, ἐννοιῶν πού συνδέονται μεταξύ τους μέ τρόπο κατ' ἐξοχήν αὐστηρό, καί μάλιστα, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τίς φυσικές θεωρίες, μέ τρόπο μαθηματικό. Κατά συνέπεια, τό ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ τῆς ἐπιστήμης δέν μπορεῖ παρά νά διαφέρει ἀπό ἐκεῖνο τοῦ ἱστορικοῦ τῶν ἰδεῶν ἔστω κατά τοῦτο καί μόνον: ἄν ἀντικείμενο τοῦ δευτέρου εἶναι οἱ σχηματισμοί τῶν ἰδεῶν ἀδιακρίτως, ἀντικείμενο τοῦ πρώτου εἶναι οἱ συστηματικά συνδεδεμένες ἐπιστημονικές ἐννοιες πού, ὡς τέτοιες, δέν μποροῦν ποτέ νά ἀναχθοῦν σέ ἀπλές ἰδέες».

26. Νά ἐπαναλάβω κάτι πού διαβάσαμε ἀνωτέρω: «Μποροῦμε νά ταξινομήσουμε μιά ἐνότητα ἐγγράφων στή βάση τῆς ἐποχῆς πού συντάχθηκαν, ἀλλά τά ἐγγράφα αὐτά δέν ἀποτελοῦν αὐτονόητα ένα ἀνοικτό παράθυρο πρὸς τό παρελθόν». Χ. Ἐξερτζόγλου, ὅ.π. Τό πρόβλημα, στήν πράξη, εἶναι περισσότερο σύνθετο ἀπό τήν ἀποκατάσταση τῆς ἡμερολογιακῆς συνέχειας στήν σύνταξη τῶν ἐγγράφων. Δέν θέλω νά δγᾶλουμε συμπέρασμα ἀπό μιά ἀποστρόφη τοῦ λόγου, ὡστόσο, μιά παρόμοια ἀναφορά στόν ταξινομητικό αὐτοματισμό ὄχι πλέον τοῦ ἀρχείου ἀλλά τοῦ πρὸς ἐρμηνεία ἀρχεακοῦ ὑλικοῦ ἀπό τόν «μεταμοντέρνο» ἱστορικό μαρτυρεῖ, ἄν μή τί ἄλλο, περί τοῦ «θετικιστικοῦ πνεύματος» πού, πάλι στήν «ἐκλεκτική του θεωρία», ἔχει ἐγκατασταθεῖ στό a priori τῆς «κριτικῆς» ματιᾶς του.

27. Αὐτόθι.

28. Αὐτόθι.

29. Ἡ Κοινωνική Ἀνθρωπολογία μᾶς ἔχει πλουτίσει μέ ἐξαιρετικές μελέτες πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση. Τό ἐνδιαφέρον εἶναι, ἐν προκειμένῳ, ὅτι οἱ «μεταμοντέρνοι ιστορικοί» εἴτε τίς ἀγνοοῦν (πού δέν τό πιστεύω) εἴτε ὅτι δέν κατάλαβαν διαβάζοντάς τις παρᾶ ὅτι, ἄν κάτι εἶναι σχετικό, αὐτό ἀφορᾷ στό διανοητικά μας ἐργαλεῖα.

ηματοποιημένο». Τό ίδιο τό παρελθόν έχει όριστικά χαθεῖ καί τό πρωτογενές τοῦ νόημα έχει διαχυθεῖ δευτερογενεῖς «ἀφηγηματοποιήσεις». Μέ ἄλλα λόγια, οἱ πυραμίδες τῶν Αἰγυπτίων ἢ τῶν Ἴνκας ἢ ὁ Παρθενώνας ἢ τό Κολοσσαῖον ἢ τό Ἰουσεβίτς δέν διατηροῦν τίποτα «ὡς νόημα», παρά διά τοῦ λόγου περί αὐτῶν. Πολύ δέ περισσότερο τά «γραπτά μνημεῖα», πού δέν διαθέτουν ἄλλη αἰσθητή μορφή πέραν τῆς ἄμεσα «κειμενικῆς» τους φύσης. Ὅτι ἀφορᾶ, λοιπόν, στό παρελθόν δέν ὑφίσταται παρά ἐγγεγραμμένο στό ἐσωτερικό ἀφηγήσεων. Καί ὅλες οἱ ἐν πράγμασι καταγεγραμμένες ἀφηγήσεις, συνειδητά ἢ ἀπλῶς ἀντικειμενικά, ἀναφέρονται καί σ' ἓνα μέλλον ἢ προσδοκώμενη διάρκεια τοῦ ὁποῖου ποικίλλει ἀνάλογα μέ τήν ἀντοχή στόν χρόνο τῶν ὑλικῶν τῆς ἀποτύπωσής τους. Οἱ ἀφηγήσεις, λοιπόν, εἶναι «πράγματα», ἄλλα περισσότερο κι ἄλλα λιγότερο φθαρτά, πού ὑπόκεινται ἀντικειμενικά στήν ἀέναη ἀνασηματοδότησή τους. Κι ἀκόμα, ἡ «ἀφηγηματοποιημένη» φύση τῶν πηγῶν ἀλλάζει στόν χρόνο, καθώς ἀλλάζουν οἱ ματιές τῶν ὑποκειμένων πού τούς δίνουν ὑπόσταση καί νόημα στήν ἱστορία.

Τό «ἀρχικό νόημα» μέ τό ὁποῖο περιέβαλε τό «πράγμα» ὁ δημιουργός του κατά τό ἐνέργημα τῆς παραγωγῆς του, έχει όριστικά διαχυθεῖ στίς μετέπειτα προσλήψεις του. Κι ἐπειδή ἀκριβῶς τό πρᾶγμα κατασκευάστηκε ἐν ὄψει τοῦ «ἀμέσως μετά» ἢ τοῦ αὔριο, ἓνα μέρος τοῦ ἐπενδεδυμένου στό πρᾶγμα νοήματος ἀφορᾶ στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖον ὁ δημιουργός, πέρα ἀπό τά ἀπτά ἱστορικά ὑλικά, ἐνσωμάτωσε στό δημιουργημά του κάτι ἀπό τήν εἰκόνα πού εἶχε γιά τό μέλλον. Ἄρα, γράφοντας ἢ μαγεύοντας ἢ χτίζοντας, ὁ δημιουργός ἀναβάλλει γιά τό μέλλον τήν όριστική «θέσπιση» νοήματος στή δημιουργία του. Ὑπάρχει, δηλαδή, μιά ἐμπρόθετη ἀναφορά στό μέλλον πού, τήν ὥρα τῆς δημιουργίας, δέν εἶναι δυνατόν νά συντελεστεῖ. Ἀπαιτεῖται νά κυλήσει ὁ χρόνος. Μά, κι ὅταν σπέρνει ὁ γεωργός ἢ ὅταν ζευγαρώνει μ' ἓνα συγκεκριμένο κι ὄχι μέ ἄλλον τράγο τήν κατοῖκα ὁ κτηνοτρόφος, τό γεγονός δέν συμπίπτει χρονικά μέ τό «θέσπιμα».³⁰ Δέν μᾶς χρειάζεται ἡ ντεριντιανή ἔννοια τῆς «διαφορᾶς» γιά νά τό καταλάβουμε αὐτό.

Ὅλα ἐτούτα, καί τό γράψιμο καί τό χτίσιμο καί τό μαγεύμα καί ἡ σπορά καί τό ζευγάριμα εἶναι ἀνοίγματα στό «μέλλον». Σέ κάτι, δηλαδή, πού λογικά ἀναμένεται, πλὴν ὅμως δέν ὑφίσταται ἀκόμα ὡς «διαφορά». Μόνο ἐκ τῶν ὑστέρων τό «αὔριο» τῶν χθεσινῶν ἀνθρώπων θά καταστεῖ ἀντικειμενικό. Κάθε ἴχνος, λοιπόν, πού ἀφήνουν οἱ βροτοί στό πέρασμά τους ἀπό τή ζωή ἀποτυπώνεται μέ ὑλικά τοῦ χθές παραστάσεις τοῦ τώρα καί τοῦ ἐπιδιωκόμενου. Ὡστόσο, αὐτό τό ἐπιδιωκόμενο, ὅποτε τό βροῦμε καταγεγραμμένο, δέν ἀναφέρεται στό μέλλον ἐν γένει ἀλλά στή νοητή προβολή τοῦ τότε «τώρα». Τό «αὔριο», κάθε φορά πού ἔρχεται σάν μιά περαστική μέρα τοῦ Θεοῦ, δίνει στό χθεσινό «ἐνδεχόμενο» ἢ στό «ποθούμενο» ἐτούτη ἢ ἐκεῖ-

νη τήν ἀντικειμενική μορφή στήν ὁποία, καί πάλι, βρίσκονται ἐνσωματωμένες καί μεταλλαγμένες οἱ προϋποθέσεις τῆς δημιουργίας του. Μεταλλαγμένες, διότι ἤδη ἔχουν ἀφομοιωθεῖ σέ ὄρους ἀναπαραγωγῆς. Κάθε φορά πού τό «χθές» παρεισφρέει στίς καθημερινές συζητήσεις «ἀλλάζει» ὄντως, καθ' ὅτι ἐνσωματώνει ἀναδρομικά ἀξιολογήσεις, ἀποτιμήσεις καί παραστάσεις πού ἐμπνέονται ἀπό τή διαχείριση τοῦ «σήμερα» καί τοῦ «ἐνδεχομένου» πού φέρεται σέ αὐτό.

Ὅλα τοῦτα ὅμως δέν ἀφοροῦν πλέον στό παρελθόν ἀλλά στό τώρα. Δέν εἶναι, δηλαδή, δουλειά τοῦ ἱστορικοῦ νά ἀνασηματοδοτεῖ καί νά πλέκει τό παρελθόν κατά τό «πρόγραμμα» τοῦ προτιμώμενου «μαγευτοῦ τοῦ μέλλοντος». Ὅσο, τουλάχιστον, ἡ ἱστορία παραμένει ἐπιστήμη, στόχος τῆς εἶναι ἡ ἐπιστημονική κατανόηση τῶν μηχανισμῶν οἱ ὁποῖοι, ὡς τό «τώρα» πού μόλις παρήλθε, ἀφοροῦσαν στήν παραγωγή καί στήν ἔγνοια ἀναπαραγωγῆς τῶν συγκεκριμένων κοινωνιῶν, τῆς ὑλικῆς ζωῆς, τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί τῶν νοητικῶν δομῶν.³¹

Ὅταν μελετοῦμε κοινωνίες τοῦ παρελθόντος προσπαθώντας νά κατανοήσουμε τίς σχέσεις πού διαμορφώνονται στό ἐσωτερικό τους, ἀκουμπᾶμε κατ' ἀνά-

30. Ὅπως ἀντιλαμβάνεται κανεῖς ἀπ' τό γλωσσάρι, οἱ μεταμοντέρνοι ἐγγράφουν στά «ἐργαλεῖα» ἀνάγνωσης τῶν πηγῶν, μεταξύ ἄλλων, τήν προβληματική τοῦ Ζᾶκ Ντεριντά (J. Derrida) περί διαφορᾶς (différence) καί «διαφορᾶς (différance)». Πρόκειται γιά ἐγγεγραμμένο

πού ἐκφράζει θεωρητική ἀπορία, καθώς καταλήγει νά ἀπαιτεῖ τήν ἐννοιολογική ταύτιση τῆς ἀντικειμενικότητας τοῦ ἱστορικοῦ τεκμηρίου μέ τό ἐκἄστοτε ἱστορικό «θέσπιμα» περί τῆς κατοπινῆς σημασίας του. Πρόκειται, ἐν τέλει, περί ἐγγεγραμμένου τό ὁποῖο, μέσω σειρᾶς παρανοήσεων, καταλήγει νά παραγνωρίζει τό ντεριντιανό «ἀρχεῖο» ταυτίζοντάς το ἐργαλειακά μέ τά ἀρχεῖα σώματα. Ἀσφαλῶς, ἡ συζήτηση περί Ντεριντά δέν μπορεῖ νά γίνει, ἐν παρόδῳ, σ' ἓνα κείμενο σάν αὐτό. Ἐδῶ ὁ λόγος ἀφορᾶ ἀποκλειστικά στοὺς «μεταμοντέρνους ἱστορικούς» πού, καθώς καταγίνονται ἐκλεκτικά καί ἐρασιτεχνικά μέ τή φιλοσοφία, καταλήγουν νά γερμίζουν διάφορα περί μεθόδου συνταγολογία μέ ἀσυνάρτητες παραπομπές.

31. Ἀκριβέστερα, ὅπως, συμπυκνώνοντας τήν ἱστοριογραφική ἐμπειρία, γράφει ὁ Β. Κρεμμυδάς (= «Διαμεσολαθμένα κείμενα», ὁ.π.), «εἶναι δουλειά τῆς ἱστοριογραφίας νά παράγει πολιτική, δηλαδή θεωρία γιά τό παρελθόν. [...] Κεντρικός ρόλος τῆς ἱστοριογραφίας εἶναι ἡ ἀναγνώριση τῶν μηχανισμῶν λειτουργίας τῆς κοινωνίας κατά τό παρελθόν καί τῶν λογικῶν πού τούς κινοῦν ἢ ἱστοριογραφία παράγει θεωρία καθημερινά, μέ πλήρη ἐπάρκεια. Καί γιά νά τό κάνει βασίζεται στίς πηγές, στά ἀρχεῖα: ἂν τό ἐγγράφο μου, ἡ πρωτογενῆς πληροφορία μου, εἶναι «διαμεσολαθμένη ἀπό τή θέση τοῦ πληροφορητῆ» αὐτό δέν τό ἀκυρώνει ὡς πηγὴ καί δέν τό κάνει ἰσοτιμίο μέ τό ἱστοριογραφικό κείμενο, ἀπλῶς μέ ὑποχρεώνει νά ἀναζητήσω, μέσω τῶν πηγῶν, καί νά κατανοήσω τήν ἔκταση καί τοὺς λόγους τῆς διαμεσολάβης».

γκην σέ στρώματα άπροσδιοριστίας τά όποία τείνει νά άπαλείψει κάθε τελεολογική ματιά. Κατ' άρχάς, λοιπόν, μάς θέτει προβλήματα πρός επίλυση ένα σχολίο όπως τό ακόλουθο: «Αυτό πού τελικά συνέβη είναι διαφορετικό από αυτό πού προσδοκίόταν νά συμβεί και λίγο-πολύ διαφορετικό από ό,τι έχει κατανοηθεί ότι συνέβη, επειδή αποκλείει ή παραμελεί όρισμένες μνημες ή συμπεριλαμβάνει έλπίδες και φόβους. Αυτή ή έτερογονία καταλήγει στην επανεπεξεργασία του παρελθόντος. Κατά συνέπεια, σέ κάθε διαφορετικό στάδιο ανάπτυξης, ύπάρχει μιά διαφορετική έρμηνεία του παρελθόντος, ή όποία σχετίζεται μέ τίς νέες προσδοκίες. Αυτή ή σύνδεση παρελθουσών έμπειριών και μελλοντικών προσδοκιών στή σύλληψη της ιστορίας, συνιστά ταυτόχρονα τήν ιστορία και τήν κατανόσή της και δημιουργεί τό πλαίσιο στο όποιο ένσωματώνονται τό παρελθόν και τό μέλλον».³²

Η παρατήρηση, αν ξεχάσουμε τή «θεωρητική πρόταση» περί της «φύσεως» των τεκμηρίων, οδηγεί, επί παραδείγματι, στο εύλογο συμπέρασμα ότι οι παραμονές των μαχών του Δεκέμβρη του '44 στην Αθήνα δέν είναι δυνατόν νά ιστορηθούν χωρίς άπώλεια πληροφορίας εκκινώντας από τά άποτελέσματά τους. Κι αντίστροφα. Ότι, ανεξάρτητα από τίς επενδύσεις των ανθρώπων στο τότε μέλλον, ή εκδραση της αναμέτρησης έδωσε αυτήν και όχι άλλη κατεύθυνση στην ιστορία. Χρήσιμες έπισημάνσεις άπέναντι σέ πολλούς ιδεολογικούς αυτόματισμούς πού επέδειξε ως τίς μέρες μας ή ιστοριογραφία. Η μάχη της Αθήνας δέν είναι όμως οι άφηγήσεις ή οι ιστορήσεις περί αυτής ούτε τά μνημόσυνα στου Μακρυγιάννη ούτε τό «ΕΑΜ-ΕΛΑΣ-Πολυτεχνείο». Σ' όλα αυτά ή ιστορία έχει συσκοτιστεί. Και ή πραγματολογική ή έρμηνευτική ανεπάρκεια των σχηματικών αναδρομικών εξηγήσεων ή των ιδεολογικών σχηματοποιήσεων δέν θεραπύεται μέ τή χασοπή επίκληση σίς πολλές και ισότιμες «άλήθειες». Άς τό πούμε αλλιώς. Οι πραγματικότητες δέν όμιλούν άδιαμεσολάβητα περί της άληθείας. Η παράταξη άφηγήσεων μπορεί νά φτιάξει τήν Έλένη του Γκατσογιάννη, τόν Άρη του Χαριτόπουλου ή τήν Όρθοκωστά του Βαλτινού. Όχι, όμως, τήν ιστορία του Έμφυλιου.

Τό γεγονός και ή κατανόσή του δέν άνήκουν στην ίδια λογική τάξη. Η ιστορία δέν μπορεί παρά νά γράφεται μέ ένα κριτήριο πού είναι έξωτερικό ως πρός τήν «άλήθεια» τήν όποία κάθε φορά συμμερίζονται οι ίδιοι οι άνθρωποι για τήν κοινωνία και τή δραστηριότητά τους.³³ Δίχως κριτήριο διάκρισης ανάμεσα στο «συμβάν», στην «άφήγηση» και στην έπιστήμη της ιστορίας, δίχως έλεγχο των εύρετικών τρόπων πού συνεπάγεται τό κριτήριο αυτό για τήν έπιστημονική άποτίμηση της ιστοριογραφικής εργασίας, δέν έχουμε νά κάνουμε μέ καλή ή κακή ιστοριογραφία αλλά, στην καλύτερη περίπτωση, μέ γόνιμο ή στείρο κουβεντολόι της παρέας.

Η επένδυση των ιστορικών ύποκειμένων στο μέλλον και ή αύριανή πραγματικότητα δέν συνδέονται παρά

ανάδρομικά, υπό τήν όπτική μάλιστα των «νικητών της ιστορίας». Η, όπως τό διατύπωσε ένας μεγάλος ιστορικός, «ή ιστορία γράφεται από τους νικητές». Δέν έχουμε ίχνη ανθρώπινης κοινωνίας οι αντίθεσεις της όποίας νά μήν έχουν δώσει νικητές και νικημένους, δέν έχουμε ίχνη ανθρώπινης κοινωνίας πού νά μήν βλέπει τό αύριο, δέν έχουμε ίχνη ανθρώπινης κοινωνίας τά μέλη της όποίας δέν έχουν κάποιον τρόπο νά διαχειρίζονται τόν χρόνο, τίς κοινωνικές, δηλαδή, παραστάσεις των φυσικών και συμβιωτικών περιορισμών της ίδιας τους της ζωής. Και, πράγμα πού είναι τό ίδιο, δέν έχουμε γνωρίσει κοινωνίες πού νά μήν διαμορφώνουν τίς σχέσεις ανάμεσα στα μέλη τους μέ τρόπο πού νά διασφαλίζεται, κατά τό ιστορικών δυνατόν, ή υπό άυστηρούς καταναγκασμούς διαχείριση των όρων άναπαραγωγής των οικονομικών, των πολιτισμών και των έξουσιαστικών μορφωμάτων.

Ξανά, λοιπόν, ή κουβέντα μάς φέρνει σέ γνωστές και πολύ παλιές άναζητήσεις. Στο μοναδικό, δηλαδή, πλαίσιο όπου μπορούμε νά συζητήσουμε περί της άναίρεσης ή του έμπλουτισμού και της άνανέωσης των εργαλείων και των έρευνητικών πεδίων της ιστορικής έπιστήμης, άποτιμώντας τή συμβολή σημαντικότητας στοχαστών του χθές και του σήμερα. Μόνο πού γι' αυτή τή συζήτηση χρειάζεται νά τηρούνται μέ άυστηρότητα οι όροι τους όποιους προϋποθέτει κάθε μεταθεωρητικό έγχείρημα στο έσωτερικό των έπιστημών. Διαφορετικά, είναι σαν νά καλούνται οι ιστορικοί νά ύποκαταστήσουν τά διανοητικά τους εργαλεία μ' ένα σακούλι γεμάτο παραπομπές, κουρελάκια πού μπαλώνουν άμηχανίες και άπορίες.

Σ' αυτό τό τελευταίο περιορίζεται τό «μεταθεωρητικό πρόγραμμα» της «μεταμοντέρνας ιστοριογραφίας» πού, κάνοντας σημαία τό έωλο, τό μ(π)αγιατικό δηλαδή, σύνθημα «άπαγορεύεται τό άπαγορεύειν», καταγίνεται νά έξαρθώνει έσωτερικά τή γραμματική και τό συντακτικό της έπιστήμης για νά περάσει άνάλαφρα και έλεύθερα «άπό τήν ιστορία σίς ιστορίες» κι από «τήν άλήθεια σίς άλήθειες».

Όπως και νά χει, ή όρθολογική κατανόηση και άποτίμηση της παραγωγής των ρευμάτων σκέψης πού καθιερώθηκε νά άποκαλούνται συλλήβδην μετανεστερική σκέψη είναι δύσκολο, γόνιμο και πολύ κρίσιμο έγχείρημα για νά τό διαχειριστούν οι «μεταμοντέρνοι ιστορικοί». Αυτοί άρκοούνται νά περιφέρουν μέ άγιαστούρες, θυμιατά και έξαπτέρυγα, άλλος τήν Άγία κάρα της Έτερότητας, άλλος τήν Άγία κνήμη της Ταυτότητας, άλλος τήν Άγία ώλένη της Άφηγηματοποίησης, σέ λιτανείες έξορκισμού του όρθου λόγου.

32. Α. Λιάκος, ό.π., σ. 282.

33. Φ. Έγγκελς & Κ. Μάρξ, Η Γερμανική Ίδεολογία, Gutenberg, Αθήνα χχ, τ. Ι, σ. 88.

Μίμης Κοκκινίδης

ΕΙΚΑΣΤΙΚΟΣ ΑΠΟΛΟΓΟΣ

του Δ.Ν. Μαρωνίτη

Η ΤΕΧΝΟΚΡΙΤΙΚΗ ΜΟΥ ΑΝΑΡΜΟΔΙΟΤΗΤΑ στην προκειμένη περίπτωση είναι προφανής, και δεν χρειάζεται εξήγηση. Η μόνη έπομένως δικαιολογία για την πρόσθετη όμιλητική παρουσία μου σε τούτο το σημαντικό εικαστικό γεγονός, πού αποτιμήθηκε ήδη έπαρκως από αρμόδιους όμιλητές, ανάγεται στην λοξή ματιά ενός φιλότεχνου φιλόλογου με έμμονες προσωπικές ιδέες και ευαισθησίες, τίς όποιες εκμαιεύει μέ τό έργο του ό ύποκοριστικά συνωνόματος Μίμης Κοκκινίδης.

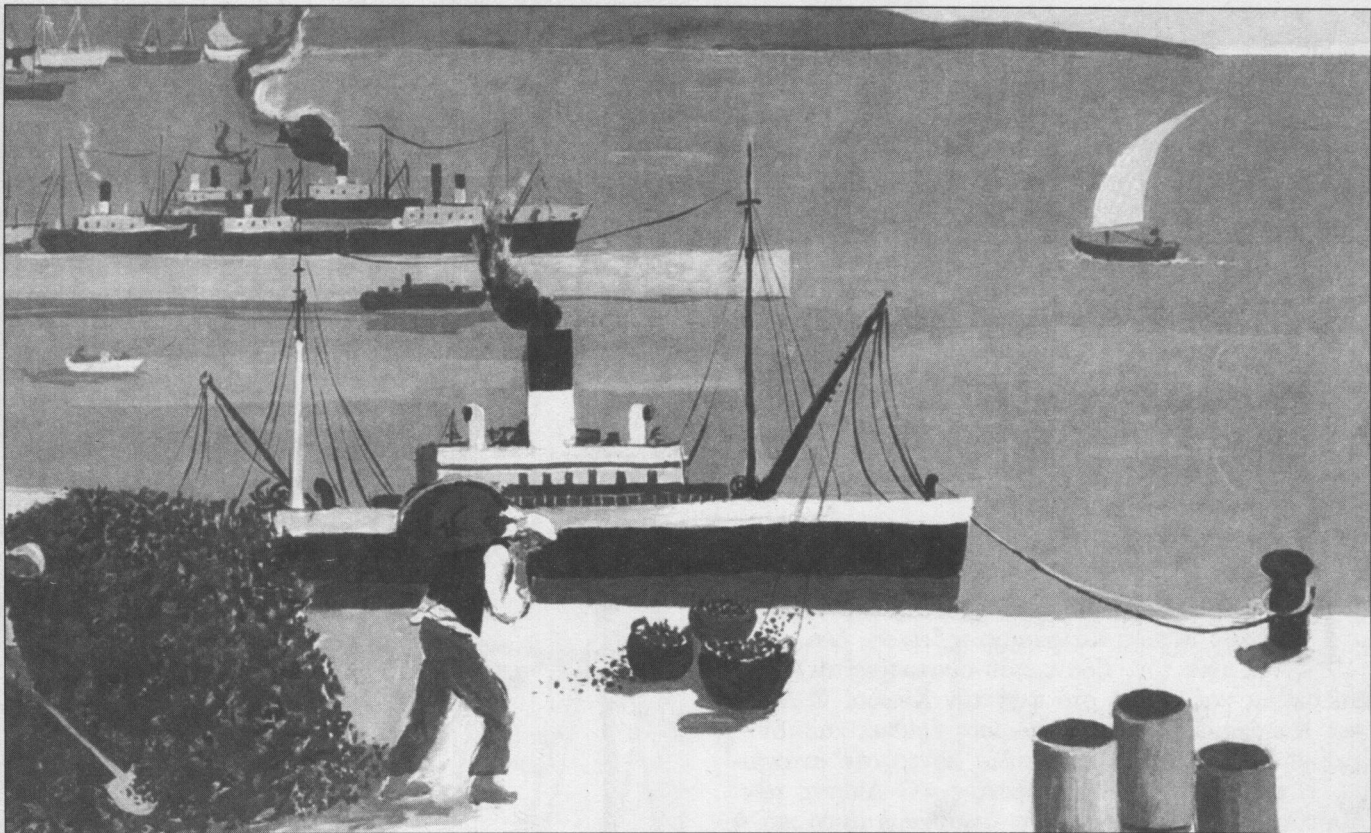
Γιά νά γίνω πió συγκεκριμένος, όμολογώ πώς αισθάνομαι κατά κάποιον τρόπο άλληλέγγυος μέ τή ζωή και τό έργο του Κοκκινίδη από τά χρόνια κιόλας τής χούντας. Πού, άν μετρηθούν ακριβέστερα, ξεπερνούν τό τέταρτο ενός αιώνα. Στο μεταξύ ή άμοιβαία έπικοινωνία υπήρξε άδιάλειπτη και ή φιλία αυξανόμενη. Έτσι εξηγείται και ή λαθραία κάθε φορά παρέμβασή μου, προφορική, ή και γραπτή, σε διαδοχικές εκθέσεις του Κοκκινίδη, περισσότερο στην γενέθλια Θεσσαλονίκη και λιγότερο στην φιλόξενη ή άφιλόξενη Αθήνα. Συνέχεια τής κακής αυτής συνήθειας άποτελεί και ή σημερινή μαρτυρία μου στην παρούσα εκδήλωση, πού θά μπορούσε, μέ όδυσειακούς συνειρμούς, νά όνομαστεί εικαστικός Απόλογος, ένόψει του εικαστικού νόστου.

ΑΠΟΛΟΓΟΣ, επειδή ό εικαστικός βίος του Κοκκινίδη προκύπτει περιπετειώδης και ριψοκίνδυνος: έρεθισμένος κάθε φορά τόσο από κρίσιμα γεγονότα του δημόσιου χώρου (συχνά άσφικτικά και άντίδρομα), όσο και

άπό ένδιάμεσες καλλιτεχνικές μεταλλαγές (συνήθως άπότομες, κάποτε και εκδισαστικές). Νόστος, γιατί ή πρόσφατη ζωγραφική του Μίμη έμπεριέχει, κατά τή γνώμη μου, σήματα ώριμης ήρεμίας, άντλημένης από τήν πείρα τής προηγούμενης ταραγμένης περιπέτειας. Αυτή εξάλλου ή πρόοδος ζωής και έργου άποτυπώνεται παραδειγματικώς στον άπολογιστικό τόμο, πού έγκαινιάζεται σήμερα: τά διαδοχικά δείγματα του όποιου επιτρέπον ίσως νά διακριθούν κάποιοι προβολείς περιγραφής και έρμηνείας τής εικαστικής παραγωγής του Μίμη Κοκκινίδη. Αυτούς τούς προβολείς άποτομώ, έρασιτεχνικά πάντα, νά έξονομάσω.

Μιά πρώτη, σχηματική άσφαλώς, διάκριση προκύπτει, άν δεχτούμε τρεις διαδοχικές περιόδους στην εικαστική πορεία του Κοκκινίδη: προτάσσεται ή έπική, μεσολαβεί ή δραματική και έπεται ή λυρική φάση. Η έπική έπιλογή (περισσότερο έπιθετική και λιγότερο άμυντική) χρονικά συμπίπτει μέ τήν προδικτατορική (πολιτική, ιδεολογική και καλλιτεχνική) ζύμωση, πού προκάλεσε τότε, για μικρό χρονικό διάστημα, έκδηλο άναθρασμό. Η δραματική έπιλογή άντιστοιχεί στα χρόνια τής έπτάχρονης δικτατορίας και ένέχει τρόπους έντονης καταγγελίας για τούς θύτες και άπερίφραστης συμπάθειας για τά θύματα τής πολιτικής έκτροπής, μετατρέποντας τή διαμαρτυρική έξωστρέφεια σε τραυματική έσωστρέφεια. Τέλος ή λυρική έπιλογή έμφανίζεται προοδευτικά στην μεταπολεμική εποχή και χαρακτηρίζεται από νοσταλγικό άναστοχασμό τής βαθύτερης σχέσης τής ανθρώπινης μορφής μέ τό ποιητικά μετασχηματισμένο περιβάλλον (ζωικό, φυσικό, κοσμικό). Άνήκει στην αρμόδια τεχνοκριτική νά δεχτεί ή νά άπορρίψει τήν προτεινόμενη διαίρεση. Άν όμως ισχύει, τότε τό έπόμενο βήμα τής εικαστικής έρευνας είναι νά διαπιστώσει κατά πόσον άντιστοιχούν σε κάθε έποχή διακριτές μεταξύ τους μορφές και διακρινόμενα χρώ-

* Εισήγηση πού άκούστηκε στις 6 Δεκεμβρίου στο Μουσείο Μπενάκη, κατά τήν παρουσίαση, του τιμητικού τόμου για τό εικαστικό έργο του Δημοσθένη Κοκκινίδη.

ματα. Ἄς ποῦμε: οἱ μακροσκοπικές καί οἱ μικροσκοπικές μορφές· τό κίτρινο, τό κόκκινο, τό μπλέ καί τό πράσινο χρώμα.

Πάντως, ἂν ἡ ἐπική καί ἡ δραματική περίοδος ἐλέγχεται κατά βάση ἀνθρωποκεντρική, ἡ λυρική ἐποχή ὑπόσχεται, ἐκτός τῶν ἄλλων, ἀναγωγή τοῦ ἐδῶ στό ἐκεῖ, καί ἀντιστρόφως. Ἐνα εἶδος ἐγγραφῆς τοῦ ὑπερφυσικοῦ ρευστοῦ στό φυσικό στερεό, μέ ἀποτέλεσμα τήν ἀμοιβαία τους διαπίδωση. Μέ τόν τρόπο αὐτόν συμφιλιώνεται τό ὑποχρεωτικό μέ τό αὐθαίρετο, ἡ ρεαλιστική ἀσφυξία μέ τήν ὑπερρεαλιστική ἀπελευθέρωση. Μέ τέτοιους ὄρους θά μπορούσε κάποιος νά μιλήσει γιά εἰκαστικό μονισμό, στό ἐσωτερικό τοῦ ὁποίου διακρίνονται ἴχνη ἐνός προηγούμενου ἀνταγωνιστικοῦ δυισμοῦ, πού τώρα τιθασσεύεται.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΟΣ ΠΡΟΒΟΛΕΑΣ, πού φωτίζει τό εἰκαστικό ἔργο τοῦ Κοκκινίδη στήν ἐξέλιξή του, προτεῖναι νά θεωρηθεῖ ὁ συνδυασμός καλλιτεχνικῆς αὐθορμησίας καί καλλιτεχνικοῦ ἐλέγχου-αὐτοελέγχου. Αἰσθάνομαι ὅτι ὁ δεύτερος συντελεστής ὑπερέχει ἔναντι τοῦ πρώτου στήν ἐπική καί στή δραματική περίοδο, ἐνῶ ὁ πρῶτος περιοσεύει στή λυρική ἐποχή· ἡ ὁποία εἰκαστικά ἐνδέχεται νά ἀποδειχθεῖ πιό ριψοκίνδυνη, καθώς ὁ στόχος τῆς ζωγραφικῆς ἀπόπειρας τώρα δέν προαποφασίζεται καί δέν ἐκλογικεύεται.

Ἐπιθέτω ὅτι οἱ συνάδελφοι τοῦ Μίμη Κοκκινίδη ἀναγνωρίζουν τό εὖρος τῆς θεωρητικῆς καί πρακτικῆς εἰκαστικῆς του παιδείας, ἀποτυπωμένης καί στόν ἀσυνήθιστα ἐναρθρο λόγο του. Εἶναι ὡστόσο γνωστό ὅτι ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσα στόν ἀνήσυχο λόγο ἀφ' ἐνός καί στόν ὀρθολογικό ἐφησυχασμό ἀφ' ἑτέρου δέν εἶναι τόσο μεγάλη, ὅσο συνήθως φαίνεται. Λίγοι κατά τή γνώμη μου κατορθώνουν νά ὑπερασπιστοῦν τόν κριτικό καί αὐτοκριτικό λόγο, ἀποκρούοντας τόν σχηματικό ἐξορθολογισμό. Σ' αὐτούς πιστεύω πῶς ἀνήκει καί ὁ Μίμης Κοκκινίδης. Ἰκανότητα πού διαπιστώνεται καί στήν ιδιότητά του ὡς δασκάλου. Γιατί ὁ Μίμης εἶναι φανατικός δάσκαλος, ὅπως συμμαρτυροῦν συνάδελφοι καί μαθητές του.

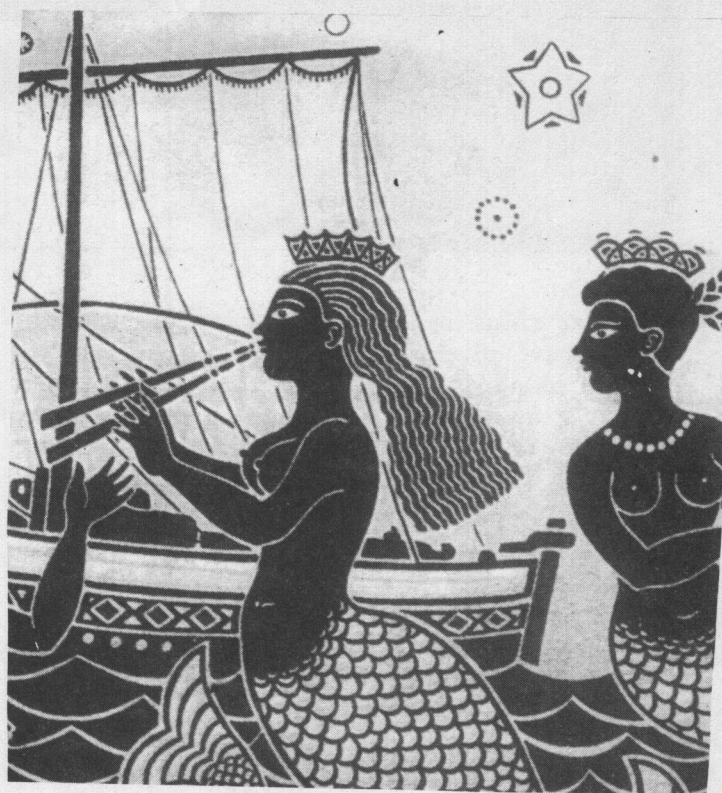
Ἐδῶ ὅμως πρέπει νά σταματήσω. Ξεπέρασα ἤδη τά ὅρια τῆς ὁμολογημένης ἀναρμοδιότητάς μου. Κλείνω λοιπόν τή σύντομη αὐτή παρέμβαση, ὑπογραμμίζοντας τή συναιρετική κατά τή γνώμη μου ἀρετή τοῦ Κοκκινίδη: τή φιλική του προσφορά καί συμπεριφορά. Μέ τήν ὁποία ἐξασφαλίζεται ἡ ἀπαραίτητη ἀλληλεγγύη, ἀνθρώπινη καί καλλιτεχνική, ὡς ἀντίβαρο τῆς καλλιτεχνικῆς ἀπομόνωσης, πού συχνά πυκνά καταλήγει στήν ἀπωθητική ἔπαρση. Μέ ἀπλά λόγια: ὁ Μίμης συμπάσχει ὡς ἄνθρωπος καί ὡς καλλιτέχνης. Στή συμπάθειά του αὐτή συμμετέχει σήμερα μέ τόν τρόπο του καί ὁμώνυμος φίλος πού μόλις μίλησε

«Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΩΝ ΛΑΒΥΡΙΝΘΩΝ»*

Τό μυθιστόρημα τῆς Ρέας Γαλανάκη

τοῦ Βασίλη Λαδά

Το 1878 Ο ΛΟΓΙΟΣ καί ἄρχοντας τοῦ Ἡρακλείου Μίνως Καλοκαιρινός, εἴκοσι δύο χρόνια πρὶν τὸν Ἔβανς πού οικειοποιεῖται τὴ δόξα, σκάβει καί φέρνει στὸ φῶς τὴν Κνωσό. Ὁ Μίνως Καλοκαιρινός ἰσχυρίζεται πὼς βρῖσκει καί τὸν μυθικό Λαβύρινθο σὲ μιά σπηλιά κοντὰ στὸ ἀνάκτορο. Ἡ ἱστορία τοῦ μυθιστορήματος «Ὁ Αἰώνας τῶν Λαβυρίνθων» ἀρχίζει ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ αὐτὴ καί ἡ κλωστή ξετυλίγεται σὲ πέντε μεγάλους κύκλους εἰκοσαετιῶν μέχρι τὸ 1978. Οἱ κύκλοι σχηματίζουν λαβύρινθο. Ὑπάρχει ἡ ἀποψη πὼς οἱ μυθολογικοὶ Λαβύρινθοι εἶναι χώροι τελετῶν μύησης. Ὅποιος βρῖσκει τὸ μυστικὸ τους ἀναγεννᾶται. Στούς λαβύρινθους τῶν σπηλαίων οἱ μύστες κατεβαίνουν στὸν Ἄδη γιὰ νὰ ἀναγεννηθοῦν. Αὐτὸς πού θά ἀναγεννηθεῖ μέσα στούς κύκλους αὐτούς, αὐτὸς πού θά ἐπανεέλθει πρέπει νὰ σημαδέψει τὴ διαδρομὴ του μέ μέτρο καί πονηριά, νὰ μὴν κατέχεται ἀπὸ τὴν ὕβρη πὼς ὅλα εἶναι εὐκόλα καί αὐθαίρετα. Οἱ κύκλοι τῶν λαβυρίνθων, τέλος, συμβολίζουν τὴν κυκλικότητα τῆς ζωῆς καί τῆς Ἱστορίας. Δέν εἶναι εὐθύγραμμη δηλαδὴ ἡ ζωὴ μας, δέν κινεῖται πρὸς τὰ μπρός, κάνει κύκλους: ἀπὸ τὴ γέννηση στὸν θάνατο καί τανάπαυιν. Τὸ ἴδιο καί ἡ Ἱστορία κατὰ τὴν ἐκδοχὴ αὐτὴ.

ΓΙΑ ΤΗ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ δέν εἶναι ἀνάγκη οἱ ὄντολογικὲς καί φιλοσοφικὲς αὐτὲς ἀπόψεις γιὰ τὴ ζωὴ καί τὴν ἱστορία νὰ εἶναι ἀληθεῖς. Ἀρκεῖ ὅτι ὑπάρχουν στὴ γλώσσα καί στὴ σκέψη καί ὅτι ἐκφράζονται μέ σύμ-

βολα καί μύθους γοητευτικούς πού μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ὑλικὸ τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου, ὡς παιχνίδι τοῦ συγγραφέα. Ἡ λογοτεχνία ἄλλωστε ἀποκαλύπτει πὼς ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὅπως καί νὰ ζοῦν, ὅπου καί νὰ ζοῦν, εἶναι μύστες σὲ πραγματικούς ἢ μυθικούς λαβυρίνθους. Σὲ αὐτούς ἄλλοι χάνονται, ἄλλοι ἐπιβιώνουν. Ἡ ἀνεύρεση τοῦ μυστικοῦ ἐνός παιδικοῦ λαβυρίνθου σὲ ἓνα περιοδικό δίνει ἄλλωστε χαρὰ, ζωντάνια καί ἀναγέννηση στὸ μικρὸ παιδί.

* Τὸ κείμενο διαβάστηκε στίς 14 Δεκεμβρίου, στὴν Πάτρα, στὴν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τῆς Ρέας Γαλανάκη.

Είναι μέρος τής ζωής μας τά παιχνίδια και οι άγωνίες στους λαβυρίνθους.

Η ανακάλυψη λοιπόν τής Κνωσού και τού Λαβυρίνθου από τόν Καλοκαιρινό, εκτός από άποσιωπημένη πραγματικότητα πού ζητούσε αποκατάσταση, είναι κι ένα εύρημα τής συγγραφέως Ρέας Γαλανάκη, γιά νά ανοιχθούν στό μυθιστόρημα κύκλοι πραγματικού και λογοτεχνικού λαβύρινθου, ανανέωσης και φθοράς, θανάτων και γεννήσεων, έξαφανίσεων και επανεμφανίσεων και στους κύκλους αυτούς νά ξετυλιχθεί ή κλωστή τού λογοτεχνικού έργου. Προσέξτε τή σύμπτωση στό όνομα. Ο Μίνως Καλοκαιρινός ανακαλύπτει τό άνάκτορο ενός μυθικού συνονόματου του και προγόνου του. Τό 1898 όμως στή μεγάλη σφαγή τού Ηρακλείου από άτακτους Τούρκους, ό Μίνως Καλοκαιρινός καταστρέφεται (ίσως γιατί έφερε στήν επιφάνεια κόκαλα πού ήθελαν νά ήσυχάσουν). Ο γιός του δολοφονείται. Τά εύρήματα από τήν ανασκαφή καίγονται. Έξαφανίζεται ή άνιψία του Σκεύω. Όμως μέσα στήν καταστροφή υπάρχει γέννηση και βάπτιση. Γεννιέται εκείνη τή χρονιά και ανοίγεται στή ζωή ό Άνδρέας Παπαουλάκης, γιός τού βοηθού τού Καλοκαιρινού στίς ανασκαφές. Ο Άνδρέας Παπαουλάκης βαπτίζεται από τόν Καλοκαιρινό και μακροημερεύει μέχρι τό 1978. Θυμίζει έν μέρει τόν Καλοκαιρινό, άγαπά όπως και αυτός τά ώραία άλογα. Ο Άνδρέας Παπαουλάκης αποκτά ως νέος άνδρας τό παρατσούκλι «Άποθαμένος» γιατί στήν Μικρασιατική καταστροφή εξαφανίζεται και θεωρείται νεκρός, όμως επανεμφανίζεται στό Ηράκλειο στους έκπληκτους γειτόνους. Σέ όλη του τή ζωή γυρεύει τό φώς αλλά και τή Σκεύω, τή χαμένη άνιψία τού νονού του, μιά μυθική θεότητα τού Ηρακλείου. Τή βρίσκει στό πρόσωπο διαφόρων γυναικών. Τό 1918 σέ μιά μεγαλύτερή του Γαλλοεβραία, τό 1958 στή γυναίκα τού άδελφού του Σήφη, τό 1978 στήν κόρη τού Σήφη, τήν αρχαιολόγο Άριάδνη. Στους κύκλους εμπλέκεται και ό πατέρας τής αρχαιολόγου Άριάδνης, ό άδελφός τού Άνδρέα Παπαουλάκη, ό Σήφης, ό Άντάρτης πού φαίνεται πώς ταράζει τή διαδρομή άφου ξεφεύγει από τό μέτρο, ύβρίζει τούς μυθικούς κύκλους, θέλει νά τούς τεντώσει σέ εὐθεία, σκοτώνει άδικα στόν αίματηρό Έμφύλιο τής Κρήτης και σκοτώνεται άργότερα τό 1958 σέ χωσιά, σύμφωνα μέ τόν αρχαίο ήθικό νόμο τού γδικιωμού.

ΣΤΟΥΣ ΚΥΚΛΟΥΣ ΤΟΥ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑΤΟΣ πορεύεται και τό χρονικό τού όμορφάσχημου Ηρακλείου, τής περιτοιχιωμένης πόλης. Στόν «Καπετάν-Μιχάλη» ό Καζαντζάκης έδωσε ένα χωριάτικο Ηράκλειο τής δεκαετίας τού 1880. Οι λόγιοι τού Ηρακλείου και οι άστοί εμφανίζονται εκεί περίπου σάν καρικατούρες άπέναντι στόν νιτσεϊκό, χωματόνθρωπο Καπετάν-Μι-

χάλη πού τούς περιφρονεί. Όμως εκείνα τά χρόνια, ήδη τό Μεγάλο Κάστρο, τό Ηράκλειο, ήταν άστικό κέντρο μέ λόγιους όπως ό Χατζιδάκης, ό Ξανθουλίδης, ό Καλοκαιρινός. Η Ρέα Γαλανάκη αποκαθιστά τόν ρόλο τών άστών διανοούμενων και πολιτικών τού Ηρακλείου τό βάρος τών γραμμάτων στήν εθνική συνείδηση. Γράφει όμως και γιά τούς λαϊκούς, τήν προσφυγιά, ελληνική και τουρκική, κρατώντας δίκαιη ζυγαριά μεταξύ Τούρκων και Έλλήνων. Γράφει γιά τήν αντίσταση κατά τών Γερμανών, γιά τό αντίρτικο τού καπετάν Ποδιά, γιά τίς άγριες άδελφοκτονίες τού έμφυλίου, γιά τήν αντίσταση κατά τής Χούντας, γιά τό Λύκειο Κοραής, γιά τά ώραία παιδιά τής αντιστασιακής όργάνωσης ΕΚΟΝ «Ρήγας Φεραϊός». Γράφει γιά τήν ταφή τού άφορεσμένου Καζαντζάκη κι έναν χρόνο μετά τήν πάνδημη κηδεία του τόν επανεμφανίζει νά συνομιλεί και νά βάξει τάξη στίς σκέψεις τού Άνδρέα Παπαουλάκη, νά αποκαθιστά τήν άξία τών γραμμάτων στή ζωή μας. Η επανεμφάνιση τού Καζαντζάκη θυμίζει πίνακα τού Θεοτοκόπουλου ή τού Τιτσαίνο. Σχολιάζει ακόμη τό μυθιστόρημα ιστορικά συμβάντα τής νήσου Κρήτης, τής Λαβυρίνθου, όπως τήν αποκαλεί ό Διονύσιος Σολωμός στόν Κρητικό. Στήν Λαβύρινθο γίνονται σημεία και τέρατα. Σφαγές Έλλήνων από Έλληνες, Έλλήνων από Γερμανούς, Έλλήνων Κρητικών από Τουρκοκρητικούς, Τουρκοκρητικών από Έλληνες. Σά νά τούς τρελαίνει ό Λιθικός άνεμος. Σέ μιά φύση πού μυρίζει θυμάρι, σέ σπίτια πού μυρίζουν τό πράσινο σαπούνη τής θείκης έλιās, ένώ από τίς κουζίνες έρχεται ή μυρωδιά τού κύμινου. Τό μυθιστόρημα τελιώνει πάλι σέ έναν λαβύρινθο, σέ ένα ξενοδοχείο πού τό όνομάζουν Λαβύρινθο, στήν τουριστική Κρήτη ή τήν Κρητέξ, πιά.

ΤΟ ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ ΟΜΩΣ δέν είναι ένα ιστορικό μυθιστόρημα, όπως τά έχουμε συνηθίσει. Δέν έχει τήν ευθύγραμμη αντίληψη τής ιστορίας όπως τά ιστορικά μυθιστορήματα τού ρομαντισμού ή τού σοσιαλιστικού ρομαντισμού ή τού νεορομαντισμού τής εποχής μας μέ τούς έκσυγχρονιστές. Σέ αυτά οι ήρωες βαδίζουν πρós τά μπρός μαζί μέ τό έθνος, τήν τάξη, τήν ιδέα πού εκπροσωπούν. Στό μυθιστόρημα τής Ρέας Γαλανάκη αντίθετως οι ήρωες είναι σέ κύκλους. Αν δέν προκαλέσουν, αν σημαδέψουν τή ζωή τους μέ γνώση, αν έχουν στό νοῦ τους τά σημάδια πού αφήνουν στή διαδρομή τους, ό κύκλος θά κλείσει καλά από τήν άνθηση στή φθορά, από τόν θάνατο στή γέννηση. Σέ κύκλο πορεύτηκαν τή ζωή τους οι ήρωες τών προηγούμενων μυθιστορημάτων τής Ρέας Γαλανάκη. Τού Φερικ Πασά, τού Πατρινού Ρηγόπουλου, τής Άρβανίτισσας Μπούκουρα. Στόν «Αίωνα τών Λαβυρίνθων» όμως οι κύκλοι πληθύνονται χωρίς άναπαμό, όπως τραγουδά ό πατριάρχης τής Κρήτης Βιτσέντζος

Κορνάρος. Πληθθαίνουν μαζί με τῶν ἀρμάτων τίς τα-
ραχές, τίς ὄχθρητες, τά βάρη.

Η ΡΕΑ ΓΑΛΑΝΑΚΗ ἔρχεται ἀπό τήν ποίηση. Ἡ γλώ-
σα της κρατᾶ τούς συμβολισμούς καί τή συμπύκνωση
τῆς ποίησης, ὅμως ξεφλουδίζει καλά καί τήν πραγ-
ματικότητα μέχρι νά ἀποκαλύψει τόν καρπό τῶν
συμβόλου καί πάλι νά ντύσει θεραπευτικά τόν γυμνό
καρπό. Οἱ ἥρωες τοῦ «Αἰώνα τῶν Λαβυρίνθων» σέ
κάποιον ἀπό τούς κύκλους τους ἀνοίγουν μιά μυστι-
κή πόρτα καί ἐκεῖ βλέπουν σέ καθρέπτη τόν ἑαυτό
τους, ὡς σύμβολο πού στό βάθος του εἶναι ἕνας βλα-
στικός θεός ἢ ἕνας θεός πού κατεβαίνει καί γυρίζει
ἀπό τόν Ἄδη.

Πρός τό τέλος τοῦ μυθιστορήματος ὁ Ἄνδρέας
Παπαουλάκης συνομιλεῖ μέ τήν ἀνιψιά του τήν
Ἀριάδνη. Δέν ἀποκαλύπτει τί ἀκριβῶς ἔμαθε ἀπό τή
ζωή του καί ὡς εἶναι αὐτός πού ἔφτασε κάποτε στόν
θάνατο καί συνεπῶς στή μύηση. Εἶναι πικρός καί
θυμωμένος. Κάτι τοῦ γλίστησε σάν ψάρι ἀπό τά χέ-
ρια. Ὑπάρχει λοιπόν μύηση ἢ ὁ ἀθάνατος ἥρωας
εἶναι ὁ ἴδιος ὁ λαβύρινθος;

Ἄς λέγεται τό διάστημα ἀπό τό 1878 ἕως τό
1978 αἰῶνας τῶν λαβυρίνθων. Οἱ λαβύρινθοι ὑπάρ-
χουν καί θά ὑπάρχουν. Εἶτε ὡς μυητικά ταξίδια, εἶτε
ὡς φθαρμένες λέξεις πού δηλώνουν τήν πολυπλοκό-
τητα. Ὀνόμασαν τόν εἰκοστό αἰῶνα, αἰῶνα τῆς συ-
σκοτίσης, σκοτεινῶ αἰῶνα, αἰῶνα τοῦ ὀλοκαυτώματος,
σέ ἀντιδιαστολή μέ τόν 19ο αἰῶνα πού τόν ὀνόμα-
σαν αἰῶνα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Δέν εἶναι ἔτσι. Μαζί
μέ τούς διαφωτιστές τοῦ 18ου καί 19ου αἰῶνα συνυ-
πῆρξαν ὁ ντέ Σάντ, ὁ Μποντλιέρ, «Οἱ δαμνοισμένοι»
τοῦ Ντοστογιέφσκι, ὁ Σοπενχάουερ, ἡ ἐξόντωση τῶν
ἐργατῶν σέ δεκαπεντάωρη καθημερινή ἐργασία, οἱ
σφαγές ἰθαγενῶν στίς ἀποικίες. Ἴσα μοιράζονται τό
φῶς καί τό σκοτάδι τόν χρόνο κάθε ἔτος. Ὁ Μίνως
Καλοκαιρινός, ὁ Ἄνδρέας Παπαουλάκης, ὁ Σήφης
Παπαουλάκης, οἱ σημαίνοντες Ἡρακλειῶτες λόγιοι, ὁ
Μενέλαος Παρλαμᾶς, ὁ Στυλιανός Ἀλεξίου, ὁ Νίκος
Πλάτωνος, οἱ φανταστικοί καί πραγματικοί ἥρωες
τοῦ μυθιστορήματος, κρατᾶνε τόν λύχνο τοῦ διαφω-
τισμοῦ στή Λαβύρινθο τῆς νήσου Κρήτης, στόν λαβύ-
ρινθο τοῦ μυθιστορήματος. Στό τέλος τοῦ μυθιστορή-
ματος ἡ νῆσος ἀτενίζει τήν ἀνατολή ἀπό τό Λυδικό
Πέλαγος ἑνός νέου αἰῶνα, ἑνός καινούργιου λαβύριν-
θου. Ἀπό τό Λυδικό Πέλαγος ἦρθε ὁ Πρωτεύας ὁ
μυθικός γέροντας πού ἀλλάζει πρόσωπα. Σάν τή
Σκεύω τοῦ μυθιστορήματος, τήν Ἀριάδνη, τή χαμένη
σωτηριολογική θεότητα πού τήν περιμένουμε νά ἐπα-
νέλθει, σάν τήν ἀνατολή τοῦ ἡλίου πού κάθε μέρα
γίνεται ἀπό διαφορετικό σημεῖο γιά νά κυκλώσει.

«Ο ΑΙΩΝΑΣ ΤΩΝ ΛΑΒΥΡΙΝΘΩΝ», τό τέταρτο μυθιστό-

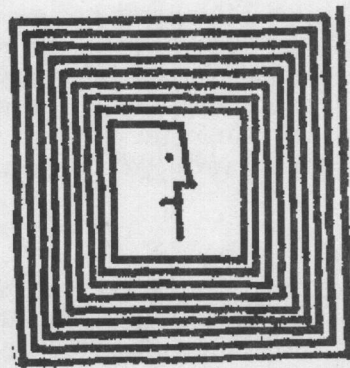
ρημα τῆς Ρέας Γαλανάκη, κάνει τό δικό του κύκλο
τώρα, ἀπό τόν Ὀκτώβρη τοῦ 2002 πού κυκλοφόρη-
σε. Θά δημιουργήσει ἕναν μετακαμεινικό λαβύρινθο
ὅπως ὅλα τά σπουδαῖα μυθιστορήματα. Σέ αὐτόν τόν
λαβύρινθο ἤδη εἰσήλθα καί ἐγώ διαβάζοντας τό δι-
βλίο. Μπορῶ ὅμως νά τελειώσω μέ δύο συμπεράσμα-
τα.

Τό πρῶτο: ἡ Γαλανάκη ἔγραψε τό βιβλίο σκάβο-
ντας στόν δικό της προσωπικό κόσμο καί στό δικό
της προσωπικό γλωσσικό ὕφος πού ὑπάρχει καί στά
προηγούμενα μυθιστορήματά της, ἀκόμη καί στά
ὁμόκεντρα διηγήματα τοῦ 1986, ὅπου ἔγραφε πάλι
γιά τό Ἡράκλειο. Ὅμως τό βιβλίο ἀποτελεῖ ἀναβα-
θμό ἀπό τά προηγούμενα μυθιστορήματά της καί στή
γλώσσα καί στήν ψυχαγωγική ἐπαφή πού πρέπει νά
ἔχει τό καλό βιβλίο μέ τόν ἀναγνώστη.

Τό δεύτερο: ὁ μῖθος τοῦ λαβυρίνθου τοῦ βιβλίου
εἶναι τό ἀπλό κουβάρι τοῦ λογοτεχνικοῦ παραμυθιοῦ,
τοῦ λογοτεχνικοῦ ἔργου. Αὐτό πού λένε ὅταν ἀρχίζει
τό παραμῦθι πού ἀνακουφίζει:

«Κόκκινη κλωστή δεμένη στήν ἀνέμη τυλιγμένη...».

ΑΥΤΗ Η «ΚΛΩΣΤΗ» ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ, τῆς παραμυ-
θίας, «περνᾶ» μέσα ἀπό ἑκατό χρόνια ζωῆς μᾶς
οικογένειας, τοῦ Ἡρακλείου καί τῆς νήσου Κρήτης,
«περνᾶ» μαγικά ἀπό ἀνθρώπους ἀξιοσημείωτους,
ἀφανεῖς ἢ ἐπιφανεῖς πού μᾶς κοιτάζουν στό μάτια
σάν τά μικρά παιδιά παλιῶν τοιχογραφιῶν. Αὐτή
τήν κλωστή πρέπει νά ἀκολουθήσει ὁ ἀναγνώστης. Ἡ
Ρέα Γαλανάκη μέ αὐτό τό βιβλίο ἐπιστρέφει στό
Ἡράκλειο, ὅπου γεννήθηκε καί μεγάλωσε. Οἱ γενέ-
θλιες πόλεις τῶν συγγραφέων ἔχουν ἀνοιχτούς λογα-
ριασμούς μαζί τους πού δέν κλείνουν εὐκολα. Εἶναι
οἱ τόποι τῶν πληγῶν τους, τῶν ἀπογοητεύσεών τους,
ἀλλά καί τῶν ἐρώτων τους καί τῶν ἐμπνεύσεών
τους.

ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Μορφία Μάλλη, *Μοντερνισμός, μεταμοντερνισμός και περιφέρεια*,
έκδ. Πόλις, 'Αθήνα 2002.

τοῦ Γιώργου Μπαλούρδου

ΔΙΑΒΑΖΟΝΤΑΣ Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ τό βιβλίο τῆς Μορφίας Μάλλη νιώθει ἐκπληξη καί θαυμασμό γιά τόν τεράστιο γνωστικό πλοῦτο πού διαθέτει καί τή λεπτομερή παράθεση δεκάδων πληροφοριῶν πού διερευνᾷ καί καταγράφει, καθὼς πραγματεύεται τό πρόβλημα τοῦ μεταφραστικοῦ μοντερνισμοῦ στήν ἐλληνική ποιητική παράδοση μέσα ἀπό τίς θεωρητικές προτάσεις καί τίς ποιητικές συνακόλουθα καταθέσεις τοῦ Νάσου Βαγενᾶ. Καί ἡ χαροποιός διάθεση ἐπαυξάνεται, ἂν ἀναλογιστοῦμε ὅτι ἡ ἐπεξεργασία ἐνός τόσο πολύπλοκου καί πολυσήμαντου ὑλικοῦ πραγματοποιεῖται ἀπό γυναικεία γραφίδα.

Τό ἀναφέρω αὐτό γιά νά τονίσω τήν ἔλλειψη μᾶς οὐσιωδῶς περιεκτικῆς ἀνθολόγησῆς δοκιμακοῦ λόγου, πού θά μᾶς πρόσφερε τή δυνατότητα νά κατανοήσουμε ὀρθότερα τή διαχρονική περιπέτεια τῆς ἐλληνικῆς δοκιμακῆς σκέψῆς, τόσο τῶν ἀντρῶν ὅσο καί τῶν γυναικῶν. Ἀλλά καί θά μᾶς βοηθοῦσε ἐπικουρικά νά ἐξακριβώσουμε τίς θέσεις, τίς ἀντιθέσεις, τίς συγκλίσεις, τίς ἀποκλίσεις, τίς αισθητικές ἀρχές, τόσο μεταξύ τῶν Ἑλλήνων στοχαστῶν, ὅσο καί τίς δάνειες ἀναφορές τους ἀπό τόν εὐρωπαϊκό χῶρο καί τίς κατά καιροῦς μιμήσεις τους. Θά εἶχαμε τή δυνατότητα νά ἀνακαλύψουμε τήν ἐσωτερική σχέση πού ὁ δημιουργός ἀναπτύσσει μεταξύ τῆς ποιητικῆς του πρότασης καί τοῦ δημιουργικοῦ του λόγου, δηλαδή τῶν θεωρητικῶν του ἀρχῶν καί ἀξιῶν.

Ἄν ἐξαιρέσουμε τίς σκόρπιες ἀναφορές – τίς μᾶλλον λαθρόδιες – στά διάφορα ἔντυπα, μόνο πέντε προτάσεις ἔχουμε ἀνθολόγησῆς τοῦ ἐλληνικοῦ δοκιμακοῦ λόγου, πού εἶναι ὁμως εἴτε ἔλλειπεις, εἴτε μο-

νοδιάστατες, εἴτε ἐλάχιστα ἐκλεκτικές: τούς τόμους *Νεοελληνική κριτική* τῆς Βασικῆς Βιβλιοθήκῆς (1956) καί *Ἑλληνική κριτική σκέψη* τοῦ Ζήσιμου Λορεντζάτου (1976), τή δίτομη *Ἀνθολογία δοκιμίου καί ἄρθρου* τῶν ἐκδόσεων Μαλλιάρη (1976), τήν τρίτομη *Ἀνθολογία νεοελληνικῆς κριτικῆς* τοῦ Γιάννη Γουδέλη (1991-92) καί *Τά δοκίμια τῶν Ἑλλήνων* τοῦ Κώστα Τσιρόπουλου (2002). Ἀσφαλῶς οὔτε λόγος νά γίνεται γιά τή γυναικεία πρόταση καί δοκιμακῆ προοπτική πάνω στόν τομέα αὐτόν. Στόν Μαλλιάρη ὑπάρχουν δύο γυναῖκες, στόν Τσιρόπουλο πέντε καί στόν Γουδέλη δέκα, ἂν καί πολλές γυναικῆς δημιουργοί δοκίμασαν μέ ἐπιτυχία τίς πνευματικές τους δυνάμεις καί στό πεδίο αὐτό. Ἐλάχιστες

ὅμως διασώθηκαν ὡς δοκιμογράφοι καί διαμορφωτές στή διαχρονική ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας. Ὀφείλουμε νά ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ γενιά τοῦ 1970, κυρίως, ἀλλά καί οἱ παλαιότερες γενεές, μᾶς ἔδωσαν σημαντικές γυναικεῖες δοκιμακῆς φωνές πού συμπλήρωσαν τήν ἀνδρική παράδοση, τόσο μέ τήν ἀναλυτική περισσότερο ἀλλά καί τή συνθετική τους σκέψη, ὅσο καί μέ τόν θεωρητικό τους προβληματισμό, διευρύνοντας τίς αἰσθητικές καί κοινωνικές ἀναζητήσεις. Οἱ περιπτώσεις τῆς Ἰμβριώτη, τῆς Παπαδάκη, τῆς Ἀλεξίου καί τῆς Ζωγράφου εἶναι ἐνδεικτικές.

Γι' αὐτό σημειώνω ὅτι μᾶς προκαλεῖ θαυμασμό ἡ συνθετική σκέψη καί συνδυαστική ἐρμηνευτική τῆς Μορφίας Μάλλη. Ἄν παραβλέψουμε τήν κάποια ξηρότητα τῆς γλωσσικῆς τῆς ἐκφορᾶς καί τήν σχολαστικότητα τοῦ ὕφους τῆς, ἴσως καί τήν ὑπερβολική παράθεση πληροφοριῶν καί ξένων ἀναφορῶν, πού διασποῦν ἐνίοτε τήν προσοχή τοῦ ἀναγνώστη ἀπό τό κέντρο τῆς ἀφήγησης, ἡ αὐστηρή τῆς μεθοδολογία, ἡ συνδυαστική τῆς ἰκανότητα στήν πραγμάτευση τοῦ θέματος, καί ἡ σύνθετη ὀριοθέτησή του μᾶς ἀποκαλύπτουν ἕνα δυνατό συνθετικό μυαλό πού ξέρει νά τιθασσεύει τό ἐπικουρικό ὄλικό του. Καί μάλιστα μέ μεγάλη ἐπιτυχία καί πρωτοτυπία.

Τό βιβλίο ἀρθρώνεται στηριγματικά κατά κύριο λόγο ἀπό θεωρητικές πηγές προερχόμενες ἀπό τό μητροπολιτικό κέντρο καί ἰδιαίτερα ἀπό τήν ἀγγλοσαξωνική παράδοση. Μία παράδοση πού δεσπόζει, θά σημειώναμε, τῶν ἄλλων παραδόσεων σχεδόν ἀποικιοκρατικά. Οἱ πηγές ἀπό τίς περιφερειακές παραδόσεις καί ἀσφαλῶς ἀπό τήν Ἑλλάδα εἶναι ἐλάχιστες. Ἡ ἀναφορά στίς ἀξιολογικές ἀρχές τοῦ σημαντικοῦ καί τόσο πρόωρα χαμένου Παναγιώτη Κονδύλη δέν ἀναιρεῖ τόν κανόνα τῶν μεγάλων ἐλλείψεων πού ἔχουμε σέ αὐτόν τόν τομέα. Οἱ συνεχεῖς ὅμως ὑπομνηματίσεις σέ ἀλλόγλωσσες πηγές φανερώνουν τήν καχεξία τῆς κριτικῆς προβληματικῆς πάνω στό θέμα τῆς ποιητικῆς μετάφρασης στόν ἑλλαδικό χώρο, ἀλλά καί τήν ἀνάγκη διερεύνησής τῆς. Ἄν ἀληθεύει αὐτή ἡ διαπίστωση, σημαίνει ὅτι ὁ ποιητής καί θεωρητικός τῆς ποίησης Νάσος Βαγενᾶς, ἀπό τή μία μεριά, καί ἡ δοκιμογράφος Μορφία Μάλλη, ἀπό τήν ἄλλη, θέτουν τά θεμέλια γιά μία οὐσιαστική προσέγγιση τοῦ ἑλληνικοῦ μεταφραστικοῦ προβλήματος, ἀλλά καί γιά μία ἐποικοδομητική καί ἐπί ἴσοις ὅροις συνομιλία μέ τά θεωρητικά κείμενα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ μητροπολιτικοῦ χώρου, καί ὄχι μόνο. Εἶναι μία ἀναθεωρητική συνομιλία ἐπωφελῆς μᾶλλον καί γιά τίς δύο πλευρές, παρά μία μιμητική ἀνέξοδη ἀναφορά ἢ «ὑπηρετική» ρητορική ἐπισημάνση, ἀπό τήν κατακτημένη περιφέρεια, τῶν ἀρχῶν καί τῶν ἀξιωμάτων τοῦ ἐξουσιαστικοῦ μητροπολιτικοῦ κέντρου. Μιά τέτοια ἰσότιμη σύζευξη καί προσοδοφόρα συνομιλία, ἂν εἶχε στίς μέρες μας πραγματοποιηθεῖ καί ἀπό ἄλλους, θά προφοδοτοῦσε τήν περιφέρεια μέ στοιχεῖα τέτοια, πού θά τῆς ἔδιναν τή δυνατότητα χωρίς καχυποψία καί ἐλλειψη

σιγουριάς νά διατυπώσει ἕναν νέο σὺμανιστικό λόγο μέσα στή μεταμοντέρνα προοπτική τῆς κοινωνίας.

Τό βιβλίο αὐτό πέρα ἀπό τή σοβαρότητα τῶν προθέσεων του εἶναι καί ἕνας βιβλιογραφικός ὁδηγός, μιά πυξίδα γιά τή διερεύνηση τῶν συγκεκριμένων προβλημάτων, ἂν καί φαίνεται, ἐκ πρώτης ὄψεως, ἀρκετά δύσκολο νά ἀναιρεθεῖ μία παράδοση ὑποτέλειας πού ὑπάρχει στόν εὐρύτερο βαλκανικό χώρο ἀπέναντι στόν δυτικό, ἡ ὁποία ὡς ἰδεολογική ἀγκύλωση συνεχίζεται μέσω τῆς ὀρθόδοξης χριστιανικῆς μυθολογίας καί τῶν ἰδεολογικῶν τῆς ἐπιταγῶν. Παραγνωρίζοντας ἡ μυθολογία αὐτή τίς ἐπαναστατικές σταθερές πού προέρχονται ἀπευθείας ἀπό τόν πνευματικό χώρο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας καί στάθηκαν τά κύρια καί κεντρικά σημεία ἀναφορᾶς γιά τίς διάφορες πολιτιστικές καί κοινωνικές ζυμώσεις καί ἀνακατατάξεις στόν δυτικό πολιτισμό.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΧΩΡΙΖΕΤΑΙ σέ δύο μεγάλες συναφεῖς ἐνότητας. Στήν πρώτη ἡ συγγραφέας ἐξετάζει τό ἐγχείρημα τοῦ Νάσου Βαγενᾶ νά ἀρχιτεκτονήσει μιά σύγχρονη μεταφραστική θεωρία καί πρακτική μέσα στό μοντερνιστικό καί μεταμοντερνιστικό πλαίσιο, στηριζόμενος στήν ποιητική παράδοση τῶν δημιουργῶν πρῖν ἀπό τή γενιά τοῦ 1930. Γιατί ὁ Βαγενᾶς μέ τά κείμενά του, ἐπανακαθορίζει τήν ἐρμηνευτική ὀπτική μας, προτείνοντάς μας τήν ἐπαναδιαπραγμάτευση τῶν μεταφραστικῶν μας δυνατοτήτων μέ βάση τίς θέσεις πού εἶχαν ἐκφράσει οἱ ποιητές τῆς ἐμμετρῆς ποιητικῆς παράδοσης. Μιά τέτοια προοπτική μᾶς ἀπομακρύνει ἀπό τίς μεταφραστικές θέσεις τόσο τοῦ Σεφέρη, ἀλλά καί τοῦ Ἐλύτη, καί τοῦ Κλείτου Κύρου, ὅσο καί τῶν σύγχρονων δημιουργῶν τῆς γενιάς τοῦ 1970, ὅπως ὁ Χριστόφορος Λιοντάκης ἢ ὁ Γιάννης Βαρθέλης, γιά νά σταθῶ ἐνδεικτικά. Αὐτόν τόν μεταφραστικό δρόμο, πού συγγενεῦει μέ τίς λησμονημένες προνεωτερικές φωνές τῆς μετρικῆς μας παράδοσης ἐπιδιώκει νά ἀναπτύξει ὁ Νάσος Βαγενᾶς διαχωρίζοντας τή θέση του (ἀλλά ὄχι ἀποκοπτόμενος) ἀπό τοῦς ποιητές τῆς δικῆς του γενιάς. Μή παραγνωρίζοντας ἀκόμα καί τίς ὅποιες συστοιχίες μέ τίς μεταφραστικές καρνωτακικές ἀποκλίσεις.

Ἡ μετασηματιστική αὐτή πρόθεση τοῦ Νάσου Βαγενᾶ δέν ἐρχεται σέ ἀντίθεση ἢ σέ ἀπόσχιση ὀριστική μέ τίς προθέσεις τῶν ὑμνητῶν καί θιασωτῶν τοῦ ἐλεύθερου στίχου, ἀλλά σάν συμπλήρωμα καί ἐπικουρική ἀναφορά. Ὁ Βαγενᾶς φρονεῖ ὅτι χρειάζεται νά ἐπανανακαλύψουμε τόν ρυθμοποιητικό μηχανισμό καί τήν τεχνική πού διέπει τόν ἐλεύθερο στίχο, καί νά τόν ἀναδείξουμε, χωρίς τόν φόβο νά μᾶς θεωρήσουν παλαιομοδίτες. Καί ἔχει δίκιο, γιατί ἡ μεταμοντέρνα ποίηση ὀφείλει νά βρεῖ τή ρυθμιστική ρυθμοποιητική τῆς εὐαισθησία, αὐτή πού θά βοηθήσει τόν σύγχρονο μεταμοντέρνο ἀναγνώστη ὄχι μόνο στήν ἀνάγνωσή της ἀλλά καί στήν περαιτέρω ἐξέλιξή της καί ἐπεξεργασία της.

Οι παραβλεφθείσες αυτές θέσεις και στάσεις των προνεωτερικών δημιουργών που υιοθετεί ο Βαγενάς και τις διατυπώνει σε θεωρητικά του δοκίμια και άρθρα, στίς μεταφράσεις του, καθώς και μέσα στην ποίησή του, διερευνώνται και επισημαίνονται με άκρα προσοχή από τή Μορφία Μάλλη. Συσχετίζονται με θέσεις αγγλόφωνων μοντερνιστών, με θεωρίες νοτιοαμερικανών δημιουργών, ανακαλύπτονται συγγένειες, προτείνονται διαφοροποιήσεις, αναδεικνύονται οι συνεργασιακές, φανερές ή μη, έρμηνευτικές υποδείξεις, και τονίζονται οι ομοιότητες της κειμενικής μνήμης και της γλωσσικής έκφορās. Η Μορφία Μάλλη κατορθώνει να συντονίσει ένα δύσβατο από πολλές πλευρές ύλικό και να τό προσανατολίσει εϋστοχα και επιδέξια τόσο προς τίς προθέσεις του κειμένου που ξεετάζει, όσο και προς τό αποτέλεσμα του έγχειρήματός του. Οι συνειρμικές αναφορές του μεταμοντέρνου λόγου τής μητροπολιτικής Δύσης είναι ο έρμηνευτικός της φακός και οδηγός για τή «συν-συγγραφή» ή μάλλον συν-παρουσίαση, θά προσθέταμε, των θεωρητικών μοντέλων του Νάσου Βαγενά. Οι θέσεις της είναι διακριτικά διατυπωμένες και με γυναικεία λεπτότητα. Αφήνει τά κείμενα και τίς ξενόγλωσσες παραθέσεις να αναδείξουν τήν υπό εξέταση θεωρία. Ο οικειοποιητικός δυναμισμός των θέσεών της σχολιάζει με ακρίβεια και εϋστοχία τήν έλλειμματική μεταφραστική θεωρία των ποιητών τής γενιάς του 1930. Αξιόλογες είναι, ακόμα, οι αναφορές της όσον αφορά τίς γαλλικές μεταμοντερνιστικές επιδράσεις στον έλληνικό χώρο και τόν δύσπεπτο μιμητισμό τους από Έλληνες δημιουργούς.

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ ΜΟΡΦΙΑΣ ΜΑΛΛΗ μās βοηθά να επαναδιαπραγματευτούμε τό ερώτημα: τί μεταβιβάζει τό ποίημα και τί ή γλώσσα; Διότι ή μετάφραση είναι σάν τήν προσευχή. Ανεξάρτητα από τή γλώσσα ή τά σύμβολα που αυτή μετέρχεται, σημασία έχει ή πρόθεση του αναγνώστη. Αν ή γλώσσα εμποδίζει τήν επιθυμία, τότε δέν επιτυγχάνεται ή μεταφραστική προσπάθεια. Αν ή γλώσσα υπερφαλαγγίζει τήν πρόθεση, τότε πλεονάζει ή σκοποθεσία ως ιδεολογική αγκύλωση. Η γοητεία τής μεταφραστικής φιλοδοξίας συναντάται μάλλον στή λεπτή ισορροπία μεταξύ τής προαίρεσης του μεταφραστή και τής πρόθεσης του έπαρκως υποψιασμένου αναγνώστη. Και τό μεγάλο Ναι ή τό μεγάλο Όχι τής μεταφραστικής προσπάθειας θά απασχολεί πάντα τόν μεταφραστή και όχι τόν ποιητή του πρωτοτύπου. Γιατί ο δεύτερος στή μετάφραση θά ανακαλύπτει πάντα τό άπιαστο έδωλο του κειμένου του, ποτέ τό ίδιο τό κείμενό του. Και ο κάθε αναγνώστης τό δικό του κείμενο. Τό παράδειγμα του Ντόριαν Γκρέυ είναι σαφές, και μās υποδηλώνει συνεχώς τή διαχρονική σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στή δημιουργική σύλληψη και τή γλωσσική της καταγραφή.

Στή δεύτερη ένότητα του βιβλίου ή συγγραφέας

ξεετάζει τίς σχέσεις του Νάσου Βαγενά ως ποιητή με τόν μοντερνισμό και τήν επιδίωξη τής υπέρβασής του προς μία κατεύθυνση - μία νέα οραματική προοπτική - που ή συγγραφέας περιγράφει ως μεταμοντερνισμό, αλλά με τήν ξεκάθαρη διατήρηση του ανθρώπινου υποκειμένου. Ός έναν μεταμοντερνισμό με ανθρώπινο πρόσωπο, πέρα από γλωσσικούς φορμαλισμούς, δογματικές ιδεολογίες ή ανελεύθερες λογοκρατικές έπιταγές. Έναν μεταμοντερνισμό που δέν θά είναι ένα ακόμα τεχνητό στεφάνι δόξας για τό μεταμοντέρνο υποκείμενο. Και αυτό άποτελεί τήν πλέον ένδιαφέρουσα θέση του βιβλίου τής Μάλλη, άφου τά πολεμικά κείμενα του Βαγενά εναντίον των όρθόδοξων μεταμοντερνιστών (όπως του Ζάκ Ντεριντά ή του Ρολάν Μπάρτ) τόν έχουν κάνει να θεωρείται ακραιφνής μοντερνιστής. Η υπέρβαση αυτή του Βαγενά επιτυγχάνεται στήν πράξη, όπως άποδεικνύει ή Μάλλη, μέσα από τό βιβλίο του *Η πτώση του ιπτάμενου*, όπου ή άνθολόγηση ποιημάτων ή πρόζας διαφορετικών σχολών, περιόδων και άλλωτριων προθέσεων, συνυπάρχουν με πρωτότυπες ποιητικές καταθέσεις του ίδιου του Βαγενά. Ένδιαφέρον προκαλεί ο διαχωρισμός που υιοθετεί ή συγγραφέας μεταξύ τής έκφραστικής ποίησης του Ουάλας Στήβενς (Wallace Stevens) και τής κατασκευαστικής ποίησης του Έζρα Πάουντ, με ό,τι αυτό συνεπάγεται και ως έρμηνευτικό μεταφραστικό μοντέλο και ως ποιητική πρόταση γραφής. Θά ήθελα επίσης να παρατηρήσω ότι ή διαφοροποίησή της από άλλες παλαιότερες κριτικές προσεγγίσεις αξιόλογων κριτικών που ασχολήθηκαν με τήν ποίηση του Βαγενά είναι εϋστοχες, αν και πρέπει να τονιστεί ότι διατυπώνονται από πλεονεκτικότερη θέση, άφου ή Μάλλη πραγματεύεται τό θεματικό ύλικό τής μεταμοντέρνας ποιητικής γραφής με περισσότερη χρονική άνεση, έχοντας στή διάθεσή της τό ανάλογο τεράστιο ύλικό, πράγμα που τής επιτρέπει μίαν ευρύτερη έποπτεία του θέματος.

Τό βιβλίο στίς γενικές προθέσεις του έχει επιτύχει τόν στόχο του. Στίς επίμερους αναφορές του κερδίζει τίς έντυπώσεις. Στίς έρμηνευτικές του υποδείξεις προάγει τήν έρευνα. Βέβαια ένα τέτοιου είδους μελέτημα άπευθύνεται σε ένα ειδικό, με ευρύτερες γνώσεις, άναγνωστικό κοινό.

Η ΜΕΤΑΜΟΝΤΕΡΝΑ ΠΟΙΗΣΗ ΕΧΕΙ και αυτή τούς δικούς της κανόνες, τήν δική της στιχουργική ρυθμολογία, τό δικό της όραμα. Γιατί ακόμα και αν δέν τά έχει όλα αυτά, θά χρειαζόταν να τά ανακαλύψει.

Η ποιητική αίσθηση του κόσμου δέν είναι κάτι που άφορā μόνο τούς ποιητές, αλλά όλους μας. Και αυτό μās τό δείχνουν τόσο ο Νάσος Βαγενάς με τό έργο του όσο και ή Μορφία Μάλλη με τήν έργασία της.

GEORGES VIGARELLO

Ίστορία τοῦ Βιασμοῦ (16ος-20ός αἰώνας)

Μετάφραση Λία Βουτσοπούλου, ἐκδόσεις Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα 2002

τῆς Μαριάννας Τόλια

«Τό ὄργανο τῆς ἡδονῆς μετατράπηκε σέ ὄργανο μαρτυρίου».

Η ΩΣ ΑΝΩ ΦΡΑΣΗ, ἀποσπασμένη ἀπό ἓνα πλῆθος θλιβερῶν μαρτυριῶν πού κάνουν λόγο γιά τήν ντροπή τοῦ σεξουαλικά ὑποτελοῦς, τή δυσκολία του νά μιλήσει, τίς ἐξευτελιστικές συνέπειες τῆς σεξουαλικῆς ἀθλιότητος, τόν διαρκή φόβο τῶν νέων σεξουαλικῶν ἐπιθέσεων πού ὀδηγεῖ τό άτομο ὡς τήν ψυχική ἐξουθένωση ἀσφαλῶς καί ἀναφέρεται στόν βιασμό, δέν προέρχεται ὅμως ἀπό γυναικεῖο στόμα. Προέρχεται ἀπό ἀρσενικό πού εἶχε τήν ἀτυχία νά συναποτελέσει μαζί μέ ὀρισμένους ἄλλους τοῦ φύλου του τό – κατά πολύ μικρότερο τῆς θηλυκῆς ἀντιπροσώπευσης στήν ἴδια κατηγορία – ὑποσύνολο τῶν ἀνδρῶν θυμάτων βιασμοῦ, λόγω τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς του, ὅταν βρέθηκε κρατούμενος σέ φυλακή. Ἐπέλεξα νά ξεκινήσω τήν παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ Ζώρζ Βιγκαρελλό «Ίστορία τοῦ Βιασμοῦ», ἔργου πολῦτιμου διότι ἔρχεται νά καλύψει ἓνα σημαντικό κενό, μ' αὐτήν τήν ἀσυνήθιστη ἀνδρική μαρτυρία (πηγή: μεγάλη ἔρευνα τοῦ Διεθνοῦς Παρατηρητήριου Φυλακῶν [OIP] μεταξύ 1993 καί 1998) ἡ ὁποία καί συμπεριλαμβάνεται στό βιβλίο (σ. 339). Κι ἂν ἡ ἐπιλογή μου ξενίζει κάπως, θέλω νά τήν αἰτιολογήσω. Προσέφυγα στά λόγια τοῦ ἀρσενικοῦ θύματος ἀπό μιά ἰδιότυπη μείξη βαριεστημάρας καί ὀργῆς· αὐτό τό μείγμα συναισθημάτων πού τροφοδοτεῖται ἀπό τήν ἐπανάληψη τῶν ἴδιων, πάλι καί πάλι, διαφυλικῶν ἰδεολογημάτων καί κατασκευῶν περί σεξουαλικῆς βίας πού μᾶς κυκλώνουν ἀπό παντοῦ ἀκόμη καί σήμερα, τήν ἔρπουσα αὐτή ἰδεολογική ἀντανάγκαση τῶν, ὑπό μετάλλαξη ἀλλά καί σέ

ἐναγώνια ἐπιμονή γιά τή διάσωσή τους, ἀρχαϊκῶν ἐξουσιαστικῶν σχέσεων ἐπ' ἀρσενική ὠφελεία· ὄλ' αὐτά πού παραμένουν ἀκόμη ριζωμένα σέ πάρα πολλά μυαλά, καί πού ἀναγνωρίζονται συχνά στούς τρόπους μέ τούς ὁποίους διεξάγονται, ἀκόμη καί σήμερα, οἱ δίκες τῶν σεξουαλικῶν ἐγκλημάτων ἡ οἱ συζητήσεις περί αὐτῶν στίς ἀνθρώπινες παρέες. Γιατί, θεωρῶ πρόβλημα τήν γνωστή πλάκα τοῦ ἐνός στήν παρέα ὅταν ἀκουστεῖ ἡ λέξη βιασμός – «τουλάχιστον ἐλπίζω νά τῆς ἄρσει!» – ἢ τό κυνικό σχόλιο τοῦ δευτέρου ἀπέναντι στούς ὀμαδικούς βιασμούς, ἀκόμη καί μέ χρήση ὑποκόπανων πού κατέστρεφαν τά ἐσωτερικά τοιχώματα τῶν γυναικείων σεξουαλικῶν ὀργάνων, στή Βοσνία – «ἔ καί τί ἤθελες νά γίνει, πόλεμος ἦταν!» –, γιά νά μείνω μόνο σ' αὐτά τά πολύ πρόσφατα σχόλια ἀριστερῶν φίλων πού ἄκουσα τελευταῖα στίς παρέες. Καί, ἀκόμη, γιατί μοῦ φαίνεται βαρετή κι ἐξοργιστική ἡ θεώρηση τῆς γυναικειᾶς ντροπῆς ἀπέναντι στή σεξουαλική βία πού τό σῶμα ἔχει ὑποστει ὡς δῆθεν ἀδυναμίας. Τά συναισθήματα, ἡ ἀπόγνωση κι ὁ φόβος τοῦ θύματος τῆς σεξουαλικῆς βίας, ἀπό τή στιγμή πού αὐτή θά ἐπισυμβεῖ, στήν πραγματικότητα δέν ἔχουν φύλο. Φύλο ἔχει μόνο ἡ πρωτοκαθεδρία τῶν πιθανοτήτων ἡ σεξουαλική βία νά ἐπισυμβεῖ, αὐτή πιστώνεται στό θηλυκό ὑποκείμενο – τουλάχιστον πιά, στήν Εὐρώπη καί τήν Ἑλλάδα, δεδομένου μάλιστα ὅτι ὁ βιασμός τῶν ἀγοριῶν ἔχει ἐκλείψει ὡς φαινόμενο μέ ἀξιοσημείωτη ἔκταση ἀπό τή χώρα μας ἤδη ἀπό τά τέλη τῆς Τουρκοκρατίας. Δύσκολα πράγματα, εἶναι ἀλήθεια,

άπροσδιόριστο πεδίο, γκριζα ζώνη, γιά όσους δέν έχουν έκτεθει στή σεξουαλική βία και θεωρούν έναν τούς άσφαλείς, – τό σύνολο τών ενήλικων άρρένων, οί όποιοι επιλέγουν, όχι άθώα, από τήν άσφάλεια τής άγνοιάς τους νά τήν συγγέουν μέ μιά φυσική «βία», τούς άλλους ρυθμούς τού σώματος, πού έμφανίζονται κατά τήν άπολύτως συναινετική σεξουαλική πράξη. Δίχως ποτέ νά άναρωτιούνται τί άκριβώς τελικά έξυπηρετεί ή σύγγυσή τους αυτή.

Έτσι, γιά κάτι τέτοιους λόγους, βιβλία σάν τού Βιγκαρελλό είναι σημαντικά. Έρχονται νά φωτίσουν, νά διαγράψουν λίγο καθαρότερα τό γκριζο αυτό πεδίο τής σεξουαλικής βίας, νά άποσαφηνίσουν, όσο μπορούν, όρισμένα πράγματα έντελώς στοιχειώδη, αλλά όχι και γιά όλους, νά πούν και νά άποδείξουν μέ πλούσια, έπαρκή επιχειρηματολογία και στοιχεία αυτό πού όλα τά θύματα τής σεξουαλικής βίας γνωρίζουν αλλά ή μισή επίλοιπη κοινωνία θέλει νά άγνοεί: ότι ή σεξουαλική βία έχει σχέση μέ τό σέξ μόνον από τήν πλευρά τού δράστη, τό κυρίαρχο σ' αυτήν, κοινό και γιά τίς δύο πλευρές, είναι μιά πράξη έπιβολής, έπικυριαρχίας, ενός ισχυρότερου επί ενός αδύνατου και, κυρίως, κοινωνικά άπροστάτευτου και τό τρίτο στοιχείο τής, πού άνήκει άποκλειστικά στήν πλευρά τού θύματος, είναι ό άπολύτως ζωτικός κίνδυνος, είτε μέ τή μορφή τής άπώλειας τής ζωής, τού φόνου, είτε τού σοβαρού τραυματισμού, είτε ... άπλως και μόνο τής μετέπειτα ψυχικής έξουθένωσης.

Ο ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ, κοινωνικός άνθρωπόλογος, καθηγητής στή Σορβόννη και διευθυντής σπουδών στήν Ecole des Hautes Études en Sciences Sociales, Ζωρζ Βιγκαρελλό, δημοσίευσε στή χώρα του τήν «Ιστορία τού Βιασμού» (16ος-20ός αιώνας) τό 1998. Στόχος τού έργου, πού έξυπηρετείται μέσα από πέντε έκτεταμένα κεφάλαια και 400 σελίδες, είναι νά άνιχνεύσει τά φαινόμενα, τίς συμπεριφορές, τίς κοινωνικές και θεσμικές στάσεις πού συνιστούν, συνδέονται ή άπαντούν στή σεξουαλική βία έντός τού εύρωπαϊκού πολιτισμικού σύμπαντος από τόν 16ο αιώνα έως και τόν 20ό. Η έμφαση τού μελετητή άποδίδεται κυρίως στήν άναζήτηση τών μεταμορφώσεων, τών μεταλλαγών και τών μεταβολών πού τά υπό διερεύνηση φαινόμενα, συμπεριφορές και στάσεις ύφίστανται μέσα στόν χρόνο καθώς και τών τρόπων ή τών παραγόντων υπό τήν επίδραση τών όποιων έπισυμβαίνουν αυτές. Τό έργο τού Βιγκαρελλό ξεκινά άφηγούμενο τήν ιστορία τού βιασμού γιά νά τήν άποκαλύψει στή διαδρομή του, ως ένα έξαιρετικά πολύπλοκο ζήτημα, πού διαπλέκει τό σώμα, τήν κοινωνική όπτική και τήν ήθική τής κάθε περιόδου, και σέ μιά διαπλοκή μάλιστα ή όποία, κατά τό πέρασμα από τήν προνεωτερικότητα στή νεωτερικότητα, ύφίσταται δραματική άλλαγή. Και μιά άπαραίτητη έπισημάνση πριν παρουσιάσω τίς βασικές θέσεις τής μελέτης: τό έργο τού Βιγκαρελλό είναι συγκροτημένο

μέ βάση τά τεκταινόμενα σχεδόν άποκλειστικά έντός τής γαλλικής κοινωνίας. Πράγματι, όλες οί πηγές τού συγγραφέα, γεγονότα και περιστατικά πού διατρέχει, νομολογίες, έγκληματολογικές πραγματείες, φυλλάδες, έντυπα, δίκες, μαρτυρίες και στατιστικά στοιχεία προέρχονται και άφορούν άποκλειστικά τή γαλλική περίπτωση, όχι άλλη εύρωπαϊκή χώρα ή τήν Ελλάδα. Αυτό άν και έχει τή βαρύτητά του – τό έργο δέν θά μπορούσε νά θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό τής δικής μας κοινωνίας παραδείγματος χάριν – δέν μειώνει τή συνολικότερη κατευθυντήρια άξία τής μελέτης, δεδομένου τού ότι τό πλέγμα τών ισχύοντων κοινωνικών κανόνων σέ σχέση μέ τά φύλα και τή σεξουαλικότητα, έντός τών όποιων θεωρείται πρωτίστως τό έγκλημα τού βιασμού και τής σεξουαλικής βίας, έμφανίζει άξιοσημείωτες άναλογίες από λαό σέ λαό στήν Εύρώπη, λόγω τού κοινού υπόβαθρου τής άνδροκρατίας και τού ιουδαιοχριστιανικού πνεύματος.

ΤΙ ΛΕΕΙ ΜΕ ΛΙΓΑ ΛΟΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ;

Στήν προνεωτερικότητα, τό παλαιό καθεστώς τής Γαλλίας δηλαδή, πριν τήν Έπανάσταση τού 1789, στόν κόσμο εκείνο πού βασιζόταν στίς σχέσεις ύποτέλειας και τήν εκκλησιαστική κανονιστική ήθική, ό βιασμός και ή σεξουαλική βία, μολονότι ύπήρχαν σέ εύρεία κλίμακα, εύρύτερη από σήμερα, και μολονότι λεκτικά καταδικάζονταν άυστηρά, ήσαν *έγκλήματα άτιμώρητα*. Κι αυτό διότι σπανίως καταγγέλλονταν κι άκόμη σπανιότερα τιμωρούνταν. Τό φαινομενικό παράδοξο έξηγείται εύκολα. Οί σεξουαλικές παραβάσεις προσέβαλαν κατά κανόνα τόν πιο αδύναμο και κοινωνικά άπροστάτευτο, παιδιά, όρφανές, ύπηρετριες, εργάτριες τής ύπαιθρου, και μέ δεδομένη τήν έδραση τής κοινωνίας στίς σχέσεις ύποτέλειας, κάθε είδους βία, σωματική ή σεξουαλική από τόν άφέντη, τόν στρατιώτη ή τόν περιπλανώμενο σέ βάρος τού αδύναμου θεωρούνταν άνεκτή και άμελητέα. Η κυριαρχία τής ήθικής θεώρησης τού έγκλήματος πού έρχόταν νά παγιδεύσει τό θύμα μέσα στήν άναξιοπρέπεια τής πράξης και νά τό έξομοιώσει μέ τόν θύτη, ιδιαίτερα στίς περιπτώσεις βίαιου σοδομισμού και αίμομιξίας, όπου άκόμη και τά θύματα τιμωρούνταν γιά τήν πράξη πού είχαν ύποστει, όπως άκριβώς τιμωρούνταν τό ζώο επί τού όποιου είχε πραγματοποιηθεί κτηνοβασία – 13χρονα αγόρια θύματα άφεντικών, 12χρονα κορίτσια θύματα τών πατεράδων τους και κατόικες, όλα στόν ίδιο ντορβά ως μολυσμένα από τή λαγνεία τού διαστή πού προσέβαλε τόν Θεό – ώθοϋσε στή σιωπή και τή συγκάλυψη μέ κάθε κόστος. Επίσης τό ιουδαιοχριστιανικό ιδεολόγημα περί διεφθαρμένης γυναικείας φύσης, και ό νομολογικός όρισμός τής γυναικείας μαρτυρίας ως λιγότερο αξιόπιστης από τήν άνδρική διευκόλυε τή θεώρηση τού βιασμού τής ενήλικης γυναικείας από έναν άνδρα μόνο ως έξ όρισμού αδύνατου, άρα «γυναικείου κόλπου» σέ βάρος τού άρσενικού, πού εύκολα

άθωνόταν, τήν δέ αντιμετώπιση τῆς ἴδιας, ἄν κατήγγελλε τό ἔγκλημα, ὡς ἁμαρτωλῆς. Μέ λίγα λόγια, κατά τήν προνεωτερικότητα, τό κλειδί τῆς κοινωνικῆς συνείδησης περὶ βιασμοῦ βρισκόταν στίς σχέσεις ὑποτέλειας καί τῆ συναφή πρὸς αὐτές θεώρηση τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου πού ἔχουμε συνηθίσει νά ἀποκαλοῦμε σήμερα ἄτομο σέ καθεστῶς ἀντικειμένου ἰδιοκτησίας: ἡ ἴδια ἡ βία δέν ἐνδιέφερε, ὁ βιασμός στά περισσότερα δικαστικά κείμενα δέν ἔφερε κἄν αὐτό τό ὄνομα, ὀνομαζόταν «ἀπαγωγή», δηλαδή κλοπή, πού ἐξυπονοοῦνταν ὅτι γίνεται μέ βίαιο τρόπο, καί ἡ ὀρφανή, τό παιδί λαϊκῆς τάξης, ἡ ὑπέρτρια ἦταν οἱ εὐκολοί στόχοι, πού δέν προστατεύονταν ἀπό κανέναν, ἀκριβῶς ἐπειδή δέν ἀνήκαν σέ κανέναν, δέν εἶχαν κηδεμόνα μέ ἰσχύ.

Τά πράγματα ἀλλάζουν πάρα πολύ ἀργά μέ τήν ἀνατροπή τῶν σχέσεων ὑποτέλειας καί τήν πρώτη ἐμφάνιση, στό ἱστορικό προσκήνιο, τῆς ἐννοιας τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων στά τέλη τοῦ 18ου αἰώνα

κατά πρῶτον, καί τήν ἀναγνώριση στή γυναίκα, «προνομιακοῦ» θύματος τῆς σεξουαλικῆς βίας, καθεστῶτος πλήρους ὑποκειμένου τόν 20ό αἰώνα, κατά δεύτερον. Ὁ Ζώρζ Βιγκαρελλό παρουσιάζει στό κείμενό του τοὺς σταδιακοὺς κλυδωνισμοὺς τοῦ παλαιοῦ οἰκοδομήματος καί τῶν στάσεων πού ὀρίζει ἀπό τίς κοινωνικές διαδικασίες πού ὀδηγοῦν στή Γαλλικὴ Ἐπανάσταση, τήν ἴδια τήν Ἐπανάσταση καί τοὺς νομικούς κώδικες τῆς, τόν περιορισμό τῆς πατρικῆς ἐξουσίας καί τήν ἀλλαγὴ στόν ρόλο τοῦ πατέρα. Διαπιστώνει ὅμως κατ' ἐπανάληψη ὅτι ἡ συνάρτηση τοῦ ὅλου ζητήματος τῆς σεξουαλικῆς βίας πρὸς τὰ ἦθη, τὰ ὁποῖα ἐξελισσονται πάρα πολύ ἀργά, προκαλοῦσε καί προκαλεῖ πάντα καθυστερήσεις καί ἀντιστάσεις καί πῶς οὐδέποτε τὰ νομικῶς θεσπισθέντα, πού αἰώνα τόν αἰώνα κατορθώνουν νά στρέψουν ὅλο καί περισσότερο τὴ ματιά τους πρὸς τό θῦμα, βρῆκαν καί βρῖσκουν πλήρες ἀντίκρουσμα στίς δικαστικές πρακτικές.

«Η ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΟΥ ΒΙΑΣΜΟΥ είναι μία άργη αναγνώριση ότι ένα ύποκειμενο μπορεί να είναι άπὸν ἀπὸ τίς κινήσεις πού είναι καταδικασμένο να ύφίσταται ἢ να ἐκτελεῖ», παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας. Ἡ δέ «Ἱστορία τοῦ Βιασμοῦ» του ἱστορεῖ τήν μακρόχρονη καί ἀκανθώδη πορεία μιᾶς γεμάτης ἀντιστάσεις μετατροπῆς ἑνός ἀνθρώπινου ἀντικειμένου, πρωτίστως γυναίκας, ἀλλά πῶς ἔντονα ἀνήλικης, ὀρφανῆς, ἐργάτριας, ὑπηρέτριας, φτωχιάς καί τοῦ φτωχοῦ μαθητευόμενου ἀγοριοῦ, θύματος τοῦ ὁποῖου ἡ μαρτυρία δέν μετροῦ, καί ἡ θέσις του ἢ ἡ βλάβη του οὐδένα ἐνδιαφέρει (διότι ἡ ἠθική τῆς προνεωτερικῆς ἐποχῆς θεωρεῖ ὅτι ἀκόμη καί μέσα ἀπὸ τόν πῶς φριχτό ἐξαναγκασμό δέν μπορεῖ καί ὀφείλει να μήν παραβιάζεται ἡ βούληση, ἀλλιῶς πῶς καί τὰ βασανιστήρια τῆς Ἱερᾶς Ἐξετάσης θά ἔδιναν ἔγκυρες μαρτυρίες γιά τήν καταδική τῶν αἰρετικῶν;) – στό σύγχρονο, πῶς πῶς σεβαστό ἀνθρώπινο ὑποκειμενο, ὅπως ἔχει θεωρηθεῖ στή νεωτερικότητα, μετά τήν ἀναγνώριση τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καί μέ βάση τὰ δεδομένα πού ἔχουν προσφέρει ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἀνθρώπινου ψυχισμοῦ.

Τό ἔργο τοῦ Βιγκαρελλό εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον, καλογραμμένο, πλούσιο σέ πληροφορίες καί τεκμηρίωση, καί ἂν κάτι τοῦ λείπει, εἶναι αὐτό τό ἴδιο πού ὁ συγγραφέας του καταμαρτυροῦν στόν κυρίαρχο κάθε φορά δικαστικό καί κοινωνικό λόγο περὶ σεξουαλικῆς βίας: αὐτός, λέει, θεωροῦσε, πάντα τὰ πράγματα ἀπὸ τήν πλευρά τοῦ δράστη. (Παραθέτει μάλιστα ἀρκετά παραδείγματα γι' αὐτό, παλιότερα πῶς ἔκαστα, σήμερα πῶς συγκεκριμένα, ἀπὸ ὅπου ἐπιλέγω τό ἐξῆς ἐνδεικτικό, μ' ὅλη του τήν ἀγριότητα [σ. 190]: 17ος αἰώνας, παρατηρεῖ ὁ συγγραφέας, καί ἡ δικαστική ἀρχή δέν θεωρεῖ τή διάτρησι τῶν σεξουαλικῶν ὀργάνων μέ μαχαίρι καί τόν βαρῦ τραυματισμό ἐπτάχρονων παιδιῶν βιασμό, ἀλλά ἀπλή προσβολή τῆς αἰδοῦς, ἐπειδή ὁ δράστης δέν καταφέρνει παρόλα τὰ τραύματα πού ἐπιφέρει στό θύμα του να εἰσαγάγει σέ αὐτό τό μόριό του – ἄρα τόν τιμωρεῖ καί ἐλαφρότερα). Κατά τόν ἴδιο τρόπο, ἐπίσης, μολονότι ὁ μελετητής ἀφιερώνει πολλές σελίδες στίς θεωρίες καί ὑποθέσεις πού ἀνέπτυξαν κατά τό πέρασμα στή νεωτερικότητα οἱ γιατροί γιά τούς δράστες τῶν σεξουαλικῶν ἐγκλημάτων, δέν μνημονεύει παρά σοποραδικά τίς ἰατρικές παρατηρήσεις γιά τίς συνέπειες τῆς βίας πάνω στά θύματα. Ὄφειλω ὅμως να καταθέσω τήν ὑποψία μου ὅτι γιά τίς συγκεκριμένες ἐλλείψεις τό λάθος ἴσως δέν πρέπει να πιστωθεῖ στόν Βιγκαρελλό. Γιατί εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀπὸ τήν μιᾶς λείπουν ἀπὸ τίς πηγές οἱ μαρτυρίες τῶν θυμάτων, πού πάντα πιέζονταν κοινωνικά γιά να σωπαίνον καί ὄχι γιά να μιλοῦν, καί ὅτι ἀπὸ τήν ἄλλη λείπει, ἀκόμη καί σήμερα, ἡ σοβαρή συστηματική δουλειά τῶν ἐδικῶν ἐπὶ τῶν μακροχρόνιων συνεπειῶν τῆς σεξουαλικῆς βίας πάνω στά θύματα –

ἀντίθετα τό θέμα μοιάζει, ὅπως καί παλιότερα, να ἐνδιαφέρει σάν σκάνδαλο καί σκανδαλιστική λεπτομέρεια, κυρίως, τίς τηλεοπτικές ἐκπομπές κανιβαλισμοῦ καί τόν συναφή Τύπο. Ἄλλωστε, μέ δεδομένη τήν πολύ βαθειά διαμφισβήτηση τῶν ἠθῶν, κυρίως τήν ἀνατροπή τῆς ἀνδροκρατικῆς θεώρησης τῶν πραγμάτων, τήν ὅποια προϋποθέτει, ἀπαιτεῖ καί μέ τήν ὅποια ἐμπλέκεται ἡ θεώρηση τοῦ βιασμοῦ καί τῶν ἐπιπτώσεών του ἐπὶ τοῦ θηλυκοῦ κατά κανόνα θύματος, στάθηκε, μοιραῖα, πολύ πρόσφατη ὑπόθεση, μόλις τῶν τελευταίων δεκαετιῶν, ἡ ἀναγνώριση τοῦ ψυχικοῦ ἀκρωτηριασμοῦ πού συνεπιφέρει ἡ σεξουαλική κακοποίηση, εἰδικά κατά τήν παιδική ἡλικία, ἐνῶ ἡ γαλλική νομοθεσία τοῦ 1989 πού ἐπιτρέπει τήν καθυστέρηση τῆς παραγραφῆς τοῦ ἀδικήματος μέχρι καί δέκα χρόνια ἀπὸ τήν ἐνηλικίωση τῶν θυμάτων – πού ἀναφέρει ὁ Βιγκαρελλό – εἶναι ἐπὶ τῆς οὐσίας ἐντελῶς ἐπαναστατική καί φυσικά δέν ὑπάρχει στή χώρα μας, οὔτε σέ πολλές ἄλλες εὐρωπαϊκές χώρες.

Ἡ «Ἱστορία τοῦ Βιασμοῦ» εἶναι καλό βιβλίο, ἰκανό ἂν μή τί ἄλλο, να βοηθήσει τόν ἀναγνώστη του να διακρίνει μεταξύ σεξουαλικότητας καί βίας καί να τόν ὑποψιάσει ὡς πρὸς τόν βαθμό τῆς ἀρχαιότητος κατά τήν ἀντιμετώπιση τέτοιων ἐπιζητημάτων πού ἐπιδιώκει ἀκόμη στίς γύρω μας κοινωνικές στάσεις. Γιατί οἴγουρα εἶναι μεγάλη ἡ διαφορά ἀνάμεσα στόν τεχνίτη τοῦ 16ου αἰώνα πού δήλωνε ἀπολογούμενος γιά τόν βιασμό μιᾶς πεντάχρονης ὅτι τόν προκαλοῦσε ἐπειδή ντυνόταν ὅπως οἱ «κοπέλες τοῦ ἐπαγγέλματος» καί τόν γυμνασιάρχη πού βίαζε τήν ἄλλοδαπῆς προέλευσης 14χρονη μαθήτριά του πρόπερσι στήν Ἀθήνα, γιά τήν ὅποια εἶπαν ὅτι βαφόταν καί φοροῦσε τακούνια, ὅμως ἡ χρησιμοποιοῦμενη ἐπιχειρηματολογία περὶ θηλυκῆς πρόκλησης ἀποκαλύπτει καί τήν συγγένεια τῆς στάσης. (Ἐκτός καί ἂν θρῖσκουμε ξαφνικά σωστό καί πρέπον ἀπαξάπαντες οἱ γυμνασιάρχες αὐτῆς τῆς χώρας, ἂν μιᾶς μαθήτριά τους βάφεται, ἀντί να τῆς κάνουν ἐπιπληξη ἢ να δίνον ἔστω ἀποβολή, να τήν βιάζουν – ἢ πάλι αὐτό εἶναι πρέπον ἀλλά μόνο γιά τίς ἄλλοδαπές μονογονεϊκῶν οἰκογενειῶν ὅπως ἦταν ἡ συγκεκριμένη 14χρονη;). Ἡ ἴδια συγγένεια διαπιστώνεται ἄλλωστε ἀνάμεσα στόν ράφτη τοῦ 17ου αἰώνα πού δέν θεωροῦσε ὅτι ὑπῆρχε βία ὅταν βίαζε τήν ὑπηρέτρια του, γιατί «διάολε ἦταν μιᾶς στιγμῆς ἡδονῆς πού θέλησε να μοιραστεῖ μαζί της» καί τούς τρεῖς φίλους πού καταδικάστηκαν πέρσι σέ πέντε χρόνια φυλάκιση ἐπειδή βίασαν τή κοπέλα τοῦ ἑνός ἀπὸ κοινῶν μέ τήν ἀπειλή σπασμένου μπουκαλιῶ καί μετά διαμαρτύρονταν ἀπορώντας «μὰ τόσο πολλά χρόνια γι' αὐτό;». Θά μπορούσα να φέρω πολλά ἀκόμη παραδείγματα καί να διαγράψω ἀναλογίες, χωρὶς να κοιμῶ γλαῦκα ἐς Ἀθήνας. Τό ἴδιο θά μπορούσε να κάνει ἄλλωστε ὅποιοσδήποτε σκεπτόμενος ἄνθρωπος.